

DÉU EN EL TREBALL
El valor religiós del descans setmanal

Institut Superior de Ciències Religioses
Tesina de llicenciatura

Directora: Dolors Oller Sala
Alumna: Montserrat Gispert Bosch

2018

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	4
CAPÍTOL 1. LA DIMENSIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS	9
1.1. SOBRE EL SENTIT DEL TREBALL	10
1.1.1. <i>Breu panoràmica històrica del sentit del treball</i>	11
1.1.2. <i>El sentit religiós i espiritual del treball</i>	14
1.1.3. <i>Consideració teològica del treball</i>	18
1.1.4. <i>El significat del treball humà a la Laborem Excersens</i>	20
1.1.5. <i>Claus bíbliques per al sentit del treball</i>	24
1.1.6. <i>El contingut bíblic fonamental sobre el treball: el descans sabàtic</i>	28
1.2. SOBRE EL SIGNIFICAT DEL DESCANS	33
1.2.1. <i>El sentit del temps de descans</i>	34
1.2.2. <i>La consideració religiosa del descans</i>	36
1.2.3. <i>El sentit de la festa en el codis bíblics</i>	38
1.2.4. <i>Del descans sabàtic al descans dominical</i>	40
1.2.5. <i>La concepció cristiana del diumenge</i>	44
1.3. RELLEVÀNCIA RELIGIOSA DEL DESCANS LABORAL	46
1.3.1. <i>Descans i Religions</i>	48
1.3.2. <i>La regulació civil i religiosa del temps de descans</i>	50
1.3.3. <i>Els reptes actuals</i>	52
CAPÍTOL 2. EL DRET A LA PRÀCTICA RELIGIOSA DEL DESCANS	55
2.1. LES CREENCES EN UNA SOCIETAT DEL S. XXI	56
2.1.1. <i>El reconeixement de la dimensió religiosa</i>	56
2.1.2. <i>Llibertat religiosa, dignitat humana i vida democràtica</i>	61
2.1.3. <i>La religió en el lloc de treball: el seu valor cara al conflicte de drets</i>	62
2.2. LA LLIBERTAT RELIGIOSA I EL DESCANS SETMANAL	63
2.2.1. <i>La llibertat religiosa com a dret fonamental</i>	64
2.2.2. <i>La regulació de la llibertat religiosa en l'ordenament jurídic espanyol</i>	65
2.2.3. <i>La doble dimensió de la llibertat religiosa i la neutralitat religiosa</i>	69
2.2.4. <i>Configuració jurídica del descans setmanal a l'Estat Espanyol</i>	70
2.2.5. <i>La naturalesa del descans setmanal i la discriminació per motius religiosos</i>	73

2.3. LA CONCEPTUACIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS SETMANAL	76
2.3.1. <i>La percepció de la naturalesa religiosa del descans laboral setmanal</i>	78
2.3.2. <i>La qüestió de la comunitat religiosa</i>	81
2.3.3. <i>Més enllà de la religió catòlica</i>	83
 CAPÍTOL 3. L' ACOMODACIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS SETMANAL.....	88
 3.1. DRET I DEURE D'ACOMODACIÓ EN L'ÀMBIT LABORAL.....	89
3.1.1. <i>La raonabilitat de la religió i l'acomodació raonable</i>	89
3.1.1.1. El problema de Déu.....	89
3.1.1.2. La religió en l'espai públic.....	92
3.1.1.3. La raonabilitat de l'acomodació religiosa	94
3.1.2. <i>La doctrina de l'acomodació raonable a nivell internacional</i>	95
3.1.3. <i>La aplicació de l'acomodació raonable en les relacions laborals</i> <i>espanyoles</i>	99
3.1.4. <i>L'acomodació raonable i el factor religiós concretat en el descans</i> <i>setmanal</i>	102
 3.2. L' ACOMODACIÓ DEL DESCANS PER MOTIU RELIGIÓS	103
3.2.1. <i>El descans dominical: més que un precepte, una necessitat cristiana</i>	104
3.2.2. <i>Un valor religiós que transcendeix i que integra una unitat de vida</i>	111
3.2.3. <i>La exigència de la raonabilitat</i>	113
 3.3. PER UNA VISIÓ INTEGRAL DE L'ÉSSER HUMÀ	114
 CONCLUSIONS.....	117
 ÍNDEX DE SIGLES.....	125
 BIBLIOGRAFIA	126

INTRODUCCIÓ

En l'acompliment de l'obligació de treballar assumida en el contracte de treball, els treballadors assalariats tenen dret a un descans mínim setmanal de dia i mig ininterromput, que inclou el dia complet del diumenge, i que sembla respondre, en un inici, a la necessitat de descans pròpia de l'ésser humà.

Però santificar el diumenge amb el descans és també un deure religiós cristià. Altres religions tenen també preceptes que obliguen els seus seguidors a certes pràctiques religioses que impliquen la necessitat de disposar de temps per atendre-les. En el cas dels catòlics, la previsió del descans coincideix amb el seu precepte religiós, i, en general, no es produeix conflicte. Però, què passa quan el temps religiós no coincideix amb la norma legal establerta del descans laboral?

D'entrada, les eventuais restriccions que es puguin imposar al dret a la llibertat religiosa en l'àmbit laboral es limiten al dret del treballador (assalariat) a manifestar, en el marc de la seva prestació de serveis, les seves conviccions i creences religioses. De forma que mentre els drets romanen en el fur intern del treballador resulten irrellevants des de la perspectiva del contracte de treball. Ara bé, en el moment que aquests drets s'exterioritzen, el seu exercici pot tenir rellevància en l'àmbit laboral si suposen un incompliment contractual en contravenir les ordres empresarials.

En aquest context, la qüestió que em plantejo per al treball de tesina és si les creences religioses d'un treballador haurien de permetre invocar la modificació de les condicions de la seva relació laboral, en concret pel que fa al descans laboral setmanal.

En aquest procés de recerca i reflexió pretenc, al mateix temps, poder aprofundir en la singularitat del diumenge. El seu origen, les motivacions del precepte, el seu esdevenir. Crec que una millor comprensió de la raó profunda de la celebració dominical, del seu sentit, del seu significat, contribuiria al redescobriments del descans

que aquest dia proposa, per tal de viure amb plenitud les exigències pròpies de la fe. I, també, per a donar una resposta concreta als anhels íntims i autèntics de l' ésser humà.

Però, pot ser vàlida la reflexió teològica per a la defensa del descans laboral per a tots, per a qualsevol treballador amb creences religioses diferents a la catòlica?. És d'aplicació la reflexió teològica a la realitat del món laboral?.

Per no perdre'm en aquesta vasta temàtica, fixo l'objecte general del meu treball en l'anàlisi del conflicte que en la vida real es planteja entre consciència religiosa i dret laboral en relació al descans setmanal. Específicament, l'estudi procurarà fer una exposició de valor de l'aportació a l'ètica del treball que en aquesta qüestió pot representar l'ensenyament de la Doctrina Social de l'Església.

Així doncs, amb aquest especial suport de la doctrina i el magisteri eclesial, abordo la temàtica del deure del descans religiós en el treball amb la finalitat de descobrir i desenvolupar les motivacions teològiques que són a la base del precepte religiós. Tal fita de comprensió no seria possible sense assumir una reflexió crítica en paral·lel sobre el sentit del treball, i, alhora, sobre un dels drets humans més bàsics: el de la llibertat religiosa.

El Papa Lleó XIII, a la Encíclica *Rerum novarum*, ja presentava el descans festiu com un dret del treballador que l'Estat ha de garantir. La Carta Apostòlica *Dies Domini* de Joan Pau II fa èmfasi en que el precepte del descans té una convergència natural amb la necessitat humana del descans, però que és necessari referir-se a la fe per tal de descobrir el seu sentit profund. També subratlla expressament que la relació entre el dia del Senyor i el dia de descans en la societat civil té una importància i un significat que estan més enllà de la perspectiva pròpiament cristiana.

Aquesta és la idea clau que guia el present treball de tesina. Capbussar-me en l'àmbit dels drets humans per a centrar-me en el paper que la llibertat religiosa té en el món laboral, en una societat plural i diversa, amb la pretensió de copsar l'acomodació de

la persona treballadora creient, de qualsevol credo religiós, a un temps de descans que li permeti atendre les pràctiques religioses.

Al llarg de tres capítols s'aborden qüestions sobre el treball i el descans que puguin aportar llum. És Déu present en el món laboral?. Descansar vol dir només abstenir-se de la fatiga, o implica també tenir temps i espai per a Déu? El treball i el descans, tal com es configuren avui, poden preservar el valor i els sentits assenyalats per la teologia i recollits per la Doctrina Social?. És possible, conciliar-ho amb l'organització del treball? Fins a quin punt l'empresari ha d'assumir el valor religiós del descans?.

En aquest afer, he considerat com a tasca irrenunciable la reflexió sobre la paraula de sentit que tant la teologia com la doctrina social tenen per al món del treball. Amb dos objectius específics: d'una banda, subratllar la necessitat del descans setmanal per assenyalar que el benestar econòmic no ha de posar en perill ni la dignitat dels treballadors ni el seu dret a conrear els valors espirituals. I, per un altra banda, redescobrint el valor religiós del descans setmanal a partir de l'observació de com el dret d'acomodació laboral està vinculat amb l'exercici religiós i la seva pràctica lliure i efectiva.

He procurat fer camí amb mirada crítica, fent incidència en la raonabilitat del sentit bíblic i teològic del treball i del descans per a tot ésser humà. Per a tal fita, la tasca ha estat estructurada en tres apartats.

En un primer capítol, s'examinen diversos aspectes i dimensions que volen ressaltar la perspectiva bíblica, teològica, i espiritual, amb la idea de captar la dimensió transcendent del descans setmanal. Un segon capítol recull l'aspecte jurídic-laboral de la llibertat religiosa per tal de reflexionar sobre el dret a les pràctiques religioses. Finalment en el tercer capítol s'aborda críticament una possible acomodació del descans setmanal per motius religiosos en l'àmbit laboral. En l'articulació d'aquest apartat es té en compte l'aportació harmonitzadora de la doctrina de l'acomodació raonable a nivell internacional en la lluita per a la prevalença de la dimensió religiosa

en la controvèrsia entre els interessos de l'empresa i el reconeixement judicial del descans setmanal per motius religiosos.

S'ha dotat a cada capítol d'una cita d'encapçalament que permet orientar el sentit de l'argumentació que segueix, així com d'unes breus explicacions inicials que en resumeixen el propòsit i finalitat específica de cadun, la seva connexió i coherència amb els altres capítols, així com la interrelació dels seus propis apartats interns. Tanca l'estudi un balanç amb les principals conclusions que es desprenen de l'anàlisi i reflexió fetes, i s'apunten perspectives de conjunt del tema tractat.

Per al coneixement i aprofundiment de la dimensió religiosa s'ha utilitzat com a principal font els documents de la Doctrina Social de l'Església, en tant que conjunt de normes i principis referents a la realitat social, política i econòmica que segons l'Església catòlica estan basats en l'Evangelí i en el seu propi Magisteri.

L' estudi ha requerit una mirada multidisciplinària que inclou el Dret, la Ètica, la Filosofia, la Sociologia, l'Economia i la Política. En funció de la temàtica que s'ha anat desplegant al llarg del procés ha estat indispensable el suport bibliogràfic d'obres d'autors de diferents disciplines, així com d'articles de revistes especialitzades. És d'assenyalar l'alta qualitat i rigor de les tesis doctorals consultades, que he considerat amb atenció per tractar-se d' objectes d'estudi afins i actualitzats. També he aprofitat les vivències i coneixements adquirits al llarg de la meva trajectòria professional en l'àmbit de la direcció d'empresa, que probablement han afinat la meua percepció.

La redacció en català, ha requerit la traducció de moltes de les referències. Les puntualitzacions que han estat necessàries s'han anotat a peu de pàgina, i també les corresponents citacions. S'inclou, també, un indexació per a la identificació de les sigles i acrònims.

Vull deixar constància del meu agraïment a l'ISCREB-Virtual, que m'ha brindat la possibilitat de dedicar part del meu temps a l'estudi, sense tenir que desatendre les meves obligacions laborals i familiars. Els professors han estat uns apreciats companys

en la llarga travessa per a l'amarament de coneixements sobre els continguts de la fe. Tot ha contribuït al discerniment i a l'aprofundiment de la meva vida espiritual, i ho agraeixo de valent. En especial, a la meva directora de tesina, Dolors Ollé, que ha estat molt pacient. De ella he rebut valuosos consells i orientacions. No m'ha faltat tampoc el suport i ànim dels amics. Però, sobretot, he tingut sempre la complicitat i la confiança amorosa de la meva filla Melinda.

Tot plegat hauria de quedar reflectit en el present treball de tesina.

CAPÍTOL 1. LA DIMENSIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS

«Des d'aquest Nadal, els gairebé 3.500 empleats que Spotify té disseminats al voltant de tot el món podran triar si descansen o treballen en els dies festius nacionals de cada país. [...] en funció de les seves creences religioses, o simplement dels seus interessos, tindran la possibilitat d'intercanviar, per exemple, el Nadal pel Yom Kipur o els dies de Pasqua per Diwali. Aquesta mesura, que l'empresa sueca de música en streaming ha impulsat recentment, està dissenyada per oferir als seus empleats, de fins a 90 nacionalitats diferents, la flexibilitat i llibertat de celebrar els valors i creences que sentin propera».¹

Haver triat aquest retall de premsa econòmica com encapçalament de capítol obeeix a una triple intenció: situar la temàtica sobre el descans laboral setmanal, posar en evidència la pluralitat i diversitat religiosa en el món del treball, i mostrar l'afectació de les creences i la pràctica religiosa des de la figura del descans laboral.

A Espanya, i a la majoria de països europeus, els treballadors tenen dret a un descans mínim setmanal de dia i mig ininterromput, que inclou el dia complet del diumenge, i que respon a la necessitat de descans pròpia de l'ésser humà. Santificar el diumenge coincideix, també, amb un deure religiós cristià. El creient cristià, en disposar de festa al treball pot atendre la obligació religiosa. Però en una societat plural i diversa com l'actual, altres religions tenen també preceptes que obliguen els seus seguidors a certes pràctiques religioses fora del diumenge, que impliquen pels treballadors la necessitat de disposar de temps setmanal per atendre-les.

En aquest primer capítol es procura especialment copsar la realitat i significació del descans setmanal per a qualsevol persona treballadora, amb l'objectiu de poder respondre, des de la visió de l'Església catòlica, a la pregunta de si descansar vol dir quelcom més que abstenir-se de la fatiga del treball. Apunta, més específicament, a tenir temps i espai per a Déu?.

¹ P. SEMPERE, «Treballar per Nadal per lliurar a Diwali o a Yom Kipur», *Cinco Dias*, de 20/12/2017.

1.1. SOBRE EL SENTIT DEL TREBALL

En l'acceptació vulgar del terme, tots sabem el que es pretén dir en emprar l'expressió «treball». L'activitat de la feina és una de les experiències humanes que omplen més espais de la vida de l'home. Amb el treball, la persona busca un fi i tracta, generalment, de satisfer les seves necessitats. El treball, en un sentit ampli, és una manifestació de la capacitat creadora de l'ésser humà, en virtut de la qual transforma les coses i confereix un valor a la matèria sobre la que aplica la seva activitat.

Una caracterització no-històrica obliga a distingir en el treball diversos aspectes. Des d'una vessant humanista es remarca que el treball importa com a expressió d'una tasca de l'individu, diferenciant-se de l'esforç irracional dels animals i de l'energia mecànica de la màquina; des d'una percepció social, es ressalta que el treball facilita la relació entre persones; en l'ordre econòmic, es parla d'un factor de la producció que contribueix a satisfer determinades necessitats i és font de béns i serveis, essent la seva característica essencial, la utilitat; mentre que en el pla jurídic, el treball adquireix una dimensió específica, nascuda de la seva condició d'activitat susceptible de ser regulada pel Dret.

Si ens fixem en la funcionalitat del treball, trobem entre les seves funcions bàsiques les d'operar com a mitjà de satisfacció de les pròpies necessitats, ja siguin econòmiques, psicològiques o espirituals, i que es coneixen com «de caràcter personal». També s'estima bàsica aquella funció «de significat social», que transcendeix a la pròpia persona, en virtut de la qual el treball serveix com a instrument de desenvolupament de la vida comunitària.

Però l'objecte immediat del nostre estudi en aquest capítol no és tant la percepció del lloc que la feina i tot el conjunt de tasques i realitats humanes han d'ocupar en la vida espiritual del treballador, sinó el significat religiós subjacent en el descans setmanal del treball, en un intent de descobrir el sentit diví de la realitat que l'envolta i en la qual està immers.

1.1.1. Breu panoràmica històrica del sentit del treball

El treball no ha estat sempre entès de la mateixa manera. En l'Antiguitat el treball era propi d'esclaus. La cultura clàssica, grecollatina, considerava el treball com a indigne de l'home lliure i el tenia reservat als esclaus.

En l'Edat Mitjana, el sistema social, econòmic i polític estava estructurat mitjançant el règim feudal. La societat s'organitzava de manera estamental en tres *ordines*: noblesa, clergat i camperols. La decadència del mode de producció esclavista pròpia de l'antiguitat, d'una banda, i el desenvolupament de la plebe en l'agricultura en forma de *servents* adscrits al senyor feudal i a qui havien de lliurar part de les seves collites, d'altra banda, és el que determinà aquell règim de producció feudal. Primer a partir d'una propietat comunal i després, amb la propietat privada de la terra. En aquesta «economia de subsistència», també l'artesanat i el comerç es van transformar en activitats independents.

Durant tota l'època medieval el treball va estar estretament connectat a allò transcendent i com a suport a la vida espiritual. Era una societat teocèntrica, on l'economia, fonamentalment agrària, no tenia altra finalitat que la subsistència humana, i per tant, no es caracteritzava pel predomini de la producció de bens econòmics. Hi havia una primacia dels valors espirituals sobre els materials. El temps terrenal havia de ser empleat per «reunir tresors al cel» (Mt 6,20).

Tant la tradició monàstica del *ora et labora* com el pensament teològic de Sant Agustí, i, posteriorment, de Sant Tomàs d'Aquino marcaran una ruptura amb les representacions hel·lenístiques del treball. Bàsicament, en aquell llarg període temporal van anar sorgint canvis progressius des de la necessitat de treballar com a acte d'expiació i ascetisme fins a la comprensió del treball com a una forma de lloar Déu.

També el pensament dels reformadors protestants comportarà conseqüències radicals en la comprensió del treball. Contràriament a allò sostingut a l'inici de l'Edat Mitjana, en la Reforma s'entén que el treball pot ser font d'enriquiment, i, que com més productiu

més agrada Déu. Per a Luter, l'acció és igual que la contemplació, i per tant, queda automàticament conferit al treball un sentit religiós. La doctrina calvinista va ser decisiva per al desenvolupament del treball com a valor fonamental, al posar de relleu que el treballar és la característica humana que més ressemblança té amb Déu perquè el treball cerca el canvi, la transformació, la purificació de les condicions existents a la comunitat. És el calvinisme qui assenyalarà que el descans del treball té un contingut específic: meditar en el Regne de Déu per a exercitar-nos en els camins que Ell ha ordenat.

A partir dels segles XVII i XVIII s'opera una transformació de la idea del treball com a resultat de alliberar-lo de la cosmovisió religiosa, i comença a ser considerat com un tema fonamental de l'*economia política*, en tant que assumpte vinculat al discurs sobre la riquesa i la prosperitat. La gran revolució que aportarà el segle XVIII serà l'aparició de la màquina amb la conseqüent substitució del treball manual, i la creació de l'«economia de mercat». De forma que si bé fou en el Renaixement (s. XV i XVI) que es van reconèixer els valors de l' *homo faber* en relació a la vida econòmico-material, serà en la societat industrial quan es considerarà el treball com a pertanyent d'un *ethos* racionalista de caràcter secularista, amb l'objectiu d'adquirir l'èxit econòmic, de manera que el treball quedarà determinat per la productivitat econòmica.

A partir de la revolució industrial l'organització del treball va canviar sincrònicament amb l'organització del sistema de mercat. La revolució industrial va donar origen a noves relacions de treball fins aquell moment del tot desconegudes. Els treballadors van passar a exercir en els establiments de propietat dels seus ocupadors en lloc de fer-ho en els seus domicilis, sotmesos allí a exigències d'ordre i coordinació amb les màquines i amb els seus companys de feina. A això s'afegia que la introducció de la màquina feia possible el treball de nens i dones que ingressaven al mercat de treball en competència amb els adults homes, cosa que sumada a la major productivitat aconseguida per les màquines, ocasionava l'existència d'enormes contingents de treballadors desocupats, i que és pogués substituir qualsevol assalariat que protestés per les seves condicions de treball. Aquesta nova organització del treball els sotmetia a condicions d'esforç, horari, riscos d'accidents, malalties professionals, *manca de descans* i remuneració ínfima.

El socialisme del segle XIX, particularment en el seu desenvolupament formulat per Karl Marx, va procurar substituir l'estructura capitalista per un règim en què no existís la propietat privada dels mitjans de producció ni l'explotació de la força de treball. Pel socialisme el treball no ha de ser alienant.

El que avui es coneix com a *Doctrina Social de l'Església* va procurar projectar sobre la «qüestió social» la llum de l'Evangelí amb les grans encíclics *Rerum Novarum* (1891), *Quadragesimo Anno* (1931), *Mater et Magistra* (1961) i *Laborem exercens* (1981). La *Rerum Novarum* va advocar expressament per la reglamentació de les hores de treball, entre d'altres matèries. Així mateix va condemnar la fixació d'un salari insuficient, declarant un deure d'estricta justícia del patró de pagar a l'assalariat una remuneració que li permetés viure en condicions humanes. Les altres encíclics van complementar i ampliar la primera.

El sorgiment de les primeres lleis laborals data de la segona meitat del segle XIX. El 1919, amb el Tractat de Versalles que va posar fi a la Primera Guerra Mundial, el dret del treball adquireix suport internacional plasmat en la creació de l'Organització Internacional del Treball (OIT).

Les diferents accepcions conceptuals, fesomies valoratives, i transformacions quantitatives i qualitatives de les formes d'organització del treball han estat molt diverses en l'esdevenir humà, i avui dia, això és especialment complex i delicat per raó del canvis radicals que s'experimenten cada vegada amb més freqüència, ja que l'univers laboral en què ens trobem muta a ritmes cada vegada més accelerats, no només formalment parlant, sinó cap a modalitats noves i encara poc definides.

Si la societat premoderna era una societat teocèntrica, en què Déu era recognoscible en tot, i també en el treball, ara el treball ha esdevingut un pur concepte que lluny de remetre a una Presència es situa en lloc seu. La Modernitat, que ha «alliberat» l'individu de la dimensió transcendent i ha obert el camí de l'autonomia radical, ha posat el treball en el lloc de Déu. Basada en una glorificació de la feina sense precedents en la història

de la humanitat, la «societat del treball» fa creure a l'home modern que no hi ha límits per al progrés humà.

1.1.2. El sentit religiós i espiritual del treball

Que el treball té un component econòmic, és cert. Però, no estem davant d'una activitat humana que hauria de significar alguna cosa més que una forma de supervivència i d'enriquiment material?

Una de les conseqüències del optimisme exacerbats que caracteritza el discurs de la modernitat sobre les meravelles que la humanitat pot realitzar per mitjà del treball ha conduït a relegar els valors morals i religiosos a l'àmbit privat, els quals només seran tolerats a condició que no interfereixin massa en l'acompliment dels deures laborals de l'individu.

L'activitat a la qual designem amb la paraula «treball» connota aspectes essencials de l'ésser humà i de la seva relació amb el món. Com hem dit abans, podem caracteritzar-lo per tres trets fonamentals: 1) és una activitat humana que modifica el món, 2) implica esforç sobre una realitat exterior, i, 3) requereix intel·ligència i manualitat. Cal recordar, alhora, dos elements bàsics, posats de relleu per la Doctrina Social de l'Església:

- a) que l'ésser humà és «capaç de ser per si mateix agent responsable de la seva millora material, del seu progrés moral i del seu desenvolupament espiritual» (PP 34).

- b) que, tenint en compte que l'ésser humà «és l'autor, el centre i la finalitat de tota la vida econòmico-social» (GS 63), el treball hauria de ser l'àmbit d'un «múltiple desenvolupament personal, on es posen en joc moltes dimensions de la vida: la creativitat, la projecció del futur, el desenvolupament de capacitats, l'exercici dels valors, la comunicació amb els altres, una actitud d'adoració» (LS 127).

També podem referir del treball varies dimensions. Veiem que el treball procedeix immediatament de la persona, la qual marca amb la seva empremta la matèria i la sotmet a la seva voluntat (dimensió axiològica). Però l'home, a més a més, treballarà amb i per als altres, prestant-los-hi servei, i fins i tot, possibilitant una praxi de veritable caritat (dimensió personalista-humanitzadora). Quan el treball es realitza en condicions humanes que garanteixen la dignitat humana, podrem dir que efectivament els mitjans de producció han estat al servei del treball i de les persones (dimensió ètica del treball). És llavors, quan l'home *sent* que treballa (dimensió antropològico-subjetiva) deixant petjada en el món (dimensió antropològico-objectiva), i amb una contribució a la riquesa real i al perfeccionament del món. El treball esdevé, així, font veritable de riquesa de la persona, per al sosteniment propi i també familiar.

No és possible tractar del treball des d'una perspectiva exclusivament del què es fa o del qui ho fa. Parlar del treball reclama parlar també de la societat humana que s'estructura i desenvolupa gràcies al mutu entrecreuament d'activitats diverses, cada una de les quals ha de ser considerada no només en sí mateixa, sinó en relació amb el conjunt. I això, té repercussions no només a l'hora de definir el treball sinó també, amb vista a l'espiritualitat humana.

En definitiva, vivim per a treballar o treballem per a viure?. El Concili Vaticà II afirma que «és necessari que és faciliti a l'ésser humà tot el que aquest necessiti per a viure una vida veritablement humana» (GS 26), tot citant el treball com una d'aquestes necessitats. El treball és un dret fonamental perquè és un bé per a la persona humana, juntament amb l'aliment, el vestit, la vivenda, el dret a triar residència i a fundar una família, a la educació, a la bona fama, al respecte, a una adequada informació, a obrar d'acord amb la norma recta de la consciència, a la protecció de la vida privada i a la justa llibertat també en matèria religiosa.

Que cal un «treball decent»² per a tothom s'està reclamant en les darreres dècades des dels fòrums internacionals més rellevants. Sembla que la paraula «decent» obeeix a la traducció del terme anglès *decent*, fent referència a un treball «digne».

I, què diu més específicament el Magisteri sobre aquest tema del treball decent, d'aquesta *decència* en el treball? Benet XVI reflexiona, en l'encíclica *Caritas in Veritate* (2009) que la paraula «decent» aplicada al treball significa un treball que, en qualsevol societat, sigui expressió de la «dignitat essencial de la persona»:

Un treball lliurement elegit, que associï efectivament els treballadors, homes i dones, al desenvolupament de la seva comunitat; un treball que, d'aquesta manera, faci que els treballadors siguin respectats, evitant tota discriminació; un treball que permeti satisfer totes les necessitats de les famílies i escolaritzar els fills sense que es vegin obligats a treballar; un treball que consenti els treballadors d'organitzar-se lliurement i fer sentir la seva veu; *un treball que deixi espai per a retrobar-se adequadament amb les pròpies arrels en l'àmbit personal, familiar i espiritual*; un treball que asseguri una condició digna als treballadors que arriben a la jubilació (CV 63)

També el Papa Francesc afirma que amb el treball els homes i les dones són «dotats de dignitat», tot reforçant així la idea-força de que el pacte social és basat en el treball, ja que «quan no treballes o treballes malament, no treballes bé o treballes massa, és la democràcia la que entra en crisi»³. Potser és en aquesta línia que és urgent, entre les institucions i organitzacions, d'interioritzar i donar passos cap a l'objectiu de la necessitat real d'un treball decent, que afecta l'individu i la col·lectivitat, perquè és un dret derivat directament de la dignitat humana.

La crisi de les ideologies de finals de la dècada dels vuitanta va originar un debat sobre els valors empresarials, però bàsicament des d'aproximacions filosòfiques i sociològiques. La secularització ha plantejat serioses objeccions a la presència de les religions en el camp de l'ètica empresarial. Hauríem de preguntar-nos, seriosament, si

² D. GHAI. «Decent work: Concepts, models and indicators». *International Labor Review* 142, 114. La noció de «treball decent», s'utilitza per primera vegada amb aquestes paraules en la Memòria del Director General a la 87ª reunió de la Conferència Internacional del Treball, celebrada el 1999, per tal d'expressar els vastos i variats assumptes relacionats avui dia amb el treball.

³ Discurs del Papa Francesc en la visita pastoral a Génova (Itàlia) el 27/5/2017. El Papa Francesc s'està aquí referint a la Constitució italiana que diu que Itàlia es una república democràtica, fundada en el treball.

és possible i/o convenient avui dia desenvolupar també una ètica empresarial des d'una perspectiva religiosa o, almenys, complementar les reflexions de l'ètica filosòfica tenint present la perspectiva teològica i religiosa. Aquest és el marc i la clau que successivament assenyala el Magisteri, i que es reprèn en la recent Constitució Apostòlica *Veritatis Gaudium* (2018). El Papa Francesc es refereix a una necessària evangelització d'interacció i de proposta de pistes de resolució apropiades i objectives, que sigui congruent amb una església *en sortida*, perquè «en aquest temps, la teologia també ha de fer-se càrrec dels conflictes, no solament dels que experimentem dins de l'Església, sinó també dels que afecten tot del món».⁴

El secularisme del darrer segle ha convertit el treball en una nova forma d'esclavitud. Recuperar, doncs, el sentit religiós del treball pot resultar important de cara a protegir la persona i la seva dignitat. I, per això, la primera cosa a fer seria redescobrir aquest sentit religiós de la dignitat humana en el treball.

Aquesta recuperació del sentit religiós del treball hauria de venir de la mà del sentit de justícia, de donar a cadascú allò que li correspon, és a dir, d'oferir a Déu el que ja és seu, per ser Ell el Creador. Des de la teologia catòlica, Guardini (1954) va escriure al respecte que:

[...] la semejanza del hombre con Dios consiste en su capacidad de dominar sobre el mundo, pues Dios es el Señor Absoluto; y el trabajo es el conjunto de actividades en el cultivo, manejo y la organización del mundo con que el hombre ejerce su señorío. Por eso sólo conserva su sentido cuando el que trabaja lo hace bajo la obediencia del Señor Supremo.⁵

És a dir, en primer lloc, perquè cal adonar-se que fent-ho així l'home en surt beneficiat, ja que al mateix temps que Déu *recupera* els seus *drets* sobre el treball, l'home en recupera els seus (per exemple, el descans setmanal). En segon lloc, perquè la configuració del treball a partir de la Modernitat ha dissolt l'home en el treball, alienant la seva vida i quedant-hi absorbit, de forma que en aquest context socioeconòmic no es treballarà per a viure sinó que es viurà per a treballar.

⁴ Carta al Gran Canciller de la Pontificia Universidad Católica Argentina en el Centenario de la Facultad de Teología, 3 de marzo de 2015; Carta Apostòlica *Veritatis Gaudium*, n. 58.

⁵ R. GUARDINI. *Libertad, Gracia y Destino*, 134

Es fa indispensable tenir present que la santificació del treball, en la seva triple qualitat de santificar *el* treball, santificar-se *en* el treball, santificar *amb* el treball, és sinònim de viure en clau cristiana, amb la *manera de ser de Déu*, és a dir, com a co-creadors amb Déu i, també, participant del treball de Crist. Aquesta és la dimensió teològico-espiritual del treball.

És des d'aquesta perspectiva que el treball esdevé pregària i te valor d'eternitat. En paraules de Joan Pau II, el treball permet l'home «apropar-se» a Déu (LE 8). Sempre que l'home tingui consciència d'aquesta realitat, ja que no es tracta d'un procés automàtic, sinó d'un procés de llibertat. Un procés de lliure elecció, guiat per la fe, l'esperança i la caritat, que dona significació al treball. Perquè l'espiritualitat del treball consisteix, segons la encíclica *Laborem Excersens*, en la integració concreta i real del treball en el sí d'una vida espiritual conscient, que li permet copsar el sentit preexistent que el treball te en la seva pròpia naturalesa.

Caldria notar que el que verdaderament modifica les coses d'una manera determinant en el cor del treball és el «nou flux de pensaments i sentiments» que s'instal·len en la persona treballadora quan comença a viure efectivament el seu treball com a col·laboració amb Déu, i en l'amistat de Crist, -també treballador-, vivint el treball com a ofrena unida a la ofrena que de la seva vida i mort va fer al Pare i com a anticipació del nou cel i la nova terra de la fi dels temps.⁶

1.1.3. Consideració teològica del treball

El treball no és precisament una realitat de la qual el text bíblic s'ocupi de manera frontal i directa, sinó més aviat un element de la condició humana que el missatge evangèlic pressuposa projectant sobre ell la llum que deriva d'aquesta revelació sobre el sentit de l'existència que, trobant la seva matriu en l'Antiga Aliança, arriba a la seva culminació en Crist. La riquesa dels ensenyaments bíblics, vetero i neotestamentàries, sobre l'activitat laboral són innegables, com veurem més endavant.

⁶ Cf. J.Y CALVEZ. *La enseñanza social de la iglesia: la economía, el hombre, la sociedad*, 331

L'Església, a través de la seva Doctrina Social, també ha fet aportacions sobre el valor i el sentit del treball humà. Tal com ja hem apuntat, des de la *Rerum Novarum* el tema del treball ha evolucionat en un esforç constant de desxifrar-ne l'autèntic significat cristià i humà. Un profund canvi en la visió cristiana del treball el trobem en el marc del Concili Vaticà II⁷, concretament en la Constitució Pastoral *Gaudium et spes*, i més endavant en l'encíclica *Laborem exercens* del Papa Joan Pau II, que apuntarà profundes respostes en parlar d'un «evangeli del treball», això és, d'un anunci de l'Evangeli a través del treball, que té els seus punts centrals de referència, d'una banda, en les narracions genesíaqües sobre la creació i, d'una altra, en la vida de treball de Jesús.⁸

De fet, fins l'època contemporània el tema del treball no va passar a ocupar un lloc de primer pla. Va ser com a resultat d'una complexa gamma de factors, que van des de la revolució industrial -que subratlla la importància determinant del treball com a factor de desenvolupament històric-, fins a l'evolució general de les idees i l'aparició, i posterior difusió, de diverses realitats apostòliques i espirituals que incidien en aquest camp.

La concepció del treball en la Tradició, des dels Pares de l'Església fins al Concili Vaticà II, és multivalent. La regla monacal del *ora et labora* va ser més experiència vivencial que doctrinal. Més endavant, els teòlegs mendicants, per a resoldre les objeccions que es feien a la seva vocació, es van limitar a afirmar la no obligatorietat del treball manual, i per aquest motiu no només no van esbossar una reflexió filosòfico-teològica sobre el treball considerat en tota la seva amplitud, sinó que en va resultar una presentació més aviat negativa del tema del treball.

Per la seva banda, les idees de Luter sobre el treball com a servei i sobre l'activitat professional com a vocació, i les afirmacions de Calvino sobre l'eficàcia en el treball com a signe de predestinació, van tenir una notable influència en molts sectors de la

⁷ Les transformacions que cristal·litzen en els textos del Concili Vaticà II són el resultat d'un ampli moviment històric eclesial, i específicament quant a la problemàtica del treball, va ser decisiu l'influx de la reflexió teològica bíblica i sistemàtica. El concili es va convocar amb les finalitats principals de: promoure el desenvolupament de la fe catòlica, assolir una renovació moral de la vida cristiana dels fidels, i adaptar la disciplina eclesiàstica a les necessitats i mètodes del nostre temps.

⁸ Cf. J.L. ILLANES. *Ante Dios y en el mundo. Apuntes para una teología del trabajo*, 39-50

societat de la seva època; però el dualisme que tots dos autors van establir -per una banda, la *sola fides* i la predestinació, i, de l'altra, el treball considerat com a servei, però sense valor intrínsecament santificador- donava peu, en l'evolució posterior, a una escissió entre un pietisme individualista i un humanisme sense arrels teològals. Seran, tots ells, ressons que arribaran fins als nostres dies.

Mentrestant, la teologia catòlica posttridentina que es va enfrontar amb aquests plantejaments, va aconseguir, en el camp de la filosofia jurídica i en el de l'anàlisi dels problemes econòmics, resultats de gran relleu susceptibles de desembocar en una reflexió profunda sobre el viure social i sobre el treball. Però, en deixar-se contagiar en alguns punts per un ideal aristocràtic que menyspreava la tècnica i el comerç, i, en altres moments, per un cert moralisme, es va incapacitar per a una comprensió del valor del treball humà. De forma que, el valor cristià i, més concretament, santificable i santificador de les realitats terrenals és un ensenyament que, si bé apuntat en textos d'èpoques anteriors, es proclamarà només amb nitidesa un cop entrat el segle XX ⁹.

Serà Joan Pau II, en la encíclica *Laborem exercens*, qui aconseguirà fer l'estudi pontifici més ampli i profund sobre la justificació de la importància del treball, entès com a dimensió i activitat fonamental de l'home: el treball com a quelcom constitutiu del que és humà, de la família, de la societat. De tal forma que és mitjançant el treball com l'home, usant la intel·ligència i la llibertat, aconseguirà dominar la terra i fer-ne la seva casa digna. Remarcant al mateix temps que el treball és sobretot una «vocació» i una crida a la construcció d'un món nou que fa que el Regne de Déu estigui ja present de forma misteriosa sobre la terra, tot i que es realitzarà en plenitud en perspectiva escatològica.

1.1.4. El significat del treball humà a la *Laborem Exercens*

En l'ensenyament social del magisteri anterior al Concili Vaticà II el concepte de treball està associat principalment al problema de la qüestió obrera, i l'enfrontament

⁹ Cf. J.L. ILLANES, J.L.. *La santificación del trabajo*. El trabajo en la historia de la espiritualidad, p. 4-27

al capitalisme lliberal i a l'alternativa socialista. En certa manera, Lleó XIII (1878-1903), a l'encíclica *Rerum Novarum*, va recollir molta cosa que antecessors seus i pensadors catòlics havien dit i reaccionat davant les conseqüències de l'economicisme capitalista, la revolució industrial i l'alternativa proposada per K. Marx. El seu objecte no era tant el treball pel que fa a la dimensió fonamental de l'existència humana, sinó al treball considerat en relació amb els problemes morals originats pel context. Cal remarcar com a causa d'aquelles transformacions el treball adquireix una nova rellevància per a tot el cos social, i només llavors es converteix en un tema important per a la fe cristiana.

La novetat de l'aportació del Concili Vaticà II sobre el sentit del treball i la seva originalitat teològica és la reflexió sobre el sentit de l'activitat humana. La dignitat humana es el principi fonamental que ha de presidir la vida econòmico-social, “perquè l'home és l'autor, el centre i el fi de tota la vida socio-econòmica” (GS 63).

Inspirada per l'esperit conciliar, l'encíclica *Laborem exercens*, promulgada l'any 1981, tracta del tema del treball amb una enorme amplitud. Juntament amb les posteriors encíclics *Sollicitudo rei socialis* (1987) i *Centesimus annus* (1991), constitueixen la trilogia magna de la qüestió social del magisteri de Joan Pau II (1978-2004).

En dedicar una encíclica al treball, Joan Pau II va intentar revitalitzar i actualitzar l'aportació de l'Església en aquest tema i, per això, va proposar un concepte de treball que expressés el seu caràcter ètico-individual i ètico-social, el seu sentit antropològic i teològic.

Identificant la inversió economicista com el problema fonamental de la civilització del treball, la reflexió de l'encíclica se centrarà en la persona del treballador. S'assenyala, bàsicament, com des de l'essència més profunda del treball humà (el «sotmetre la terra», que s'extreu de la Revelació) emergeixen els sentits objectiu i subjectiu del treball. El primer es refereix a l'aspecte tècnic-científic del treball amb la diversitat de formes que segons les circumstàncies històriques pot adoptar. És el

cas de la civilització industrial. El sentit subjectiu, per la seva banda, exigeix que es tingui en compte, primer de tot, al treballador. L'home ha de «sotmetre la terra», perquè, com «imatge de Déu», és una persona, i com a persona és, doncs, el subjecte del treball. En el ben entès que aquest *sotmetre* no vol dir malmetre, degradar, sinó fer produir la terra perquè llur riqueses arribin a tots.

D'aquest principi personalista es treuen conseqüències ètiques per als sistemes econòmics:

- a) que el «capital» és un conjunt d'instruments resultants del treball i al servei del treball («el primat del treball sobre el capital»)
- b) que el «treball», sent activitat d'éssers humans, participa de la dignitat de la persona
- c) que la propietat s'adquireix mitjançant el treball i perquè serveixi al treball
- d) que els drets humans que sorgeixen del treball formen part del conjunt dels drets fonamentals de la persona

Es fa necessari remarcar expressament per al nostre treball de tesina que el rerefons de l'encíclica és la situació de la societat contemporània, en què es constata una crisi de la centralitat i del sentit humà del treball. Així, tota l'encíclica serà una denúncia de la cosificació del treball i de l'home; una denúncia d'aquest procés del desenvolupament econòmic, que ha convertit el treball humà en una mercaderia.

L'abast del tema del «treball» té a veure amb l'antropologia, amb la política, amb la legislació i l'economia de la societat. Només assumint aquest sentit ampli es pot comprendre la tesi del Magisteri: *el treball és la clau de la qüestió social*. I, per tant, considerar el treball únicament en el seu sentit econòmic és mutilar-lo en la seva essència i reduir-lo a una tasca sense més. Per comprendre'l en tota la seva amplitud, segons *Laborem Excersens*, cal «alliberar» el treball dels lligams de la inversió economicista. Aquesta teologia del treball troba la seva referència en el Déu bíblic i a com hi apareix representat.

Per Joan Pau II, és indispensable apreciar l'error antropològic en l'ordre dels conceptes:

La primacia del subjecte creador, pel seu treball, sobre l'objecte explica l'error antropològic fonamental provocat per l'economicisme. Una inversió antropològica en l'ordre dels conceptes, és a dir, la primacia del «capital» sobre el «treball», es tradueix en l'alienació de la persona. No es tracta d'una abstracció teòrica, sinó que és interpretació de l'experiència humana d'un home concret ubicat en el vast context d'aquesta realitat que és el treball. En identificar el nexa entre els dos materialismes històrics contemporanis, s'afirma que, de fet, el capitalisme ha realitzat, històricament, aquesta dramàtica inversió. [...] Treball i capital estan confrontats i aquesta oposició real generada per la inversió antropològica s'ha convertit en el conflicte ideològic principal de la societat contemporània. És davant d'aquesta inversió, que comporta l'explotació, l'esclavitud i l'alienació del treballador, que Joan Pau II redacta la carta encíclica, per reafirmar en bases antropològiques el primat del «treball» sobre el «capital», per corregir l'error antropològic economicista.¹⁰

El pontífex no veu altra possibilitat d'una superació radical d'aquest error «si no s'introdueixen canvis adequats tant en el camp de la teoria com en la pràctica; canvis que van en la línia de la decisiva convicció de la primacia de la persona sobre les coses, de la feina de l'home sobre el capital com a conjunt dels mitjans de producció» (LE 11).

En la societat de mercat tota la societat està orientada a la productivitat i el treball està organitzat en funció del procés de producció de la riquesa i del progrés. Amb la distinció entre l'aspecte subjectiu i objectiu del treball que fa l'encíclica se'ns recorda que el fi de l'economia i del treball ha de ser sempre el subjecte del treball. Joan Pau II, posa en evidència que el valor del treball «es mesura, sobretot, amb el “metro de la dignitat” del subjecte del treball» (LE, 6), sent l'home el primer fonament del valor del treball. A això va lligada immediatament una conseqüència molt important de naturalesa ètica: «el treball està en funció de l'home i no l'home en funció del treball» (LE 6).

¹⁰ Cf. E. GASDA. *El sentido del trabajo. Los impactos de la reconfiguración del capitalismo contemporáneo sobre los trabajadores: por una nueva comprensión del trabajo en la Teología Moral*, 444-446.

En definitiva, el treball «és un bé de l'home -és un bé de la seva humanitat-, perquè mitjançant el treball l'home no només transforma la naturalesa adaptant-la a les pròpies necessitats, sinó que es realitza a si mateix com a home, és més, en un cert sentit *es fa més home*» (LE 9).

En aquest afer, l'encíclica en línia amb l'ensenyament del Concili Vaticà II posa èmfasi en una particular escomesa per a l'Església: la d'ajudar a tots els homes a apropar-se a Déu a través del treball

Si l'Església considera que és el seu deure fer un pronunciament sobre el treball des d'un punt de vista del seu valor humà i de l'ordre moral, reconeixent en aquest fet una tasca específicament important en el servei al missatge evangèlic complet, contemporàniament entén que té un deure particular en la formació d'una espiritualitat del treball, que ajudi tots els homes a acostar-se a Déu, Creador i Redemptor, a participar en els seus plans salvífics respecte de l'home i del món, i a aprofundir vivencialment l'amistat amb Crist, assumint mitjançant la fe una viva participació en la seva triple missió de Sacerdot, Profeta i Rei. (LE 24)

1.1.5. Claus bíbliques per al sentit del treball

Pot, doncs, la Bíblia, i més en concret el Nou Testament, dir alguna cosa important i contribuir en la recerca de nous sentits del treball, més enllà del sentit economicista com s'ha assenyalat en l'anterior apartat?. Efectivament, en el text bíblic el treball és contemplat com una participació de l'home en la construcció del món, en l'obra creativa i redemptora de Déu, superant el significat merament temporal i econòmic.

El Compendi de la Doctrina Social de l'Església¹¹ fa una triple anotació dels aspectes bíblics sobre el treball:

a) *la tasca de conrear i custodiar la terra*. L'Antic Testament presenta a Déu com a Creador omnipotent (cf. Gen 2,2; Job 38-41; Sal 104; Sal 147), que plasma l'home a la

¹¹ CONSEJO PONTIFICIO JUSTICIA Y PAZ, *Compendio de la Doctrina Social de la Iglesia*, 255-266

seva imatge i el convida a treballar la terra (cf. Gen 2, 5-6), i a custodiar el jardí de l'Edèn on l'ha posat (cf. Gen 2,15). En el disseny del Creador, les realitats creades, bones en sí mateixes, existeixen en funció de l'home, i Déu confia a la primera parella humana la tasca de sotmetre la terra i de dominar els éssers vius. (cf. Gen 1,28). El treball pertany a la condició originària de l'home i precedeix a la caiguda; no és, per tant, ni un càstig i una maledicció. El treball és essencial, però és Déu, no el treball, la font de vida i el fi de l'home, i el zenit de l'ensenyament bíblic sobre el treball és el manament del descans sabàtic, el Dissabte etern (cf. Heb 4, 9-10)

b) *Jesús, home del treball*. Descriu la seva missió com un *treballar*: «El meu Pare continua treballant, i jo també treballo» (Jn 5,17). En la seva predicació, Jesús ensenya a apreciar el treball: ell mateix treballa com a fuster (cf. Mt 13, 55; Mc 6,3); condemna la ociositat (cf. Mt 25, 14-30). Ensenya a no deixar-se dominar pel treball, perquè l'important és preocupar-se de l'ànima (cf. Mt, 6, 19-21). El treball, i totes les demés coses, troben el seu sentit i valor, solament si estan orientades a la única cosa necessària que no serà mai arrabassada (cf. Lc 10, 40-42).

c) *el deure de treballar*. La consciència d'un món transitori no eximeix de cap tasca històrica, i tampoc del treball (cf. 2Tes 3, 7-15), ja que és part integrant de la condició humana. La fraternitat i la solidaritat humanes obliguen a no viure a expenses del demés i a compartir amb qui tingui necessitat (cf. 2Tes 3, 6-12; Ef 4, 28). El treball és ocasió per donar testimoni cristià (1Tes 4, 12).

A la Sagrada Escripura, malgrat el context cultural i la valoració ètica siguin diferents a l'actual, el treball es manifesta com una de les experiències fonamentals de l'ésser humà. Els textos sagrats no són només principis dels que hem de treure conseqüències i aplicacions de forma automàtica, sinó que estan carregats d'una inspiració que fermenta en les situacions noves¹².

Aquest sentit subjectiu del treball posa l'accent en el necessari desenvolupament integral de l'home com a imatge de Déu. Si a través del treball l'home és senyor i

¹² A. GALINDO. *Moral socioeconòmica*, 295

domina i transforma la natura, a això va unit una conseqüència de naturalesa ètica: és cert que l'home està destinat i cridat al treball, però, sobretot, el treball està en funció de l'home i no l'home en funció del treball.

Per als autors dels llibres sagrats, l'interès per la condició humana del treball remet, necessàriament a Déu. La relació amb Déu dona a l'home una dimensió radical: no es tracta només de ser subjecte, sinó de ser-ho davant de Déu.

La peculiaritat del pensament bíblic sobre el treball consisteix, doncs, a establir quina és la relació de l'home amb Déu. La originalitat del missatge cristià respecte les religions de l'Orient antic, per exemple, es que l'ésser humà no ha estat creat per a substituir el treball dels déus o per a ser el seu esclau per a les labors més baixes, sinó per a construir, inventar, transformar el món en benefici de la seva felicitat que ja a l'Antic Testament no és mai individual sinó comunitària, qüestió aquesta que es radicalitza en el cristianisme quan aquesta visió assoleix abast universal. No es tracta d'un Déu gelós de la seva superioritat, ni d'un Creador desconfiat que castiga els éssers humans. No hi ha tampoc competitivitat entre l'home i Déu, sinó diàleg.

Tanmateix, quan tot és do («De qualsevol arbre del jardí pots menjar», Gn 2,6), allò prohibit marca un límit (Gn 2,7), i queden definits els espais: Déu és Déu, i l'ésser humà és ésser humà, és a dir, creatura. Pretendre apropiat-se de tot és tancar-se a la relació, i de l'abolició d'aquest límit no en resulta altra cosa que la ruptura de l'harmonia de les relacions¹³. Una ruptura que afecta fins allò més profund de l'existir i actuar humans.

Perdre la consciència de la verdadera identitat humana i filiació divina pot transformar la benedicció del treball en maledicció i fatiga. És inexacte dir que el treball és conseqüència del pecat original. Les tensions, les hostilitats i les penes que envaeixen la història no eren inscrites en el projecte de Déu, ni neixen de la voluntat del Creador, ni brollen de la creació. Ans al contrari, són resultat de les decisions humanes (Gn, 3,1-7).

¹³ Cf. J.V. NICLOS. «Génesis 3 como relato de apropiación», 190-191.

D'aquí que el treball no perd la seva dignitat, però sofrirà l'ambigüitat inserida en la vida humana: la possibilitat d'estar al servei del bé o del mal¹⁴.

També en el llibre de Qohelet trobem la consideració del treball com a do de Déu (Qo 2,24; Qo 3,13), i, una cosa més: s'hi convida l'home a gaudir del treball, en un binomi inseparable *temps per al treball- temps per a gaudir* (temps de descans per a gaudir contemplant l'obra).

Però el sentit i l'abast de les claus anteriors l'ofereix el Nou Testament, en la persona de Jesucrist (vertader Déu i vertader home). Perquè la criatura humana posseeix tal dignitat i densitat que Déu pot integrar-la en la seva mateixa existència personal, fent-se en la història semblant als éssers humans *i assumint la condició humana del treball* (Mc 6,3; He 2,17; Fl 2,5-8). Aquesta experiència del treball es el que s'entén com a «evangeli del treball»¹⁵, i per aquest fet, les relacions laborals adquireixen una dimensió cristològica i teològica.

Amb la seva vida oculta, Jesús donarà testimoni de que el treball no ha perdut el seu significat original. En la vida pública, el sentit del treball quedarà emmarcat a l'interior de la seva missió, de la *obra* confiada a Jesús pel seu Pare, i es redimensionarà en relació a l'anunci de l'arribada del Regne de Déu. De forma que si la creació apareixia com el treball del Pare, el Regne és el treball del Fill- Jesús: «El meu Pare continua treballant, i jo també treballa» (Jn 5,17). És a dir, Déu continua actuant en el món, que Ell va crear, fins a portar-lo a la seva realització plena¹⁶.

Per a Jesús la realitat concreta i immediata del treball és una via privilegiada que permet a l'ésser humà obrir-se a la realitat del Regne de Déu, com s'evoca a través de la paràbola dels treballadors de la vinya (Mt 20, 1-15). Un Regne que posa l'Amor en el centre i que per tant totes les relacions humanes han de ser organitzades a partir d'aquest principi i no en funció de criteris calculadors. I, sobretot, el Regne apunta a

¹⁴ Cf. E. GASDA, E. *El sentido del trabajo*, 263-265

¹⁵ Carta encíclica *Laborem Excersens*, 6. En el mateix sentit, Constitució dogmàtica *Gaudim Spes*, 67.

¹⁶ BCI, nota a Jn 5,17.

l'esperança en el futur de Déu, i dóna un plus al treball humà, un valor que no té el sentit merament material.

1.1.6. El contingut bíblic fonamental sobre el treball: el descans sabàtic

La culminació de l'ensenyament bíblic sobre el treball el trobarem en una institució religiosa contemplada a l'Antic Testament: el descans sabàtic. El contingut teològic fonamental del treball està condensat en el repòs sabàtic, de forma que *activitat i descans* conformen una singular coincidència.

Les dues versions de la institució del dissabte són Ex 20,8-11 i Dt 5,12-15

Ex 20,8-11: ⁸ Recorda't de consagrar-me el repòs del dissabte. ⁹ Tens sis dies per a treballar i fer totes les feines que calgui, ¹⁰ però el dia setè és el dia de repòs, dedicat al Senyor, el teu Déu. No facis cap treball ni tu, ni el teu fill, ni la teva filla, ni el teu esclau, ni la teva esclava, ni cap dels teus animals, ni l'immigrant que resideix a la teva ciutat. ¹¹ Perquè en sis dies el Senyor va fer el cel, la terra, el mar i tot el que s'hi mou, però el dia setè va reposar: per això el Senyor ha beneït el dissabte i l'ha consagrat.

Dt 5,12-15: ¹² Observa el repòs del dissabte, consagra-me'l, com t'ha manat el Senyor, el teu Déu. ¹³ Tens sis dies per a treballar i fer totes les feines que calgui, ¹⁴ però el dia setè és el dia de repòs, dedicat al Senyor, el teu Déu. No facis cap treball, ni tu, ni el teu fill, ni la teva filla, ni el teu esclau, ni la teva esclava, ni el teu bou, ni el teu ase, ni cap dels teus animals, ni l'immigrant que resideix a la teva ciutat. Així el teu esclau i la teva esclava podran reposar igual que tu. ¹⁵ Recorda't que eres esclau al país d'Egipte i que el Senyor, el teu Déu, te'n va fer sortir amb mà forta i braç poderós: per això el Senyor, el teu Déu, et mana de respectar el repòs del dissabte.

Les motivacions de Ex 20,8-11 i de Dt 5,12-15 són diferents. Mentre el llibre de l'Èxode relaciona la institució amb el repòs diví del setè dia de la creació (20,11), el deuteronomista ho relaciona amb l'experiència de l'èxode. El Codi de l'Aliança argumenta, doncs, a partir de la teologia de la creació, mentre que el Codi Deuteronomista prefereix fer-ho des de la teologia de la història de la salvació. Tanmateix, aquesta correlació indica, tal com assenyala la Carta Apostòlica de Joan

Pau II *Dies Domini* (1998), que hi ha una «relació íntima entre l'ordre de la creació i el de la salvació». De forma que, «considerades juntes, manifesten el sentit del “dia del Senyor” en una perspectiva unitària de teologia de la creació i de la salvació. El contingut del precepte no és doncs primàriament una interrupció de la feina, sinó la celebració de les meravelles obrades per Déu. En la mesura que aquest “record”, ple d'agraïment i lloança cap a Déu, és viu, el descans de l'home, en el dia del Senyor, assumeix també el seu ple significat. Amb el descans l'home entra en la dimensió del “descans” de Déu i participa de aquest profundament, fent-se així capaç d'experimentar l'emoció d'aquell aquest goig que el Creador va experimentar després de la creació veient “com havia fet, i tot estava molt bé “(Gn 1,31).» (DD 17)

Els aspectes que ens interessa assenyalar són:

- a) En aquest dia, Israel recorda i celebra que la vida i l'alliberament li vénen de Déu. Això ve subratllat per l'ús del verb *fer*; l'home no ha de fer res durant el dissabte, ja que és Déu el que actua i fa des de sempre.
- b) Tots els membres de la família, inclòs l'invitat que viu sota el mateix sostre, han de *respectar* el dissabte. Això fa subratllar que en aquest dia les persones reben el do de Déu, que les fa iguals entre si.
- c) El dissabte és un dia *beneït* per Déu i declarat *sant*. Sota aquests dos verbs, beneir i santificar, Déu presenta a Israel la manera adequada per establir un correcte comportament amb Ell i amb el proïsme. Tots dos aspectes estan associats al precepte del dissabte, i són inseparables.
- d) La vinculació personal i definitiva de Déu amb Israel és un criteri determinant. Déu és el sobirà d'Israel i hi habita enmig (cf. Ex 40,34-38). El sobirà d'Israel no és el déu dels pagans, no és el faraó o algun altre rei terreny. Santificar el dissabte és consagrar-lo a Déu. La referència del *treballar* i del *descansar* humans resideix en Déu. Entre la introducció i la conclusió d' Ex 20,8-11 es presenta un paral·lelisme entre el que ha de fer el poble i el que

Déu ha fet en la seva obra: el dissabte, tots han de descansar, perquè Déu va descansar en el setè dia de la creació després d'haver treballat durant sis dies.

- e) El dissabte és l'expressió d'un poble que vivia en servitud a Egipte i que ara, pot servir Déu, ja que el va alliberar. Si a Egipte estava prohibit als hebreus interrompre el treball per oferir culte al Senyor, -doncs, segons el faraó, els sacrificis al Senyor *apartaven al poble dels seus treballs* (Ex 5,4-5;17-18) -, ara, el precepte de dissabte no solament harmonitza les dues activitats sinó que també sotmet el treball al culte. Dissabte seria un temps setmanal¹⁷ que es retorna al Senyor; és el dia que pertany al Senyor del temps. En aquesta jornada està prohibit tot el que pugui reportar benefici, perquè és *sant*, separat. En el dissabte el món dels homes torna al silenci inicial del món creat.
- f) El Déu que descansa el setè dia després de crear el cosmos i l'home és el mateix que manifesta la seva glòria alliberant l'home de l'opressió del faraó. Dissabte cal descansar, perquè Déu va descansar en el setè dia de la creació després d'haver treballat per sis dies. I, enfront del treball *ben fet* (Gn 1,31) li dirigeix una mirada plena de joiosa complaença: una mirada "contemplativa" que ja no aspira a noves obres, sinó més aviat a gaudir de la bellesa del que s'ha realitzat.¹⁸

Veiem, doncs, que la instrucció de santificar no s'esgota simplement amb el no treballar, sinó sobretot en l'acció positiva de «fer sant». És a dir, pressuposa el

¹⁷ La setmana és la unitat de calendari difosa en tots els països d'influència judeocristiana i islàmica, lligada originàriament a les fases de la lluna, que fou introduïda per dividir el cicle mensual i per establir d'una manera precisa la recurrència periòdica dels ritus religiosos, dels mercats, etc. Desconeguda a Egipte i a Roma, s'origina a l'època dels caldeus, entre els que coexistia un cicle de cinc dies i una sèrie de dies «nefasts» -7, 15, 28 i, més tard, el 21 i el 19 (o 49 a partir de l'inici del més anterior)- en els quals el rei i el poble s'abstienien dels treballs normals i cercaven protecció en els temples. El dia 15 era anomenat *xabattu* («dia de lluna plena» o «dia de repòs»), que és a l'origen del *sàbbat* dels hebreus. Aquests foren els qui establiren el cicle setmanal continu, que no era interromput ni pel començament de l'any ni pel del mes. Els noms dels dies d'origen astrològic provenen del calendari caldeu. Els hebreus, musulmans i també el calendari litúrgic numeren els dies de l'1 al 7 i reserven només per als festius respectius el seu nom propi: *sàbbat*, diumenge (*dies dominica*, «dia del Senyor») i, entre els musulmans, el divendres anomenat *al-gum'a* («dia de la reunió»). [«setmana», GEC, Vol 21]

¹⁸ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 11

cessament de l'activitat normal de treball per tal de reservar el dissabte com una cosa especial, ja que el dissabte pertany a Déu. El dissabte és un «dia santificat» per Déu perquè l'home ho visqui en referència a tota la seva existència de criatura, com un dia per a l'oració de lloança i d'agraïment al Creador ja que «la relació de l'home amb Déu *necessita també moments de pregària explícita*, en què aquesta relació es converteix en diàleg intens, implicant totes les dimensions de la persona» (DD 15).

Aquesta característica de dissabte com a dia per a l'oració es va accentuar en temps de l'exili del poble d'Israel, quan es va escoltar la commovedora súplica d'Azaríes al forn: «En aquest moment no tenim prínceps, ni profetes, ni caps; ni holocaust, ni sacrificis, ni ofrenes, ni encens; ni un lloc per oferir-te primícies, per assolir misericòrdia. Per això accepta el nostre cor penedit, i el nostre esperit humil» (Dn 3, 38-39).

També en la litúrgia sinagoga, després de la lectura de les Escripures, es recitaven nombroses pregàries i benediccions, pràctica que va passar després a les comunitats cristianes a través de l'exemple del propi Senyor (cf. Mc 1, 21; 3,1) i dels apòstols (cf. Ac 13, 14; 14,1).¹⁹

Efectivament, en el dissabte resideix el misteri, s'hi troba «el sagrat». És el temps sant que sosté el temps profà. A través del diàleg amb Déu en el culte, l'home entra en comunió amb Déu, el Senyor del temps. És un temps poblat per Déu en què l'home assaboreix amb anticipació l'eternitat i entra en l'horitzó de Déu. Tant és així que un dels marcs del descans sabàtic és la festa. Aquest cessament del treball és motiu de festa (Is 1,13) i d'alegria i és ple de celebració²⁰, tant en família com en comunitat.

Una altra pàgina de profund significat religiós és la narració genesíaca, que descriu molt bé «la sorpresa que l'home experimenta davant la immensitat de la creació i el sentiment d'adoració que en deriva, cap a Aquell que va treure de no-res totes les

¹⁹ J. LOPEZ MARTIN. "El sentido espiritual del sábado según la Carta Apostólica *Dies Domini*", 435

²⁰ En la legislació sacerdotal la llei sobre els sacrificis en dies especials mana que el dissabte siguin immolats dos béns amb ofrena de flor de farina i oli (cf. Nm 28,9-10).

coses» (DD 9). El cosmos, sortit de les mans de Déu, porta en ell mateix l'empremta de la seva bondat, i utilitzant un llenguatge antropomòrfic del treball diví, el text sagrat projecta llum sobre el paper de l'home com a *col·laborador* de Déu.

A partir d'aquesta antropologia del Gènesi, l'afirmació divina de «fem l'home a la nostra imatge, semblant a nosaltres», pot estendre's també a la semblança *en el treball*: el treball és digne de l'ésser humà perquè Déu mateix obra i treballa (cf. Gn 1, 31; 2, 3).

Gn 1: ³¹ Déu veié que tot el que havia fet era molt bo. Hi hagué un vespre i un matí, i fou el sisè dia.

Gn 2: ³ Déu va beneir el dia setè i en va fer un dia sagrat, perquè aquell dia reposà de la seva obra creadora.

Els sis dies dedicats a la feina poden assemblar-se, per analogia, als sis dies de l'activitat creadora de Déu per lluitar contra el caos i donar al món una dimensió de bondat i de bellesa. Encara que la paraula «treball» no aparegui en el relat, aquesta realitat està subjacent en tot ell. En aquest sentit es pot afirmar que el *treball de Déu* il·lumina el *treball humà*.

El dissabte és, doncs, el record d'aquesta consciència de la dignitat que posseeixen tots els treballadors com a éssers creats per Déu i elevats a la filiació divina. La persona que treballa és *poc menys que divina* i, com tots els éssers humans, és la criatura que més s'assembla a Déu i està situada al vèrtex de tota la creació. El treballador, home i dona, és la imatge de la divinitat. En el seu rostre s'amaguen les línies del rostre de Déu. Aquí està el fonament teològic primordial pel que fa a la dignitat i el valor del treball. La dimensió teològica del treball adquireix aquí el seu significat últim que, sense anul·lar les altres dimensions, els confereix el seu grau més alt.

1.2. SOBRE EL SIGNIFICAT DEL DESCANS

Si a la primera pàgina del Gènesi el treball de Déu és exemplar, ho és també el seu descans («Va concloure en el setè dia el seu treball» Gn 2,2), que no haurem de interpretar banalment com inactivitat de Déu. Perquè l'Amor no fa vacances.

Es tracta d'un antropomorfisme ple de missatge. En aquest afer, copsar que Déu actua per Amor dota de contingut el precepte del descans, que apunta al descobriment d'un temps per a la humanització profunda de les nostres relacions i de la nostra vida. Una perspectiva salvífica que s'ofereix a la humanitat sencera.

Fent referència al lloc apropiat que correspon al treball en la vida humana, la Doctrina Social de l'Església ha recalcat fortament el valor del temps de descans a viure segons el significat humà i cristià integrats plenament, promovent així una «sana» espiritualitat cristiana del treball.²¹ El Magisteri pontifici també remarca el valor de la celebració, especialment la religiosa, que confereix significat a la feina i a l'existència sencera en les seves múltiples dimensions relacionals.²²

En relació al significat del descans hem de subratllar especialment la idea-força que trobem a la Carta Apostòlica *Dies Domini*: és per mitjà del repòs dominical, que les preocupacions i les tasques diàries poden «trobar la seva justa dimensió» (DD 67). Aquesta és la motivació per la qual se'ns convida a redescobrir el diumenge com un temps especial per a Déu, i ens proposa obrir el nostre temps a Crist per a que el pugui il·luminar i dirigir, ja que és Ell qui coneix el secret del temps i el secret de l'eternitat. Anem a continuació a analitzar i desenvolupar aquest significat del descans setmanal.

²¹ Cf. Carta encíclica *Laborem exercens*, 25; Carta encíclica *Centesimus annus*, 9

²² Carta encíclica *Rerum novarum*, 32-33; Carta encíclica *Quadragesimo anno*, 134; Carta encíclica *Mater et magistra*, 47

1.2.1. El sentit del temps de descans

La jornada de treball és el temps que el treballador dedica a l'execució del contracte de treball. El temps de treball és «tot període durant el qual el treballador roman a disposició de l'empresari, en exercici de la seva activitat o de les seves funcions, de conformitat amb les legislacions i / o pràctiques nacionals».²³

Parlar de descans és parlar, doncs, del temps fora de la feina. Del temps del no-treball, del temps lliure de feina i destinat a reposar.

A partir del sorgiment de la indústria moderna, en l'últim terç del segle XVIII, es constata un augment desproporcionat de la jornada laboral. És la època en que els empresaris de la indústria i del comerç assumiran el monopoli del control del temps social, i el temps tècnico-productiu passarà a condicionar el de la resta d'activitats humanes, perquè es considerarà un element necessari d'un sistema productiu al servei del mercat.

Amb la civilització del treball es va imposar la idea del temps útil, de que no es pot perdre el temps, ja que temps és diners, és a dir, una mercaderia amb valor econòmic de mercat i que pot ser consumit com qualsevol altre element. Així el descans, com un temps de regeneració físico-psíquica, tindrà com a finalitat el de reposar per tornar a la feina.

Convé ressaltar com la pèrdua de l'autonomia de l'individu sobre el temps de viure és, doncs, una de les conseqüències d'aquesta alteració en el significat del temps.²⁴

²³ Així ho recull la Directiva 2003/88/CE del Parlament Europeu i del Consell, de 4 de novembre de 2003, relativa a determinats aspectes de l'ordenació del temps de treball (DO L299 de 18.11.2003, p.10)

²⁴ Sobre aquest aspecte, veure l'anàlisi de E.GASDA a «La descaracterización del tiempo» en *El sentido del trabajo*, 493-502. El autor analitza com la categoria «temps» té un caràcter marcadament social, i la seva concepció va unida històricament a la categoria «treball»: «la categoría “trabajo” tiene un carácter marcadamente social, y su concepción va unida históricamente a la categoría “trabajo” [...] al reflexionar sobre los cambios en el mundo del trabajo, se constata una profundización de la pérdida del sentido del equilibrio adecuado entre el tiempo de trabajo y el tiempo fuera de trabajo [...] y distintos modos de vivirlo»

Karl Rahner fa una interessant observació, al respecte, en recordar que la setmana de cinc dies també va existir durant l'Edat Mitjana, quan el cristianisme aconseguí tornar el diumenge en un dia festiu i solemne²⁵. Però, al contrari que en la civilització del treball, aquells eren dies lliures per raons religioses. La conjunció del descans i el culte dominical ocorreguda a partir del segle IV, va afavorir la vivència religiosa i va conferir contingut específicament teològic al descans. El diumenge era considerat primordialment com el dia del Senyor, el dia de la nova creació, en referència a la Resurrecció de Jesús, el primer dia de la nova setmana.

És a partir de la Modernitat i en la cultura occidental, que el diumenge ha reconfigurat el seu perfil perdent el seu caràcter excepcional d'altres temps. El diumenge s'ha barrejat amb la vigília de divendres i el dia de dissabte, i, com a producte de la cultura secular contemporània s'ha transformat en el *cap de setmana*²⁶. El diumenge passarà a ser temps cultural de no treball. Hi haurà tal multiplicitat de formes de viure'l, que la pràctica religiosa s'anirà buidant de contingut, i s'anirà esvaint.

Després de la pèrdua del seu sentit religiós, el diumenge queda ubicat a l'interior del *temps lliure*. Per a molts individus ja no es tractarà d'un dia *santificat*, sinó d'un dia del *cap de setmana* en que es viu de forma diferent fora de l'ambient de treball, és a dir, lliure de l'horari rígid, de la pressió per la productivitat, de les obligacions professionals. El diumenge es resumeix en una pausa més relaxada en l'execució d'una determinada ocupació productiva. L' *homo faber*, que està tan impregnat per la idea de treball, passa a entendre el diumenge (dins del cap de setmana), com un «regal» del sistema productiu, per no fer res més que entretenir-se, consumir, i gaudir de la llibertat fora de la feina²⁷. Malgrat les opcions d'activitats ofertades, queda tancat en un horitzó tan restringit que «ja no li permet veure el cel», com diu la *Dies Domini* (DD 4).

²⁵ Cf. K. RAHNER, «Advertencias teológicas en torno al problema del tiempo libre», en *Estudios de Teología* IV, 475

²⁶ J.V. SASTRE GARCIA, «La cultura del ocio, implicaciones sociales y eclesiales del fin de semana», 143-147.

²⁷ E. GASDA, *El sentido del trabajo*, 502

S'ha produït un trànsit del descans com a dimensió antropològica fonamental de la persona cap a la absolutització de l'acte de treballar. Amb la eliminació de tot fi superior al treball, sorgeix una mística del treball deslligada del descans que s'atura únicament en l'acte de produir. En conseqüència, el diumenge deixa de representar una possibilitat concreta de fer una experiència, d'alliberament i de transcendència.

1.2.2. La consideració religiosa del descans

En l'Antic Testament, al costat del treball el descans ocupa un lloc molt significatiu. El precepte del dissabte no està col·locat entre els ordenaments merament culturals, sinó dins del Decàleg, que és el delimitador dels fonaments de la vida moral inscrita en el cor de qualsevol persona (DD 13). No es considera una mera disposició de disciplina religiosa comunitària, sinó una expressió específica e irrenunciable de la relació de l'home amb Déu, anunciada i proposada per la revelació bíblica. Des d'aquesta perspectiva ètica, santificar el dissabte significa dedicar el dia al Senyor per reconèixer la seva senyoria sobre el món (Gn 2,3) i sobre les obres dels homes (Ex 20,8).

Dissabte santifica perquè Déu santifica, ja que el descans és una participació en la plenitud de Déu. El descans representa, per tant, el punt de trobada entre el reconeixement del treball i la seva dignitat, i la invitació a servir Déu, glorificant-lo²⁸.

El dissabte ens recorda que el temps i la història són de Déu, i l'home no pot dedicar-se a la tasca de col·laboració amb el Creador sense la presa de consciència constant d'aquesta veritat [...]. El dia de descans, és el dia del Senyor perquè en aquest dia es recalca contínuament un principi: Tot és de Déu!. (DD 15)

Però el descans té també una dimensió horitzontal. És un signe d'alliberament de l'home i memorial de l'alliberament dels treballs d'Egipte. Per això tant els homes lliures com els esclaus i els animals necessiten de descans i de repòs (Ex 23,12). El

²⁸ Cf. J.L. RUIZ DE LA PEÑA. «El trabajo: su significado antropológico», en *Imagen de Dios: Antropología teológica fundamental*, 230-236

descans és, doncs, un do de Déu i un signe de llibertat (1 Re 8, 56; Dt 3,12; Js 1,15; 2Sa 7,1; Sl 95,11)²⁹.

De forma sintètica podríem dir que el descans, en el *shabbat*, és:

- una participació del creient en el descans del Creador de l'univers³⁰, i és ocasió de que Déu ens santifiqui i ens beneeixi.
- un memorial de llibertat, que ens fa prendre consciència que malgrat la feixuguesa del treball som lliures.

De forma que la memòria i l'experiència del *shabbat* constitueixen un baluard contra la submissió humana al treball, voluntari o imposat, i contra qualsevol forma de explotació, oculta o manifesta.

Però observar el descans a la pràctica només de manera formal, queda buidat del seu significat autèntic. Aquesta és la crítica que fa el Nou Testament. Jesús, Fill de Déu, comunica i mostra així que durant el temps humà, tant abans com ara, «alliberar del mal, practicar la fraternitat i compartir, significa conferir al treball el seu significat més noble, és a dir el que permet a la humanitat encaminar cap al dissabte etern, en el qual el descans es transforma a la festa a la qual l'home aspira interiorment»³¹. Amb les curacions de Jesús realitzades en aquest dia de repòs (cf. Mt 12,9-14; Mc 3,1-6; Lc 6, 6-11; 13,10-17; 14, 1-6) es recupera i reafirma el valor originari del descans: «El dissabte ha estat fet per l'home i no l'home per al dissabte!» (Mc 2,27).

Efectivament, la Bíblia insisteix, en el seu conjunt, en aquesta experiència salvífica que hi ha en el fons del Decàleg: no et faràs imatges, no tindràs cap més absolut per davant meu. Faràs festa.

²⁹ Es representa l'estada del poble en el desert com un pelegrinatge constant. Prendre possessió del territori que el Senyor els dona és, per a les tribus d'Israel, el repòs final d'un llarg camí.

³⁰ Segons el deuteronomista ho és per raó de l'alliberament d'Egipte.

³¹ CONSEJO PONTIFICIO JUSTICIA Y PAZ, *Compendio de la Doctrina Social de la Iglesia*, 261

1.2.3. El sentit de la festa en el codis bíblics

El Decàleg es compren llegit en el context de l'Èxode, que és el gran esdeveniment alliberador de Déu en el centre de l'antiga Aliança. Els manaments reben la seva plena significació a l'interior de l'Aliança, i reflecteixen l'amor de Déu al seu poble³².

Cal tenir present que els manaments expressen les implicacions de la pertinença a Déu, plantejada com a cooperació amb la voluntat de Déu. De forma que l'existència moral es de fet *resposta* a la iniciativa amorosa de Déu. Observar la Llei és viure en plenitud, i no una carga per a la fe. La Llei no representa un límit sinó que és entesa com aquelles normes que, en complir-les, permeten alegrar-se pels dons de Déu i les benediccions de cada dia, i també conèixer la seva voluntat.

La imposició d'observar el dissabte no va tant de *fer* alguna cosa com de *recordar*: «Recordat de consagrar-me el repòs del dissabte» (Ex 20,8). És una invitació a recordar l'obra gran i fonamental de Déu com és la Creació; és un record que ha d'animar tota la vida religiosa de l'home, que haurà de confluïr en el dia en que l'home és cridat a descansar. El descans assumeix així un valor típicament sagrat: el creient «és convidat a descansar no solament com Déu ha descansat, sinó a descansar en el Senyor, referint a Ell tota la creació, en la lloança, en l'acció de gràcies, en la intimitat i en l'amistat esponsal» (DD 16).

En el mateix sentit que ho fa el Llibre de l'Èxode, també el fragment d'Is 56, 1-2 ressalta que el *shabbat* és festa per a tots, un dia de goig, de comunió i de solidaritat:

Això diu el Senyor: Respecteu el que és just, obreu el bé: la meva salvació és a punt d'arribar, és a punt de revelar-se el meu triomf. Felïç l'home que obra així i s'hi manté ferm, que no profana el repòs del dissabte i evita de fer res de mal

³² Aquest amor diví també es posat de relleu des de l'Antic al Nou Testament, a través de la intensitat esponsal que caracteritza la relació de Déu amb el seu poble. Per exemple, Os 2, 20-22, que matisa la possible duresa del manament legal.

Cal notar que el Tercer Isaïes reflecteix les tensions, i fins i tot el conflicte, entre les dues mentalitats existents a l'època: la ideològica conservadora del grup vinculat al partit sacerdotal sadoquita i la idea del grup visionari, vinculat potser a la comunitat del Segon Isaïes i al grup sacerdotal levític. Enmig d'aquest context, d'aquestes tensions i conflictes, són presents els estrangers, els eunucs (Is 56, 3), les dones i nens (Is 56, 5), els ancians, camperols i treballadors (Is 58, 3) que pateixen les conseqüències ocasionades per la lluita pel poder cultural entre els dos grups poderosos. Els més empobrits, els més necessitats, els desposseïts d'habitatge; tots ells no tenien esperança (Is 58, 8).

En clau d'universalitat, l'oracle manifestarà una mentalitat oberta. Les víctimes que no tenen futur, no són alienes al Tritoisaïas, que considera que els lligams per a formar part de la comunitat del poble de Déu ja no són estrictament els de la sang, sinó que són necessaris i suficients els de la comunió en el culte al vertader Déu i la pràctica de la moralitat establerta per l'antiga Aliança. No es pot esclavitzar ningú, i la conducta que Déu exigeix comprèn la conversió sincera, la justícia i la defensa dels dèbils. Respectar el repòs del dissabte és alegrar-se per aquest alliberament. I, per això, es fa festa.

El nucli i l'origen de la festa estan tàcitament presents en mig de la comunitat humana. Ho podem veure assenyalant els dos elements claus de la festa: a) es manté igual a través del temps, i, b) segueix sent veritat el motiu de la festa, és a dir, la garantia divina del món i de la salvació. Perquè en el fons el que és celebra és *una única festa incessant*: la contemplació de les coses divines. De forma que, celebrar una festa significa celebrar per un motiu especial i de una manera no quotidiana la afirmació del món feta ja un cop i repetida tots els dies.

Aquesta formulació dual i complementaria de la teologia de la creació i de la salvació que ens ofereix la revelació bíblica permet subratllar que la observança del dissabte no és una interrupció del treball sinó la celebració de les meravelles obrades per Déu. És sota aquesta mirada, que l'home es fa capaç d'experimentar la emoció, que l'ha de portar a l'agraïment i lloança a Déu (Gn 1,31).

La festa litúrgica es converteix així en «la forma més festiva de la festa»³³, i en resulta l'expressió primera per al descans. Però no la única. «Seria reductiu, limitar la santificació a la participació en la Eucaristia», afirma Joan Pau II (DD 52). Perquè, el dia del Senyor s'ha d'omplir i viure amb altres moments que ajudin a manifestar la pau i l'alegria del Ressuscitat en l'àmbit ordinari de la vida (vida en família, relacions socials, moments de diversió).

1.2.4. *Del descans sabàtic al descans dominical*

Les analogies existents entre el dissabte jueu i el diumenge conviden a preguntar-nos pel possible influx del primer en el segon. Ho farem distingint-hi dues qüestions: a) la continuïtat espiritual entre el dissabte i el diumenge des del punt de vista de la teologia bíblica, litúrgica i patristica³⁴; i, b) la qüestió de l'origen del diumenge en relació amb el *shabbat*.

a) La continuïtat espiritual: el *shabbat* com a preanunci del diumenge

Respecte del dinamisme de la revelació divina i de la economia de la salvació es pot apreciar una mateixa fonamentació bíblica, de forma que la teologia del *shabbat* no només pot ser recuperada plenament, sens perjudici del caràcter cristià del diumenge, sinó que cal «aprofundir-la per tal d'entrar en la plena comprensió del diumenge» (DD 8).

El capítol I de la Carta apostòlica *Dies Domini* està precisament dedicat a la reflexió sobre l'abast teològic i celebratiu del tercer manament del Decàleg en clau cristològica i pasqual, i posa de relleu quatre actituds i sentiments que provoca en l'home la celebració de l'obra creadora de Déu:

³³ J. PIEPER. *Una teoría de la fiesta*, 43.

³⁴ Cf. J. LOPEZ MARTIN, «El sentido espiritual del sábado según la Carta Apostólica *Dies Domini*», 429-447

1. L'adoració a Déu. En tant que condició i conseqüència del «recordar la gran i fonamental obra de Déu que és la creació» (DD 16).

Aquesta finalitat és molt necessària en les circumstàncies actuals de secularisme i d'oblit gairebé sistemàtic de la dimensió transcendent de la vida. L'adoració és l'objecte del primer manament del Decàleg, però impregna de sentit religiós i cultural als altres dos, especialment al tercer, veritable «expressió específica e irrenunciable» de la relació de l'ésser humà amb Déu, anunciada i proposada per la revelació bíblica (cf. DD, 13).

2. La lloança de la bondat divina. L'univers es «un món bell, digne de ser admirat i gaudit, i destinat a ser conreat i desenvolupat» (DD 10).

Es tracta d'un do adreçat i destinat a tots els éssers humans, una herència confiada a l'ésser humà, creat a imatge de Déu, que és menester conservar i respectar, sobretot perquè participa i reflexa la saviesa, la bondat i la bellesa del Creador. La creació apareix com el fruit de la salvació i de l'amor de Déu per l'home.³⁵

3. La col·laboració de l'home. Perquè el «treball de Déu [és] d'alguna manera exemplar per a l'home» (DD 10).

De manera que «l'acabament del treball de Déu obre el món al treball de l'home», donant pas a la realitat de l'ordre temporal, però sense que aquesta pugui prescindir del reconeixement al seu Creador. El diumenge, «dia de la nova creació» és ocasió de prendre consciència d'aquesta missió i de que «l'acció de Déu és el model de l'acció humana».³⁶

³⁵ Cf. CATECISMO DE LA IGLESIA CATÓLICA, 2415-2416.

³⁶ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 10; Catecismo de la Iglesia Católica, 2172, 2184.

4. Gaudir del *descans del Creador*. Un descans que prové d'una «mirada plena de joiosa complaença: una mirada contemplativa que ja no aspira a noves obres sinó més aviat a gaudir de la bellesa del que s'ha fet» (DD 11).³⁷

Aquesta contemplació divina permet descobrir el que el Papa denomina «la dinàmica sponsal de la relació que Déu vol establir amb la creatura feta a la seva imatge, cridant-la a comprometre's a un pacte d'amor» (DD 11). Permetent, així, percebre l'aliança salvífica que Déu Pare atorgarà a la humanitat en l'Església mitjançant la donació escatològica de l'Esperit Sant efectuada per Crist en la Pasqua, misteri que de manera oculta estava ja preanunciat en la institució del *shabbat* (Ex 20, 8-11; Dt 5, 12-15), és a dir, el dia de la Resurrecció de Crist, el diumenge.³⁸

- b) L'origen històric del diumenge respecte del *shabbat*.

Jesús no va declarar mai l'abolició del dissabte, sinó que es podria aplicar al dissabte l'afirmació sobre el compliment de la Llei: «No us penseu que he vingut a anul·lar els llibres de la Llei o dels Profetes. No he vingut a anul·lar-los sinó a dur-los a la plenitud» (Mt 5,17). Les causes de la ruptura amb les institucions jueves cal buscar-les, més aviat, entre les polèmiques sobre el temple, el sacrifici i el culte antic. Però, sobretot, per l'assumpció del diumenge com a dia de la resurrecció del Senyor Jesús.

Diumenge és, des del punt de vista històric, la primera festa cristiana. Durant força temps va ser l'única. Els primers cristians van començar de seguida a celebrar-ho, doncs ja parlen del diumenge la primera Carta als Corints (1 Co16, 1), el Llibre dels Fets (Ac 20, 27), la Didaché (Did.14, 1) i l'Apocalipsi (Ap 1, 10).

³⁷ Es tracta d'un descans merescut, després d'un treball «ben fet» (Gn 1,31).

³⁸ El mateix tema del descans de Déu i del descans ofert al poble de l'Èxode amb l'entrada a la terra promesa, rep en el Nou Testament una nova llum, la del «definitiu descans sabàtic» (Hb 4,9) en el que Crist entra amb la seva resurrecció i al que està cridat a entrar el poble de Déu, quan aquest persevera en la seva actitud d'obediència filial (cf. DD, 8).

Des de la mort i resurrecció de Jesús els cristians van sentir la necessitat de reunir-se el dia primer de la setmana (o sigui, diumenge) per a celebrar la «fracció del pa», el «sopar del Senyor», com a signe d'identitat que van defensar fins al martiri.

L'originalitat cristiana de la celebració dominical esdevé dia festiu a partir del s. IV, després de la declaració de l'emperador Constantí (a. 321)³⁹. S' inicia un llarg procés, primer de diferenciació del diumenge respecte del dissabte i posteriorment d'aplicació al diumenge de les disposicions relatives al descans del «dia setè». Aquesta segona part del procés, ha estat denominada per alguns autors com a «sabatització» del diumenge, que va cristal·litzar des d'un punt de vista moral en l'Escolàstica i des del punt de vista jurídic en el Codi de Dret Canònic de 1917 (c. 1248).⁴⁰

Per a la fonamentació de la pràctica que ha mantingut l'Església, el Concili Vaticà II atribueix al diumenge un origen apostòlic, fent referència a la celebració del misteri Pasqual de Jesucrist⁴¹. A l' inici se li deia el «dia del Senyor», el «dia primer de la setmana», el «dia següent al dissabte», el «dia vuitè», el «dia del sol». Avui, en diem «diumenge».

³⁹ L'any 321, Constantí I el Gran va decretar que el 'dia del sol' (actual diumenge) seria observat com el dia de repòs civil obligatori, i encara que tradicionalment s'ha volgut veure en aquesta llei una mostra del cristianisme de l'emperador, la llei no beneficiava específicament a l'Església, ja que el 'dia del sol' era referit al *sol Invictus*, una divinitat pagana que havia cobrat especial importància en el culte imperial: «En el venerable día del Sol, que los magistrados y las gentes residentes en las ciudades descansan, y que todos los talleres estén cerrados. En el campo, sin embargo, que las personas ocupadas en la agricultura puedan libremente y legalmente continuar sus quehaceres, porque suele acontecer que otro día no sea apto para la plantación o de viñas o de semillas; no sea que por descuidar el momento propicio para tales operaciones la liberalidad del cielo se pierda”. Codex Justinianus, lib. 3, tit. 12, 3; Philip Schaff, History of the Christian Church, Vol. 3 (1902), p. 380, nota en anglés.

⁴⁰ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 23. Tanmateix, en algunes esglésies d'Orient es va continuar celebrant el dissabte, en el sentit de commemoració del descans de Crist en el sepulcre; com també ho fa la litúrgia romana en la festivitat del Dissabte Sant. En l'actualitat l'església etiòp segueix celebrant el dissabte.

⁴¹ Cf. Constitució *Sacrosanctum Concilium*, 106. La constitució Sacrosanctum Concilium, sobre la sagrada litúrgia, és una de les quatre constitucions conciliars emanades del Concili Vaticà II. Va ser promulgada pel papa Pau VI el 4 de desembre de 1963. L'objectiu principal d'aquesta constitució va ser augmentar la participació dels laics en la litúrgia de l'Església catòlica i abordar la seva actualització.

No és una festa específicament cristiana per realitzar plenament el dia setè del dissabte veterotestamentari, sinó per ser un dia referit a Crist, commemoració de l'Encarnació de Déu que, en la Resurrecció, es manifesta en plenitud. El diumenge cristià és un dia pasqual, una irradiació de la *Pasqua*. Tenint present que aquesta no és merament una commemoració sinó una misteriosa actualització d'aquell esdeveniment, i per tant no solament un record sinó una realitat. A més a més, en aquest esdeveniment irromp per a l'home l'afirmació de la vida. El que la teologia anomena «gràcia i vida nova».

1.2.5. La concepció cristiana del diumenge

El diumenge, dia del Senyor, fent referència a dia *per al* Senyor, és un element que concentra el contingut més important del missatge cristià. El diumenge, considerant globalment els seus significats i implicacions, és com una síntesi de la vida cristiana i una condició per a viure-la be.

Fent referència al diumenge, Joan XXIII recorda en la Encíclica *Pacem in terris*, la importància del diumenge:

Per defensar la dignitat de l'home com a criatura dotada d'una ànima feta a imatge i semblança de Déu, l'Església ha urgit sempre l'observança del tercer manament del decàleg: "Recordeu-vos de santificar les festes". Perquè és un dret de Déu exigir a l'home que dediqui al culte un dia de la setmana en el qual l'esperit, lliure de les ocupacions materials, pugui elevar-se i obrir-se amb el pensament i amb l'amor a les coses celestials, examinant en el secret de la seva consciència, els seus deures cap al seu Creador (PT 252)

A propòsit del diumenge, la Constitució conciliar *Sacrosanctum Concilium*, sobre la sagrada litúrgia, diu que l'Església, per una tradició apostòlica que té el seu origen en el dia mateix de la resurrecció de Crist, celebra el misteri pasqual cada vuit dies, en el dia que és anomenat, amb raó, «Dia del Senyor» o «diumenge». Per això, en aquest dia, els fidels han de reunir-se a fi que, escoltant la Paraula de Déu i participant en l'eucaristia, recordin la passió, resurrecció i la glòria del Senyor Jesús, i donin gràcies a Déu que «els va fer renéixer a la viva esperança, per la resurrecció de Jesucrist d'entre els morts» (1Pe 1, 1).

Efectivament, el diumenge és la festa primordial: dia d'alegria i d'alliberament del treball. El dia del Senyor, el cristià queda alliberat del treball i ha de tornar a adonar-se, en aquesta llibertat, de què està redimit. Una «pausa creadora» que l'home necessita per captar el sentit d'eternitat: «És per això, -com observa Romano Guardini- la gran importància d'aquest dia. Quan el creient deixa de viure'l d'acord amb el seu sentit, allò transitori inunda la consciència d'eternitat; la consciència de Déu, però també ho fa de la seva pròpia essència més profunda».⁴²

Celebrar un dia especial de la setmana no significa, però, que la resta del temps setmanal romanguí al capritx humà, sinó que suposa la presa de consciència de quina ha de ser la tònica i la direcció del nostre temps. Per tant, no és l'absència de treball o l'oració allò que santifica el diumenge, sinó que es tracta de l'actitud de lliurament permanent a Déu en l'entrega als germans, d'alliberament de l'egoisme, del materialisme i de la superficialitat. Cap a tot allò que sense adonar-nos ens aboquen els altres sis dies de la setmana. El setè dia esdevé, llavors, una crida d'alerta i d'atenció per no perdre el rumb en l'espai i en el temps.

De forma que, el dissabte, que representava la coronació de la primera creació, queda substituït pel diumenge que recorda la «nova creació», inaugurada per la resurrecció de Crist, complint la prescripció moral de l'Aliança, inscrita en el cor de l'home de donar a Déu un culte exterior i públic, i, com el dia del nostre alliberament, santificant la jornada amb el descans, i participant en aquesta «reunió de festa».

El descans dominical hauria de ser un temps de reflexió, de silenci, de culte i de meditació per afavorir el creixement de la vida interior cristiana. Sobretot de culte a Déu i de pràctica de les obres de misericòrdia.

La festa dominical cristiana és, doncs, un dia de goig, d'alegria, de comunió, de solidaritat; és ocasió de què Déu ens santifiqui i ens beneeixi. Sobretot una jornada de

⁴² Cfr. R. GUARDINI, "El domingo, ayer, hoy y siempre", 195-234.

repòs que dona lloc a una reunió cultural, com a missatge concret per a les nostres vides. Passar cristianament el diumenge assegura al descans la seva dimensió festiva: no es queda en un simple repòs d'una fatiga física, sinó que assumeix el valor de commemoració d'esdeveniments (la Creació, l'Aliança, l'Alliberament de l'esclavitud, la Llei, la Resurrecció gloriosa, Pentecosta) que se situen en la pròpia vida com a origen de la felicitat actual. Malauradament, no en tots els ambients cristians s'està vivint d'aquesta manera, quan «descans» s'associa exclusivament a «oci», i, en el millor dels casos s'assimila a acomplir amb un legalisme eclesial, un deure/precepte imposat, percepció aquesta que du de vegades a prescindir del descans en sentit religiós, per no tenir ben interioritzat què es desprèn del descans previst pel tercer manament del Decàleg, i que la doctrina de l'Església reflexiona en la Carta Apostòlica *Dies Domini*, de la forma següent:

- «Diumenge, dia del Senyor»: celebració de la obra del Senyor.
- «Diumenge, dia de Crist»: el dia del Senyor ressuscitat i el do de l'Esperit.
- «Diumenge, dia de l' Església»: l'assemblea eucarística, centre del diumenge.
- «Diumenge, dia de l'home»: dia d'alegria, descans i solidaritat.
- «Diumenge, dia dels dies»: festa primordial, reveladora del sentit del temps.

1.3. RELLEVÀNCIA RELIGIOSA DEL DESCANS LABORAL

Des de temps immemorials totes les religions han regulat les celebracions i ofrenes a les seves deïtats, i també s'han establert les èpoques sagrades i els objectes i altres elements amb significació religiosa. Totes les civilitzacions han concretat i pautat en quins dies no estava autoritzat el treball i els fidels havien de destinar el seu temps a honrar els déus.

La festa religiosa no és una invenció de la modernitat, ni tampoc de la medievalitat. «Els seus components i trames, ataurics i llaçades simbòliques, -puntualitza el professor Alvarez Santaló-, es remunten tan enrere en la història de les societats humanes, perquè el que guarden i el que manifesten es refereixen, justament, a

l'exercici del poder, amb la garantia del misteri i del sagrat i la seva gens innocent proclivitat a ordenar els eixos de la creença i la conducta dels col·lectius socials».⁴³

La Sociologia posa de relleu la separació radical entre l'àmbit sagrat i el profà assenyalant que la vida religiosa i la vida profana no poden coexistir en les mateixes unitats de temps, i per això es fa necessari assignar a la vida religiosa dies o uns períodes determinats dels quals siguin retirades totes les ocupacions profanes. També s'emfatitza que és així com tingueren origen les festes: «no hi ha cap religió ni, per consegüent, cap societat que no hagi conegut i practicat aquesta divisió del temps en dues parts separades que s'alternen l'una amb l'altra segons una llei variable amb els pobles i les civilitzacions»⁴⁴.

D'acord amb aquesta observació, i seguint la reflexió de A. Toledo en la seva tesi doctoral *Relación Laboral y Libertad religiosa*, si la noció del temps és fruit o reflex d'una societat determinada «semblaria pertinent que el calendari laboral d'una empresa, el calendari de festes del país, la institució del diumenge com a dia prevalent de descans setmanal o la jornada de treball de quaranta hores setmanals seria un producte social que troba les seves arrels en la profunditat de la col·lectivitat, i són conceptes que s'han anat modulant tant al llarg del temps com dels canvi socials ocorreguts; i, atès el seu especial arrelament, de vegades no serà fàcil discernir què és producte d'una mentalitat secular i què troba el seu origen,- i àdhuc es sustenta-, en un material ideològic de naturalesa religiosa.»⁴⁵

Aquesta idea de valor religiós original del descans setmanal, s'expressa també en la *Dies Domini* quan considera «un error veure en la legislació respectuosa del ritme setmanal una simple circumstància històrica sense valor per a l'Església i que ella podria abandonar», ja que malgrat els dies festius del calendari «no es corresponguin

⁴³ ALVAREZ SANTALÓ, L.C. «La fiesta religiosa moderna: la madeja sacralizada del poder y la necesidad», 595

⁴⁴ E. DURKHEIM, *Les formes elementals de la vida religiosa*, 320

⁴⁵ A. TOLEDO. «Relevancia religiosa de las festividades y descansos en la Historia», en *Relación laboral y libertad religiosa*, 701

amb el diumenge, aquest sempre serà el *dia del Senyor*, el dia en què els fidels es reuneixen per a l'assemblea eucarística.»⁴⁶

1.3.1. Descans i Religions

Antigament, deixar de treballar i celebrar tenia un evident significat religiós. I, també a la inversa. És a dir, treballar en un dia destinat a l'acompliment d'un deure religiós era considerat una infracció i fins i tot podia ser objecte de sanció. Segons observa Weber, això era així a causa del convenciment de que «els infractors de les normes volgudes pels déus, s'enfronten amb el disgust ètic del déu que ha posat aquestes regulacions sota la seva especial protecció.»⁴⁷

Hi ha una íntima relació entre l'univers del sagrat i la vida social. De fet, només és possible comprendre els hàbits, els ritus i les formes col·lectives de vida des de la referència explícita o implícita a un univers de valors i de referents que tenen molt a veure amb la religió i amb l'invisible de l'ésser humà. Les coses es classifiquen temporalment i només és possible recuperar plenament el sentit de les festes del calendari a partir del coneixement del saber religiós i de les seves diferents articulacions històriques. De fet, el propi calendari té un origen religiós. *Calatio* era una celebració de l'antiga Roma i *Calendas* designava el dia en que es celebrava la festa religiosa.

Tal com observarà Durkheim⁴⁸, «les divisions en dies, setmanes, mesos, anys, etc, correspon a la periodicitat dels ritus, de les festes, de les cerimònies públiques; un calendari expressa el ritme de l'activitat col·lectiva alhora que té la funció d'assegurar-ne la regularitat». I, el seu control corresponia a les elits sacerdotals. També a l'Orient. A la Xina imperial confuciana, per exemple, l'emperador era qui ostentava el monopoli del calendari, de manera que pautava el ritme de l'Imperi,

⁴⁶ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 64

⁴⁷ WEBER, M. *Sociología de la Religión*, 102

⁴⁸ DURKHEIM, E. *Les formes elementals de la vida religiosa*. p. 35

inclosos els dies en que es podia treballar o en els que estava totalment prohibit de fer-ho.

A la tradició judeocristiana, com hem anat veient en els apartats anteriors, les festivitats i descansos tenen aquest mateix origen religiós. És en el Decàleg on es regula la obligació de guardar el dissabte com a dia de descans; una regulació que en l'actualitat es manté. El descans per als jueus, en el sentit en què el shabbat ho estableix, consisteix en no interferir amb la naturalesa ni exercir supremacia sobre ella. Descansar és un estat de pau entre l'home i la natura. De fet, el propòsit del shabbat, des d'un punt de vista litúrgic, no és pròpiament el descans en si, sinó la commemoració i l'observació, simbolitzats per dues espelmes que s'encenen just abans del començament del shabbat. Durant aquest dia sagrat, el jueu pot viure com a jueu si se separa de totes les altres coses del món i s'adreça cap a Déu. Si mira a través de la finestra de l'eternitat i sent la proximitat de Déu.

Les celebracions cristianes, en general, tenen dos ritmes, un setmanal i un altre anual: a) Les festes i celebracions litúrgiques al llarg de l'any recullen els esdeveniments més destacats de la vida de Jesús; i, b) cada setmana, diumenge es commemora la resurrecció de Jesús i per això els cristians es reuneixen a l'eucaristia i celebren el dia de descans.

Per la seva banda, els membres de l'Església Adventista del Setè Dia es caracteritzen, especialment, per emfatitzar el valor del dissabte com a dia de repòs, establert per Déu com un senyal de reconeixement de la seva autoritat i un recordatori de la seva obra creadora, i que s'ha de dedicar a mantenir una comunió especial amb Ell.

També l' Islam considera indispensable la comunió amb Déu que proporciona la pregària (*salat*). Aquesta pregària ritual condiona la vida diària dels musulmans practicants: s'efectua cinc cops al dia, a hores preestablertes i en direcció a la Meca. Una sola pregària, la del migdia del divendres, haurà de ser feta, però, en comú i a la mesquita.

Amb la Revolució francesa de 1789 el calendari va ser radicalment reformat a França i es van proscriure moltes festes religioses en favor de celebracions civils. El diumenge amb la seva significació religiosa va desaparèixer del còmput setmanal. Va aparèixer la denominada *religió civil* amb la pretensió de substituir des d'un prisma laic la religió que havia imperat durant segles. Amb paraules de Durkheim, "en aquells moments, sota la influència de l'entusiasme general, algunes coses de natura purament laica foren transformades per l'opinió pública en coses sagrades [...] Es tendí a establir per ella mateixa una religió que tenia el seu dogma, els seus símbols, els seus altars i les seves festes"⁴⁹.

1.3.2. La regulació civil i religiosa del temps de descans

Tant el Dret com la Religió pretenen regular la mateixa matèria: el temps. D'una banda, el Dret del Treball regula els temps de treball en jornades (diària, setmanal, mensual, anual), i també regula el temps de descans: descansos diaris, descans setmanal, vacances anuals retribuïdes, festius anuals, etc. Per una altra banda, la religió ordena els temps d'acompliment de les *obligacions religioses*. El Dret del Treball fixa un calendari laboral, la Religió te el seu propi calendari religiós.

El Dret atorga una periodicitat al treball, la Religió dona una periodicitat al culte. Els dos sistemes normatius pivoten sobre la periodicitat, sobre la regularitat, sobre temps cíclics, que es repeteixen cadencialment. Aquesta regularitat és especialment acusada en les confessions que arrelen en la tradició hebraica, d'aquí que les societats occidentals, i el seu Dret com a producte històric i social, comparteixen aquesta regularitat en la manera de distribuir els temps socials, inclòs el treball.

A la societat actual, plural per definició, hi ha persones que estructurin el seu temps segons la cosmovisió configurada per les seves conviccions religioses. Ho poden fer sota l'empara del *dret a la llibertat religiosa*, que te per objecte possibilitar que els ciutadans puguin exterioritzar llurs conviccions i viure de forma coherent amb elles.

⁴⁹ DURKEIM, E. *Les formes elementals de la vida religiosa*, p. 231.

És així que l'exercici de la llibertat religiosa en la relació laboral ha de permetre que la prestació de serveis no impedeixi obtenir el temps necessari per al compliment de les obligacions religioses.

De forma que, si el Dret del Treball divideix el temps entre treball i no-treball, i la Religió ho fa entre temps religiós i temps profà, la llibertat religiosa en l'àmbit laboral haurà de permetre compatibilitzar el temps de treball amb el temps on es satisfan les obligacions religioses, ja que no és possible de fer-ho a la vegada.

Es a dir, en la societat contemporània és dona una dualitat i regularitat en el binomi *temps religiós-temps laboral*. La secularització és present als nostres dies, però també la religió hi és present. Donant com a resultat una íntima relació entre temps, treball i religió; entre temps profà i temps religiós. En el ben entès que cal constatar que la societat no pot definir-se com un tot monolític, sinó que està constituïda per un conjunt plural de comunitats morals, principalment de les tres religions monoteistes.

En els lapsus temporals en els quals hom no s'estava autoritzat a treballar, per ser aquesta una tasca eminentment profana, el treballador no podia gaudir de temps d'oci (que de fet és un concepte modern), perquè el destí d'aquell temps de no-treball s'establia per a possibilitar materialment la participació en les celebracions religioses i l'atenció dels actes religiosos, freqüentment de tipus social i públic. Eusebi de Cesarea, per exemple, relata l'alegria dels cristians en veure superat l'impediment durant alguns segles de viure el diumenge solament com un dia de culte, sense poder relacionar-lo amb el significat específic del descans sabàtic, fins que en el segle IV, la llei civil de l'Imperi Romà va reconèixer el ritme setmanal, disposant que en el *dia del sol* els jutges, les poblacions de les ciutats i les corporacions dels diferents oficis deixessin de treballar.

Una realitat no exempta, però, de problemàtica, i necessitada de regulació. Durant tota la Edat Mitjana, a la zona anomenada com a «Cristiandat», la celebració setmanal del diumenge, -en tant que festivitat regular de naturalesa religiosa-, era la predominant. Tant en els països catòlics com en els protestants, el diumenge era

defensat aferrissadament com el dia en que no s'havia de treballar i s'havia de dedicar a les obligacions religioses setmanals.

A tal fi, es van instituir lleis per tal de garantir que no es treballés en diumenge, ja que el descans setmanal dominical era una institució protegida per les autoritats tant religioses com seculars. En algunes ocasions, allà on hi havia més divisió es van arribar a acords. Un bon exemple és l'Acord de 1759 de l' Obispat de Würzburg que estipulava que en els dies sagrats catòlics els luterans podien realitzar els seus treballs habituals, excepte durant el temps de la missa i fins a la seva finalització a les 12:00. Mentre durés la missa els luterans no podien provocar sorolls de treball, com per exemple serrar la fusta o el soroll del carros. La normativa promulgada en aquells temps reflecteix també problemes de convivència per motiu de la realització de treballs per part de la comunitat musulmana en coincidència amb la celebració dominical de la majoria cristiana, com per exemple, respecte dels sorolls produïts per l'activitat laboral d'alguns tallers artesans musulmans instal·lats prop de les esglésies⁵⁰.

Cal recordar que, fins llavors els temps de no-treball tenien per finalitat complir amb les prescripcions religioses i no pas descansar o realitzar activitats d'oci, que és una noció que apareixerà a la Modernitat.

A partir de la industrialització, doncs, els ritmes els marcarà la màquina, que no requereix de descans durant el seu temps útil de vida, i titlla de trava irracional la santificació de certs *tempus* religiosos, tot acusant dels perjudicis econòmics que provoca el descans sabàtic, el dominical o el ramadà, però utilitzant, això sí, un mètode científic de càlcul que no contempla el benefici per al equilibri personal de la vivència religiosa.

1.3.3 Els reptes actuals

⁵⁰ Cf. A. TOLEDO. "Relevancia religiosa de las festividades y descansos en la Historia", en *Relación laboral y libertad religiosa*, 701 -713.

Immersos ja en el tercer mil·lenni, el fet religiós segueix present, però d'una manera invisible, i la pèrdua del sentit sagrat del diumenge potser sigui un dels senyals més clars de la situació de dessacralització o secularisme que caracteritza el món actual.

La «religiositat difusa», més enllà de les Religions tradicionals, present a les societats de la vella Europa ens fa pensar en la set de Transcendència de l'ésser humà en qualsevol època de la història i en la seva búsqueda de plenitud. En la nostra societat cada cop més secularitzada, inclús els cristians trobem de vegades difícil parlar de la dimensió transcendent de la nostra existència.

Tanmateix, la celebració del diumenge cristià continua sent un element característic de la identitat cristiana, pel significat que evoca i les dimensions que implica en relació als fonaments mateixos de la fe.

La contemporaneïtat europea, i en general la occidental, es sustenta sobre normes jurídiques que reflecteixen les cosmovisions majoritàries quan es regulen els diferents àmbits socials, també el temps de treball. Precisament per això, i en un context de dificultats com l'actual, l'Església catòlica, a través de la seva Doctrina Social clama per la identitat del diumenge com a un dia irrenunciable. Una identitat que ha de ser salvaguardada i sobretot viscuda profundament. Fins al punt que davant una hipòtesi de reforma del calendari eclesial en relació a variacions dels sistemes del calendari civil, el Concili Vaticà II declara que la Església no s'hi ha d'oposar, «sempre que quedi garantida i es conservi la setmana de set dies amb el diumenge»⁵¹. Perquè en les condicions normals, de vida, un fidel no pot quedar privat «del flux abundant de gràcia que comporta la celebració del dia del Senyor» (DD 30). Descobert i viscut d'aquesta manera, «el diumenge és com l'ànima dels altres dies» (DD 83), i «acompanya i sosté l'esperança dels homes» (DD 84).

⁵¹ Constitución *Sacrosantum Concilium*, sobre la Sagrada Escritura. «Apéndice: Declaración sobre la revisión del calendario. 2: “Además, el sacrosanto Concilio declara que no se opone a las gestiones ordenadas a introducir un calendario perpetuo de la sociedad civil. La Iglesia no se opone a los diversos proyectos que se están elaborando para establecer el calendario perpetuo e introducirlo en la sociedad civil, con tal que conserven y garanticen la semana de siete días con el domingo, sin añadir ningún día que quede al margen de la semana, de modo que la sucesión de las semanas se mantenga intacta, a no ser que se presenten razones gravísimas, de las que juzgará la Sede Apostólica”.

L'aparició de la *fiesta*, de les festivitats, va ser el resultat de la divisió que els líders religiosos feren, en un temps passat, entre temps religiós i temps profà; ara, de forma paradoxal, el món profà, -en el qual s'inclou el Dret Laboral-, ha d'intentar retornar part del seu temps a l'àmbit religiós per tal d'assegurar la seva coexistència i complir amb els canons constitucionals d'un Estat de Dret. En un Estat plural, no pot existir una sola cosmovisió que pauti els temps socials simplement entre *oci i negoci*; sinó que sota el prisma constitucional ha de ser possible al treballador amb conviccions religioses compatibilitzar i conciliar les necessitats religioses amb les laborals.

Aquesta qüestió de la conciliació i de la integració del valor religiós del descans setmanal com a valor irrenunciable de qualsevol agent que intervingui en l'activitat laboral, i precisament en reconeixement d'aquell valor intrínsec, és la que abordarem en el següent capítol.

CAPÍTOL 2. EL DRET A LA PRÀCTICA RELIGIOSA DEL DESCANS

«The two types of day that raise questions of exemptions are, first days of the week that have religious significance (for example, for Friday prayers and Saturday or Sunday worship), and, second, calendar days of religious significance (such as Christmas, Yom Kippur, Ramadan). To the extent possible, State law should reflect the spirit of tolerance and respect for religious belief »⁵²

Els dies de la setmana que tenen significat religiós i que en el món del treball coincideixen amb l'anomenat «descans setmanal» (divendres de pregària i els descansos sabàtic i dominical) s'han identificat en els països membres de la OCDE com un «problema». Es tracta d'una problemàtica de caràcter socio-laboral que té molt a veure amb la llibertat religiosa.

Analitzar com el dret fonamental de la llibertat religiosa afecta la relació laboral, i reflexionar, més concretament, sobre el dret a les pràctiques religioses, i, sobre la defensa que el treballador ha de fer per remoure obstacles jurídics i alterar les condicions de treball per a l'òptima expansió del seu dret al descans per motius religiosos, és la matèria específica que ens plantejarem en aquest segon capítol del present estudi. Tot això, amb la finalitat de poder apreciar amb més concreció la qualitat de «valor religiós» de dit descans.

En un primer moment necessitarem fer una breu aproximació al que una societat com l'actual, en el món de la globalització, considera sobre la llibertat de creences. A tal fi, i donada la magnitud de la matèria, ho abordarem des d'una perspectiva territorial concreta: el dret a la llibertat religiosa a l'Estat Espanyol. Ens referirem a la normativa relacionada amb la llibertat religiosa en el l'ordenament jurídic, així com a aquella

⁵² OSCE, «Guidelines for review of legislation pertaining to religion or belief», 2004: Els dos tipus de dies que plantegen qüestions sobre exempcions són, en primer lloc, els dies de la setmana que tenen rellevància religiosa (per exemple, per a les oracions del divendres i l'església del dissabte o el diumenge) i, en segon lloc, els dies naturals de significació religiosa (com el Nadal, el Yom Kippur, el Ramadà). En la mesura del possible, la llei de l'Estat hauria de reflectir l'esperit de tolerància i respecte de les creences religioses.[traducció lliure]

específicament laboral que fa referència explícita al descans setmanal. També tindrem en compte què ha dit la jurisprudència davant dels conflictes que s'han originat.

Amb tot plegat, pensem poder copsar el rol concret que juga el Dret del Treball, -en tant que regulació civil del descans laboral-, davant de la pluralitat de creences i de les motivacions religioses en el gaudiment del descans laboral.

2.1. LES CREENCES EN UNA SOCIETAT DEL S. XXI

La tradició religiosa cristiana procura donar resposta a les carències vitals, afirmant que l'home està fet per a Déu, i que solament en Ell pot trobar la plenitud i el sentit (Sant Agustí). Però, on volem fer incidència és en el següent: en una societat que ha deixat de ser formalment cristiana i on els creients tenen una pertinença selectiva i fragmentària, és capaç la Doctrina Social de l'Església d'assenyalar quin és el camí des del que és possible experimentar a Déu?. ¿Cóm, des de la radicalitat de la fe cristiana es poden impugnar les falses alternatives que deshumanitzen en nom del progrés i prometen el que no poden oferir?. En un món cada cop més pluralista, on totes les concepcions del bé humà o d'allò que constitueix el desenvolupament humà es consideren expressions privades dels respectius sentiments, opinions o tendències, és el Magisteri una instància de discerniment efectiu?. És tal vegada necessari fer correspondre els continguts cristians i les necessitats socio-culturals?.

2.1.1. *El reconeixement de la dimensió religiosa*

La secularització ha provocat que sigui difícil distingir entre què és religiós o profà, què és sagrat o secular. L'acceptació secularitzada de valors i d'inspiracions cristianes ha deixat al cristianisme sense molts elements específics diferencials. A Europa, la societat s'ha anat emancipant de la religió, i sobretot, del control eclesiàstic, en nom de valors il·lustrats que tenien arrels cristianes, i atès el similar comportament públic, s'han anat desdibuixant les diferències d'un ciutadà cristià europeu d'un altre que no ho és. Cóm

pot un creient, llavors, trobar-se plenament integrat en la nova societat i al mateix temps ser catòlic fidel a l'Església?

La premissa que establim per tal d'abordar aquestes qüestions és que, en el cristianisme, acceptar la referència essencial de l'home a Déu passa per l'experiència vital de Déu i el tracte amb Ell, i precisament una de les mediacions que la religió assenyala en aquest sentit, és el culte. En totes les religions, el culte estableix relacions entre l'ésser humà i Déu. Segons la Bíblia, la iniciativa d'aquestes relacions correspon al Déu viu que es revela. Com a resposta l'home *adora* Déu en un culte que adopta una forma comunitària. La adoració és una reacció de fe i la funció del culte religiós consisteix en aprofundir aquesta resposta de fe del creient. De forma que el culte contribueix, en un «exercici de desig», a la sensibilitat del *més enllà*. La *Dies Domini* ho expressa així:

En la perspectiva del camí de l'Església en el temps, la referència a la resurrecció de Crist i el ritme setmanal d'aquesta solemne commemoració ajuden a recordar el caràcter pelegrí i la dimensió escatològica del Poble de Déu. En efecte, de diumenge en diumenge, l'Església s'encamina cap a l'últim «dia del Senyor», el diumenge que no té fi. En realitat, l'espera de la vinguda de Crist forma part del misteri mateix de l'Església i es fa visible en cada celebració eucarística. Però el dia del Senyor, en recordar de manera concreta la glòria de Crist ressuscitat, evoca també amb més intensitat la glòria futura del seu «retorn». Això fa del diumenge el dia en què l'Església, manifestant més clarament el seu caràcter «esponsal», anticipa d'alguna manera la realitat escatològica de la Jerusalem celestial. En reunir als seus fills en l'assemblea eucarística i educar-los per a l'espera del «diví Espòs», l'Església fa com un «exercici del desig», en el qual prova el goig dels nous cels i de la nova terra, quan la ciutat santa, la nova Jerusalem, baixarà del cel, de costat de Déu, «arreglada com una núvia abillada per al seu espòs».⁵³

La Doctrina Social de l'Església recorda com l'horitzó escatològic és la clau que permet comprendre correctament les realitats humanes i orientar l'activitat terrenal:

El nivell de vida i la major productivitat econòmica, no són els únics indicadors vàlids per a mesurar la realització plena de l'home en aquesta vida, i valen encara menys si es refereixen a la

⁵³ Carta Apostòlica *Dies Domini*, 37

futura: «L'home, en efecte no es limita al sol horitzó temporal, sinó que, subjecte de la història humana, manté íntegrament la seva vocació eterna» (GS,76).⁵⁴

Un dels elements que caracteritzen l'itinerari catòlic és la celebració litúrgica del misteri cristià. També ho és l'adhesió a la Paraula de Déu, la pregària personal, l'experiència eclesial, l'exercici de les virtuts socials. En la necessària síntesi de fe i vida del caminar cristià, la celebració comunitària ajuda al creient, sobretot, a renovar la seva fe. Per això, la Doctrina Social de l'Església manifesta la importància de preservar com a deure ineludible el descans setmanal, en tant que temps per a Déu i celebració cultural. Perquè el descans setmanal, instituït en diumenge, no té com a finalitat el mer descans respecte del treball sinó també, i molt principalment, l'acompliment de les obligacions religioses, enteses aquestes no com l'acompliment *extern* de normes sinó en els espais per a conrear l'adhesió vital al Crist, per anar fent camí vers la Pasqua definitiva:

El treball humà no només exigeix el descans cada «set dies», sinó que a més no pot consistir en el mer exercici de les forces humanes en una acció exterior; ha de deixar un espai interior, on l'home, convertint-se cada vegada més en el que per voluntat divina ha de ser, es va preparant a aquell «descans» que el Senyor reserva als seus servents i amics . (LE, 25; cf. Mt 25,21)

L' encíclica *Centesimus Annus* (1991), situant el germen d'un dret tant important com la llibertat religiosa, fa una especial menció del descans setmanal en referència a les obligacions religioses, així com també sobre l' orientació que ha de tenir el legislador laboral:

Lleó XIII referint-se a la condició obrera, afegeix un altre dret que considero necessari recordar per la seva importància: el dret a complir lliurement els propis deures religiosos. El Papa ho proclama en el context dels altres drets i deures dels obrers, malgrat el clima general que, fins i tot en el seu temps, considerava certes qüestions com pertinents exclusivament a l'esfera privada. Ell ratifica la necessitat del descans festiu, perquè l'home elevi el seu pensament cap als béns de dalt i rendeixi el culte a causa de la majestat divina. Ningú pot privar l'home d'aquest dret, que es basa en un manament: «a ningú li és lícit violar impunement la dignitat de l'home, de qui Déu mateix disposa amb gran respecte». En conseqüència, l'Estat ha d'assegurar a l'obrer l'exercici d'aquesta llibertat. No s'equivocaria qui veiés en aquesta nítida afirmació el germen del principi

⁵⁴ CONSEJO PONTIFICIO JUSTICIA Y PAZ, *Compendio de la Doctrina Social de la Iglesia*, 544.

del dret a la llibertat religiosa, que posteriorment ha estat objecte de moltes i solemnes Declaracions i Convencions internacionals, així com de la coneguda Declaració conciliar i dels meus constants ensenyaments. Referent a això hem de preguntar-nos si els ordenaments legals vigents i la praxi de les societats industrialitzades asseguren avui efectivament el compliment d'aquest dret elemental al descans festiu.⁵⁵

Des d'aquesta perspectiva, el reconeixement de la dimensió religiosa de l'home no és «una exigència simplement *confessional*»⁵⁶, sinó més aviat una exigència que troba la seva intrínseca arrel a la realitat mateixa de l'home. En aquest sentit, el Catecisme de l'Església Catòlica de l'any 1992 segueix els textos conciliaris d'una manera innovadora quan tracta de la vocació de l'home a la comunió amb Déu. Si la Constitució pastoral *Gaudium Spes* assenyala que en aquesta vocació es troba la raó més alta de la dignitat humana (GS 19), el *Catecisme* afegeix que la condició creient no pertoca a uns pocs elegits, sinó a tots els homes: «el desig de Déu està inscrit en el cor de l'home, perquè l'home ha estat creat per Déu i per a Déu» (CEC 27).

La progressiva descristianització d'amplis sectors de la societat va portar Joan Pau II a advertir amb força del perill per a l'home d'un món que prescindeix de Déu (Carta encíclica *Veritatis Splendor*, 78; Exhortació Apostòlica *Pastores dabo vobis*, 7). També Benet XVI va esmentar sovint el fenomen de la increença, tant advertint de les repercussions negatives per al desenvolupament social i humà del tancament ideològic vers Déu, com del indiferentisme que oblida el Creador i corre el perill d'oblidar els valors humans⁵⁷. Va remarcar, especialment, que és només l'esperança en Déu el que contribueix a construir una societat més lliure, justa i fraterna⁵⁸, perquè l'actitud de disponibilitat vers Déu provoca la disponibilitat vers els germans i promou una vida solidària i joiosa.

Davant d'una perspectiva il·lustrada radical que pretén imposar una cultura oposada als valors religiosos i cristians de la civilització occidental, Benet XVI proposa una enginyosa fórmula pràctica, edificar la cultura no en el vell «*etsi Déus no daretur*»

⁵⁵ Carta Encíclica *Centesimus annus*, 9

⁵⁶ Exhortació Apostòlica *Christifideles Laici*, 39

⁵⁷ Cf. Carta Encíclica *Caritas Veritate*, 78

⁵⁸ Cf. Carta Encíclica *Spes Salvi*, 1

(‘com si Déu no existís’), sinó en el «*etsi Deus daretur*» (‘com si Déu existís’)⁵⁹. En la seva darrera conferència com cardenal i just abans de ser nomenat pontífex, ho va expressar de la següent manera:

L'intent, portat a l'extrem, de plasmar les coses humanes deixant completament de banda a Déu ens condueix gradualment a la vora de l'abisme, cap a l'abandó total de l'home. En conseqüència, hem de posar a l'inrevés l'axioma dels il·luministes i dir: també qui no arriba a trobar el camí de l'acceptació de Déu hauria de buscar viure i orientar la seva vida «*veluti si Deus daretur*», com si Déu existís. Aquest és el consell que ja Pascal donava als amics no creients, i és el consell que volem donar també avui als nostres amics que no creuen. D'aquesta manera, ningú es troba limitat en la seva llibertat, però totes les nostres coses troben un suport i un criteri del què tenim una urgent necessitat.⁶⁰

L'any 2012, en Audiència General, el Papa reflexiona en els següents termes:

En el nostre temps s'ha verificat un fenomen particularment perillós per a la fe: hi ha una forma d'ateisme, que definim precisament com a «pràctic», en el qual no es neguen les veritats de la fe o els ritus religiosos, sinó que simplement es consideren irrellevants per a l'existència quotidiana, desarrelats de la vida, inútils. Sovint, llavors, es creu en Déu d'una manera superficial, i es viu «com si Déu no existís» (*etsi Deus non daretur*). Al final, però, aquesta manera de viure resulta encara més destructiva, perquè porta a la indiferència cap a la fe i cap a la qüestió de Déu. En realitat, l'home separat de Déu es redueix a una sola dimensió, la dimensió horitzontal, i precisament aquest reduccionisme és una de les causes fonamentals dels totalitarismes que al segle passat han tingut conseqüències tràgiques, així com de la crisi de valors que veiem en la realitat actual. Ofuscant la referència a Déu, s'ha enfosquit també l'horitzó ètic [...] Si Déu perd la centralitat, l'home perd el seu lloc just, no troba la seva ubicació en la creació, en les relacions amb els altres. [...] Davant d'aquest context, l'Església, fidel al mandat de Crist, no cessa mai d'afirmar la veritat sobre l'home i el seu destí. El concili Vaticà II afirma sintèticament: «La raó més alta de la dignitat humana consisteix en la vocació de l'home a la comunió amb Déu. L'home és convidat al diàleg amb Déu des del seu naixement; doncs no existeix sinó perquè, creat per

⁵⁹ J. ALONSO. “La increença després el Concili Vaticà II. Una anàlisi del magisteri de l'Església”. *Temes d'avui* 47, 21-26.

⁶⁰ Extracte del text de la darrera conferència impartida pel cardenal Joseph Ratzinger l'1 de abril de 2005, a Subiaco (Roma), en el monestir de Santa Scolástica. El 19 d'abril de 2005 serà elegit Papa amb el nom de Benet XVI.

Déu per amor, és conservat sempre per amor; i no viu plenament segons la veritat si no reconeix lliurement aquell amor i es lliura al seu Creador (GS 19)».⁶¹

2.1.2. Llibertat religiosa, dignitat humana i vida democràtica

El Concili Vaticà II declara la llibertat religiosa en l'esfera pública com a condició *sine qua non* de la vida democràtica, i entén que es tracta d'un component fonamental per a la garantia autèntica de les democràcies. Concretament a la Declaració *Dignitatis humanae* (1965), llegim que la llibertat religiosa abasta no només la llibertat de culte, sinó també la llibertat per ordenar la pròpia vida segons els dictats de les creences religioses. És una llibertat fonamentada en la dignitat humana que ha d'esdevenir un veritable dret a les societats democràtiques que permet a la persona viure la seva vida amb integritat i dignitat:

La llibertat religiosa consisteix en que tots els homes han d'estar immunes de coacció, tant per part d'individus com de grups socials i de qualsevol potestat humana, de tal manera que, en matèria religiosa, ni s'obligui a ningú a obrar contra la seva consciència, ni se li impedeixi d'actuar conforme a ella mateixa, en privat i en públic, sola o associada amb d'altres, dins dels límits deguts. Declara, a més, que el dret a la llibertat religiosa està realment fundat en la dignitat de la persona humana, tal com se la coneix per la paraula revelada de Déu i per la raó natural. Aquest dret de la persona humana a la llibertat religiosa ha de ser reconegut en l'ordenament jurídic de la societat, de tal manera que arribi a convertir-se en un dret civil ⁶²

Sovint, les raons religioses es consideren com a opressores, especialment per part dels qui no comparteixen punts de vista religiosos. Tanmateix, comprometre's amb la protecció de la llibertat religiosa permet a totes les persones de contribuir amb el seu concepte de bé comú en l'esfera pública sense que hi hagi sospites d'estar imposant els seus punts de vista religiosos⁶³. És més, el raonament religiós és una branca de la racionalitat humana, que té tant dret a ser escoltat com qualsevol altra forma de raonament científic i, de vegades, fins i tot té encara més necessitat d'anàlisi crítica.

⁶¹ BENET XVI, Audiència General de 14 de novembre de 2012: L' Any de la fe. Els camins que condueixen al coneixement.

⁶² Declaració *Dignitatis Humanae*, sobre la llibertat religiosa, 2

⁶³ Cf. A. MICELI. *Creients i no creients en l'esfera pública: tres fonaments per al bé comú*. Temes d'avui, Revista de Teologia i Qüestions Actuals, 47, 2013, p. 33-39.

Perquè solament l'obertura de la fe a la raó, i a l'inrevés, ajudarà a depurar les respectives exigències.

Com hem vist, s'abordà repetidament aquesta qüestió que avui esdevé fonamental en un món on la manca, en moltes zones, de llibertat religiosa és verdaderament preocupant. Tal com insistirà Joan Pau II, el respecte d'aquest dret de llibertat religiosa és un signe emblemàtic «de l'autèntic progrés de l'home en tot règim, en tota societat, sistema o ambient» (RH 17)

2.1.3. La religió en el lloc de treball: el seu valor cara al conflicte de drets

La presència de les necessitats religioses en el lloc de treball ve marcada, en primer lloc, per l'especificitat de l'entorn laboral. L'existència d'una relació contractual entre qui ofereix un treball i qui el sol·licita implica que hi ha un consens entre ambdues parts. Un cop han arribat a un acord, la part empleada, és a dir el treballador, accepta de quedar subjecta a l'autoritat de l'empresa o part empleadora, que és la que ha de determinar de forma principal les condicions en que el treball s'haurà de desenvolupar.

Per tal de gestionar les necessitats que sorgeixen en unes relacions presidides per un inicial desequilibri es compta amb la legislació laboral i amb els mecanismes de negociació col·lectiva que regulen aspectes com els horaris, els repartiments de torns, la seguretat o la salut. Tanmateix no és habitual trobar entre aquests instruments mesures sobre el lloc que correspon a les pràctiques religioses en el lloc de treball. D'aquí que ens preguntem sobre si aquests interessos religiosos són mereixedors de protecció.

La solució que es proposi a la tensió existent entre la llibertat d'empresa -que és un valor constitucional protegit i que abasta des de la llibertat de contractació fins la de gestionar amb la màxima eficàcia i eficiència el negoci-, i l'exercici d'un dret fonamental com és el de la llibertat religiosa, dependrà del pes que s'atorgui a cada un dels dos elements del binomi.

La Doctrina Social de l'Església insisteix en la necessitat de que l'empresari es comprometi a estructurar l'activitat laboral en les seves empreses atenent no solament els efectes econòmics sinó també els socials. És a dir, no pot tenir en compte exclusivament l'objectiu econòmic de l'empresa, els criteris d'eficiència econòmica, les exigències que imposa la gestió del capital; les seves decisions han de tenir com a deure precís un respecte ferm i concret vers la dignitat humana dels treballadors que treballen en l'empresa (cf. CIC, 2432), i això ha de ser així perquè les persones constitueixen «el patrimoni més valuós de l'empresa» (CA 35).

2.2. LA LLIBERTAT RELIGIOSA I EL DESCANS SETMANAL

Quan l'Església al llarg del segle ha legislat sobre el repòs dominical⁶⁴ no ho ha fet pensant que el treball dels obrers fos un treball menys digne respecte a les exigències espirituals de la pràctica dominical, «sinó més aviat perquè aquest tipus de treball estava més necessitat d'una reglamentació que n'alleugerés el pes, i permetés a tothom el santificar el dia del Senyor» (DD 66).

Avui en dia, parlar de llibertat religiosa en el context d'una relació laboral és parlar del rol que juga la religió en un món globalitzat. Les empreses, en l'actual societat multicultural, es caracteritzen per contractar treballadors provinents d'orígens i tradicions molt heterogènies⁶⁵. L'estudi de l'impacte de la religió en les relacions laborals es fa ineludible per a poder crear instruments jurídics hàbils i adequats, a fi de regular aquesta singular i generalitzada relació jurídica evitant vulneracions de drets fonamentals, i al mateix temps permetre l'exercici de la llibertat religiosa, en la seva màxima extensió, sense obviar els límits i modulacions que siguin raonable fer en cada cas.

⁶⁴ CODI DE DRET CANÒNIC, nn.1246-1248.

⁶⁵ Si bé no està específicament en l'objecte del present treball l'aprofundiment en la qüestió de les entitats religioses com a mecanisme d'integració social, som conscients que en un context d'immigració, segons es tracti d'una religió majoritària o minoritària, entre les funcions de la religió podem trobar la d'aportar a l'individu una identitat diferenciadora, com a mètode col·lectiu d'integració social.

La Carta apostòlica *Dies Domini* es refereix a aquesta qüestió, de la següent manera:

En el nostre context històric encara regeix l'obligació d'esforçar-se perquè tothom pugui gaudir de la llibertat, del descans i de la distensió que són necessaris a la dignitat dels homes, amb les corresponents exigències religioses, familiars, culturals i interpersonal, que difícilment poden ser satisfetes si no és salvaguardat almenys un dia de descans setmanal en el qual gaudir junts de la possibilitat de descansar i de fer festa (DD 66)

Per a l'estudi de les interaccions o conflictes d'interessos que es donen en tal relació caldrà fer una succinta ullada a la configuració jurídica del dret de la llibertat religiosa, si bé per al present anàlisi ens centrarem en l' Espanya de la Constitució de 1978, amb referències a altres jurisdiccions quan s' escaigui. Cal tenir present que l'àmbit de pluralitat a considerar en la societat espanyola de l' any 1978 era únicament el polític, és a dir, l' organització del pluralisme polític i l'acomodació de l'església (llavors, preferentment la *catòlica*) en un nou marc de relacions amb l'Estat.

També és precís fer notar que l'augment progressiu de la diversitat religiosa existent a Espanya, inclòs el nombre de persones que es declaren agnòstiques o atees, des de la promulgació l'any 1980 de la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa fins a l'actualitat, ha provocat que part de la doctrina del món jurídic entengui que la actual normativa sigui massa senzilla i insuficient. Sobretot perquè aquesta legislació no ha tingut en compte ni la rellevant jurisprudència desenvolupada pel Tribunal Constitucional ni la normativa i jurisprudència internacional, tant d'institucions europees com de països com Estat Units o Canadà.

2.2.1. La llibertat religiosa com a dret fonamental

El significat de la llibertat religiosa tal com es dedueix dels actuals textos polítics democràtics, va rebre una clara influència del Concili Vaticà II i de la seva Declaració *Dignitatis humanae* de 1965.

Com a dret fonamental, la llibertat religiosa «consisteix que tots els homes han d'ésser immunes de coacció, de part tant dels individus com dels grups socials, i de qualsevol

poder humà; i això, talment que, en matèria religiosa, ningú no sigui forçat a obrar contra la seva consciència ni sigui impedit d'obrar segons ella: en privat i en públic; tot sol o agrupat amb d'altres; dins dels límits deguts» (DH 2)

Gairebé tots els instruments internacionals que es refereixen al dret de llibertat religiosa solen esmentar-lo conjuntament amb els de llibertat de pensament i de consciència (Declaració Universal dels Drets Humans⁶⁶, Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics⁶⁷, Conveni Europeu per a la Defensa dels Drets i Llibertats Fonamentals⁶⁸, Carta des drets fonamentals de la UE). Segons aquests textos internacionals es protegeix el dret a professar una religió, a canviar de religió, a deixar de professar, o a no professar-ne cap, així com a professar conviccions i creences no religioses.

Els dos primers supòsits (professar una religió o canviar de religió) recullen el que podríem anomenar el contingut positiu del dret de llibertat religiosa, amb tot el que això implica: practicar el culte o cerimònies litúrgiques de la pròpia religió, viure d'acord amb els seus preceptes i observances morals, propagar la pròpia religió per mitjans lícits, etc. Els últims supòsits, en canvi (no professar cap religió o professar creences i conviccions no religioses), no es refereixen estrictament parlant a la llibertat religiosa. En aquests supòsits el contingut (negatiu) del dret s'esgota en el fet de no professar cap religió o de tenir creences no religioses. No existeix en aquests casos, per exemple, una de les manifestacions pròpies i típiques de la religió com és el culte.

2.2.2. La regulació de la llibertat religiosa en l'ordenament jurídic espanyol

⁶⁶ «Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret comporta la llibertat de canviar de religió o de convicció i la de manifestar-les individualment o en comú, en públic i en privat, mitjançant l'ensenyament, la predicació, el culte i l'acompliment de ritus». (art. 18 Declaració Universal dels Drets Humans, 1948)

⁶⁷ «En els Estats on existeixen minories ètniques, religioses o lingüístiques no es pot negar a les persones que pertanyin a aquestes minories el dret que els pertoca en comú amb els altres membres del seu grup, a tenir la seva pròpia vida cultural, a professar i a practicar la seva pròpia religió i a fer ús del propi idioma» (art. 27 Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, 1966)

⁶⁸ La llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions no pot ser objecte d'altres restriccions que aquelles que, previstes per la llei, constitueixen mesures necessàries, en una societat democràtica, per a la seguretat pública, la protecció de l'ordre, de la salut o de la moral públiques, o per a la protecció dels drets i les llibertats de les altres persones. (art. 9 Convenció Europea de Drets Humans, 1950)

Després d'un llarg període de total confessionalitat a l'Estat espanyol durant la dictadura franquista, la Constitució espanyola del 1978 reconeix el principi de garantia de la llibertat religiosa, ideològica i de culte dels individus i les comunitats, manifestant que hom no pot ésser obligat a declarar sobre la ideologia o religió. Així mateix, la norma magna manifesta que cap confessió no tindrà caràcter estatal, proclamant d'aquesta manera el principi d'aconfessionalitat. La Llei Orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de Llibertat Religiosa (LOLR) ha desenvolupat aquest principi que garanteix el que és considerat com un dret fonamental de la persona.

En l'ordenament jurídic espanyol, l'exercici del dret a la llibertat religiosa com a dret fonamental a professar una religió queda emparat en la Constitució Espanyola de 1978 en l'article 16.1:

Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei

Com hem dit, el desenvolupament del dret a la llibertat religiosa i de culte es fa a través de la LOLR, que precisa en el seu article 3 els elements constitutius de l'ordre públic protegit: la protecció dels drets dels altres en l'exercici dels seus drets fonamentals, i la salvaguarda de la seguretat, de la salut i de la moralitat pública.

A més de garantir en el seu article primer que “no es poden al·legar motius religiosos per impedir a ningú l'exercici de qualsevol treball”, s'estableix, en el seu article segon, la immunitat de coacció, així com el contingut garantit de llibertat religiosa i de culte, que consisteix bàsicament a professar, manifestar i practicar les creences religioses i els actes de culte que lliurement hom elegeixi, i també a associar-se per dur a terme comunitàriament les activitats religioses, o a no professar-ne cap, sempre d'acord amb l'ordenament jurídic general.

Les obligacions religioses objecte de protecció legal estan recollides en els Acords bilaterals de Cooperació entre l'Estat i les diverses confessions religioses, d'acord amb allò establert per l'article 7.1 de la LOLR:

L'Estat, tenint en compte les creences religioses existents en la societat espanyola, establirà, si escau, acords o convenis de cooperació amb les esglésies, confessions i comunitats religioses inscrites en el Registre que pel seu àmbit i nombre de creients hagin assolit notori arrelament a Espanya. En tot cas, aquests acords s'aprovaran per llei de les Corts Generals.

Els Acords bilaterals de Cooperació són una de les formes de fer efectiu el mandat constitucional de cooperació de l'Estat amb les confessions religioses. El seu objectiu últim és el de promoure les condicions i remoure els obstacles que impedeixen l'exercici efectiu del dret de llibertat religiosa.

Per a què una confessió religiosa pugui accedir a l'Acord ha de complir dues condicions⁶⁹: a) estar inscrita en el Registre d'Entitats Religioses; i, b) haver assolit notori arrelament a Espanya.

Les confessions que, en ordre cronològic i fins a la data, han signat acords de cooperació amb l'Estat espanyol són les quatre següents:

- L'Església catòlica (Acords de 3 de gener de 1979)
- Les esglésies evangèliques (Llei 24/1992, de 10 de novembre)
- Les comunitats jueves (Llei 25/1992, de 10 de novembre)
- Les comunitats musulmanes (Llei 26/1992, de 10 de novembre)

Hi ha una diferència fonamental entre els Acords celebrats per l'Estat espanyol amb la Santa Seu i els Acords de cooperació de l'Estat espanyol amb evangèlics, jueus i

⁶⁹ No obstant això, amb els termes «establirà, si escau» amb que s'expressa la LOLR en resulta que la concurrència d'aquests dos requisits, i en particular el de notori arrelament, no implica necessàriament que l'Estat estigui obligat a la signatura d'un Acord.

musulmans: els primers són equiparats a Tractats Internacionals, mentre que els segons tenen la consideració de lleis de les Corts Generals⁷⁰.

El *notori arrelament*, en tant que requisit necessari per a la signatura de l'Acord, es concedeix a la confessió de forma genèrica. Així que, donada la diversitat d'algunes religions, com ara el protestantisme, el judaisme, o l' Islam, l'articulació es realitza a través de Federacions⁷¹, que funcionen com a estructures representatives del conjunt d'Esglésies o comunitats que les componen, facilitant la seva interlocució amb l'Estat.

El fet que els subjectes signants dels Acords siguin les Federacions implica que el contingut dels mateixos només pot ser aplicat a aquelles entitats religioses que formen part de les respectives federacions.

Per una altra banda, en l'article 14 de la Constitució es prohibeix qualsevol discriminació, entre d'altres, per motius religiosos; i també resulta important l'article 9 CE, el qual responsabilitza els poders públics de “promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en què s'integra siguin reals i efectives”, remonent així els obstacles que impedeixin o dificultin la seva plenitud, article que és propi d'un Estat Social de Dret.

Finalment, és també necessari tenir present que l'article 10.2 CE estableix que les normes relatives als drets i llibertats fonamentals previstos en la Constitució s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya.

⁷⁰ Els Acords celebrats amb la Santa Seu en tant que Tractats Internacionals i signats a l'empara de la Constitució Espanyola, es negocien per via diplomàtica. Després de la seva ratificació per les Corts, són signats pel Cap de l'Estat, i per a tenir eficàcia jurídica han de ser publicats en el Butlletí Oficial de l'Estat. La seva modificació o derogació s'ha de fer d'acord amb el que preveu el mateix Tractat o a les normes generals del Dret internacional. Els Acords amb la resta de confessions tenen la naturalesa jurídica d'una llei especial ordinària (la LOLR), es tramiten al Parlament com a tals, i es negocien entre el Govern i els representants nacionals de les respectives confessions religioses. El contingut es pot veure afectat per iniciatives legislatives posteriors sense que el Govern tingui més obligació que la de donar compte d'això a la confessió respectiva.

⁷¹ Federación de Entidades Religiosas Evangélicas de España (FEREDE); Federación de Comunidades Judías de España (FCJE); Comisión Islámica de España (CIE).

2.2.3. La doble dimensió de la llibertat religiosa i la neutralitat religiosa

En la llibertat religiosa s'aprecia una doble dimensió: la interna i l'externa. D'una banda, aquesta llibertat garanteix l'existència d'un espai íntim de creences (dimensió interna) i, per tant, un zona d'autodeterminació intel·lectual davant el fenomen religiós, vinculat a la pròpia personalitat i dignitat individual⁷²; és a dir, cadascú, en el fons, pot creure en el que vulgui, o no creure. Però, al mateix temps, s'hi dóna una dimensió externa: l'anomenat *agere licere* (locució llatina traduïble, lliurement, com: portar a terme [alguna cosa] amb llicència), que permet als ciutadans externalitzar aquest espai íntim, actuant d'acord amb les seves pròpies conviccions i mantenint-les davant de tercers (per exemple, mantenint una vaga de fam per conviccions ideològiques, STC 137/1990, de 19 de juliol).

És important assenyalar a efectes del nostre estudi que, pel que fa a la dimensió externa de la llibertat religiosa, aquesta es tradueix en la possibilitat de l'exercici immune a tota coacció dels poders públics, d'aquelles activitats que constitueixen “manifestacions o expressions del fenomen religiós (...) com ara les que es relacionen (...) amb els actes de culte, ensenyament religiós, reunió o manifestació pública amb fins religiosos, i associació per al desenvolupament comunitari d'aquest tipus d'activitats”⁷³.

Per això, si no existís l'esfera del *agere licere* i no poguéssim mostrar públicament les nostres conviccions i creences, l'art. 16 de la Constitució es buidaria de contingut, i quedaria reduït a una simple llibertat de pensament i d'expressió per difondre les pròpies idees⁷⁴. Per això, la llibertat religiosa és el dret fonamental a professar (o no) una religió.

Per una altra banda, contemplar la *neutralitat religiosa* implica la imparcialitat dels poders públics davant de la religió o les conviccions religioses dels individus, així com el respecte de les doctrines de les diverses confessions i grups ideològics. També significa la no identificació de l'Estat amb cap d'aquestes doctrines.

⁷² Vegeu STC 177/1996, de 11 de novembre

⁷³ STC 101/2004, de 2 de juny

⁷⁴ En aquest sentit, vegeu STS 341/2009, de 11 de febrer, sobre incapacitació d'un familiar

El principi de neutralitat religiosa de l'Estat espanyol queda consagrat en l'article 16.3 de la Constitució, de la següent manera:

Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església Catòlica i les altres confessions.

De forma que queda «vedat qualsevol tipus de confusió entre funcions religioses i estatals»⁷⁵, així com també queda garantit que els ciutadans, en l'exercici del seu dret de llibertat religiosa, compten amb un dret «a actuar en aquest camp amb plena immunitat d'actuació de l'Estat»⁷⁶. La neutralitat en matèria religiosa es converteix d'aquesta manera en pressupost per a la convivència pacífica entre les diferents conviccions religioses existents en una societat plural i democràtica⁷⁷.

2.2.4. Configuració jurídica del descans setmanal a l'Estat Espanyol

Sobre el descans laboral setmanal a l'Espanya constitucional, des d'un pla jurídic, es menester assenyalar el següent:

a) D'una banda l'estipulació legal del període per al descans setmanal, d'acord a l'apreciació de Estatut dels Treballadors⁷⁸, en el seu article 37,1:

Els treballadors tenen dret a un descans mínim setmanal, acumulable per períodes de fins a catorze dies, de dia i mig ininterromput que, com a regla general, ha de comprendre la tarda del dissabte o, si s'escau, el matí del dilluns i el dia complet del diumenge (...)

⁷⁵ SSTC 24/1982 i 340/1993

⁷⁶ STC 24/1982, FJ 1

⁷⁷ Cf. articles 1.1 i 16.3 de la Constitució Espanyola

⁷⁸ Reial decret legislatiu 2/2015, de 23 d'octubre, pel qual s'aprova el text refós de la Llei de l'Estatut dels treballadors. Es tracta d'una llei orgànica per la qual es regula el dret laboral a nivell estatal. Amb aquesta llei, promulgada per primer cop l'any 1980, i modificada diverses vegades (però no respecte al principi que ens ocupa), s'acompleix amb el mandat constitucional segons el qual tothom té el dret i el deure de treballar, i que la persona té dret a escollir lliurement la seva professió o ofici, a la promoció a través de la seva activitat laboral, a percebre una remuneració pel seu treball per poder viure dignament, i a no ser objecte de discriminació en el seu treball per motius de sexe, de raça, de religió, etc.

b) Respecte del fet que el descans setmanal correspongui, generalment, amb diumenge, la Sentència del Tribunal Constitucional 19/1985, de 13 de febrer, argumenta el següent:

«Que a Espanya el descans setmanal correspongui, -com en els pobles de civilització cristiana-, a diumenge, [...] no pot portar a la creença que es tracta del manteniment d'una institució d'origen causal únic religiós, ja que [...] el descans setmanal és una institució secular i laboral, que si comprèn el diumenge com a regla general de descans setmanal és perquè aquest dia de la setmana és el consagrat per la tradició»

c) L'any 1992, es signen per part de l'Estat Espanyol una sèrie d'Acords amb certes tradicions religioses i esglésies, fixant el dret del descans setmanal per als seus fidels. Per exemple, amb la Federación de Entidades Religiosas Evangélicas de España:

El descans laboral setmanal, per als fidels de la Unió d'Esglésies Adventistes del Setè Dia i d'altres Esglésies evangèliques, pertanyents a la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, el dia de precepte sigui dissabte, pot comprendre, sempre que hi hagi acord entre les parts, la tarda del divendres i el dia complet de dissabte, en substitució del que estableix l'article 37.1 de l'Estatut dels Treballadors com a regla general.⁷⁹

També per les comunitats israelitas (les tardes de divendres i el dia complet de dissabte)⁸⁰, i per als membres de les comunitats islàmiques (els migdies de divendres, i la conclusió de la jornada laboral una hora abans de la posta de sol durant el mes de Ramadà).⁸¹

⁷⁹ Article 12.1 de la Ley 24/1992, de 10 de noviembre, por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Federación de Entidades Religiosas Evangélicas de España.

⁸⁰ Article 12.1 de Ley 25/1992, de 10 de noviembre, por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Federación de Comunidades Israelitas de España: “ El descanso laboral semanal, para los fieles de Comunidades Israelitas pertenecientes a la FCI, podrá comprender, siempre que medie acuerdo entre las partes, la tarde del viernes y el día completo del sábado, en sustitución del que establece el artículo 37.1 del Estatuto de los Trabajadores como regla general”.

⁸¹ Article 12.1 de Ley 26/1992, de 10 de noviembre, por la que se aprueba el Acuerdo de Cooperación del Estado con la Comisión Islámica de España: “Los miembros de las Comunidades Islámicas pertenecientes a la «Comisión Islámica de España» que lo deseen, podrán solicitar la interrupción de su trabajo los viernes de cada semana, día de rezo colectivo obligatorio y solemne de los musulmanes, desde las trece treinta hasta las dieciséis treinta horas, así como la conclusión de la jornada laboral una hora antes de la puesta del sol, durante el mes de ayuno (Ramadán). En ambos casos, será necesario el previo acuerdo entre las partes. Las horas dejadas de trabajar deberán ser recuperadas sin compensación alguna”.

d) L'anomenada *llibertat d'empresa*, que és el dret que té l'empresari de fer que s'acompleixi amb les obligacions derivades de la relació contractual en els termes pactats. Aquest dret està emparat per l'article 38 de la Constitució espanyola i l'article 20 de l'Estatut dels Treballadors, en els següents termes: 1) els poders públics han de garantir i protegir la llibertat d'empresa, i, 2) el treballador està obligat a realitzar el treball convingut *sota la direcció de l'empresari*⁸². Ara bé, d'acord a l'article 17.1 de l'Estatut dels Treballadors, aquesta activitat de treball sota la direcció de l'empresari, o persona en qui delegui, ha de ser exercida de manera que no es produeixi discriminació al treballador per raó de conviccions religioses.

Per tot això, la invocació de la llibertat religiosa en l'àmbit laboral no pot ser utilitzada per una de les parts contractants per a imposar a l'altra part les modificacions de les condicions pactades en la relació contractual sinó que s'hauran de sotmetre a llurs prestacions recíproques, en el marc de la relació contractual, a les exigències de la bona fe que implicarà una cooperació entre ambdues parts per tal d'assolir la finalitat contractual.

En aquest sentit, el Tribunal Constitucional assenyala que «la celebració d'un contracte de treball no implica de cap manera la privació per al treballador dels drets que la Constitució li reconeix com a ciutadà, [...] ja que les organitzacions empresarials no formen mons separats i estancs de la resta de la societat, ni la llibertat d'empresa que

⁸²Article 38 de la Constitució Espanyola: “Es reconeix la *llibertat d'empresa dins el marc de l'economia de mercat*. Els poders públics garanteixen i protegeixen l'exercici d'aquella i la defensa de la productivitat, d'acord amb les exigències de l'economia general i, en el seu cas, de la planificació”. Article 20 de l'Estatut dels Treballadors: “Direcció i control de l'activitat laboral. 1. El treballador està obligat a *realitzar el treball convingut sota la direcció de l'empresari* o de la persona en qui aquest delegui. 2. En el compliment de l'obligació de treballar assumida en el contracte, el treballador deu a l'empresari la diligència i la col·laboració en el treball que marquin les disposicions legals, els convenis col·lectius i les ordres o instruccions adoptades per aquell en l'exercici regular de les seves facultats de direcció i, si no, pels usos i costums. En qualsevol cas, el treballador i l'empresari s'han de sotmetre en les seves prestacions recíproques a les exigències de la bona fe. 3. L'empresari pot adoptar les mesures que consideri més oportunes de vigilància i control per verificar el compliment pel treballador de les seves obligacions i deures laborals, i ha de guardar en la seva adopció i aplicació la consideració deguda a la seva dignitat i tenint en compte la capacitat real dels treballadors amb discapacitat, si s'escau. 4. L'empresari pot verificar l'estat de salut del treballador que l'al·legui per justificar les faltes d'assistència al treball, mitjançant un reconeixement a càrrec de personal mèdic. La negativa del treballador a aquests reconeixements pot determinar la suspensió dels drets econòmics que hi pugui haver a càrrec de l'empresari per aquestes situacions”.

estableix l'art. 38 CE. legitima que els que prestin serveis en aquelles per compte i sota la dependència dels titulars hagin de suportar limitacions injustificades dels seus drets fonamentals i llibertats públiques, que tenen un valor central en el sistema jurídic constitucional»⁸³. I, també entén que «cal preservar l'equilibri entre les obligacions dimanant del contracte per al treballador i l'àmbit de la seva llibertat constitucional, doncs, donada la posició preeminent dels drets fonamentals, la modulació derivada del contracte de treball només es produirà en la mesura estrictament imprescindible per a l'assoliment del legítim interès empresarial»⁸⁴

2.2.5. La naturalesa del descans setmanal i la discriminació per motius religiosos

El poder judicial està obligat a intervenir en la configuració dels drets fonamentals, - com ho és la llibertat religiosa que ens ocupa-, a través del control i revisió de les decisions empresarials. Això passa quan davant una presumpta vulneració dels drets fonamentals, el treballador demana la tutela judicial.

Hem vist que l'article 14 de la Constitució Espanyola prohibeix la discriminació per motius religiosos, i que l'article 16 en garanteix la llibertat religiosa i de culte. També que l'article 17.1 declara nuls i sense efecte les clàusules dels convenis col·lectius, els pactes individuals i les decisions unilaterals de l'empresari que continguin discriminacions directes o indirectes desfavorables per raó de religió. És a dir, els treballadors tenen com a drets bàsics dins del territori espanyol, el de no patir discriminació en el treball per motius religiosos⁸⁵.

En aquest context jurídic, la Sentència del Tribunal Constitucional 19/1985, de 13 de febrer, enjudicia el cas d'una treballadora que prestava serveis en una empresa des de

⁸³ STC 88/1995

⁸⁴ STC 204/1997

⁸⁵ Cf. art. 4.2.c de l'Estatut dels Treballadors (ET). Es tracta d'una llei orgànica per la qual es regula el dret laboral a nivell estatal. Amb aquesta llei, promulgada per primer cop l'any 1980, i modificada diverses vegades (però no respecte al principi que ens ocupa), s'acompleix amb el mandat constitucional segons el qual tothom té el dret i el deure de treballar, i que la persona té dret a escollir lliurement la seva professió o ofici, a la promoció a través de la seva activitat laboral, a percebre una remuneració pel seu treball per poder viure dignament, i a no ser objecte de discriminació en el seu treball per motius de sexe, de raça, de religió, etc.

1971. Onze anys després va ser batejada segons el ritus de l'Església Adventista del Setè Dia, convertint-s'hi en membre practicant. Atès que aquesta confessió religiosa imposa als seus fidels la prohibició d'activitat laboral des de la posta del sol de divendres a la posta del sol del dissabte de cada setmana, la treballadora va sol·licitar un canvi de torn a l'empresa o una absència amb pèrdua de salari amb compensació en altres hores. L'empresa no va acceptar la proposta i la treballadora es va absentar del seu lloc de treball, i, per aquesta absència, va ser acomiadada. Després de passar per instàncies judicials menors, l'assumpte va arribar finalment al Tribunal Constitucional, el qual desestimà el recurs de la treballadora.

Malgrat la inexistència de vulneració legal de la llibertat religiosa en aquest cas concret, i més enllà de la controvèrsia respecte d'una condició laboral (l'horari de treball), el cas planteja un conflicte de fons entre el dret fonamental a la llibertat religiosa (article 16.1 CE) i el dret de l'empresari a organitzar lliurement la seva empresa (article 38 CE). L'argument de la resolució judicial és que del dret a la llibertat religiosa d'un treballador no neix cap deure per a l'empresari de conciliar l'organització del treball amb les pràctiques religioses. Al mateix temps considera inacceptable, en nom del principi de seguretat jurídica, que un canvi a posteriori en les creences religioses de l'empleat provoqui obligatòriament la modificació de les condicions subscrietes prèviament en un contracte.

Segons entén aquesta decisió judicial l'empresari no té l'obligació de realitzar una acomodació de la organització de la seva empresa a les creences religioses del treballador sinó que dependrà de la bona voluntat de l'empresari que el treballador vegi respectades les seves creences.

El tribunal també adverteix que l'origen cristià de la preferència pel diumenge com a dia de descans setmanal no és suficient per declarar la lesió del dret fonamental de l'article 16 de la Constitució Espanyola, ja que el descans dominical, en opinió del tribunal, ha superat en els temps actuals aquest origen confessional i s'ha convertit en tradició, perdent i deixant a banda aquella neta vinculació religiosa per incorporar-se al patrimoni cultural, sobretot després del reconeixement del caràcter aconfessional de l'Estat que

marca l'article 16.3. A més a més, el Tribunal considera que el dia de descans pot ser modificat per acord de les parts, ja que la seva fixació en diumenge constitueix únicament la «regla general» i no pas un «imperatiu jurídic» (article 37.1 Estatut dels Treballadors).

En definitiva, el tribunal declara que en el cas plantejat, i d'acord a la legislació laboral vigent⁸⁶, no resulta obligada l'acomodació de les creences d'una treballadora que pertany a l'Església Adventista del Setè Dia, d'observar el descans sabàtic establert per la seva creença religiosa.

Cal fer notar que fins a la data, en casos de descans religiós la jurisprudència solament ha reconegut la possibilitat d' un pacte no vinculant i l'acceptació discrecional per part de l'empresari, sense la obligació d'aquest de motivar la denegació de la sol·licitud del treballador.

És també rellevant el fet que aquesta sentència estigui dictada abans de la firma dels Acords de 1992. Set anys després de l'esmentada sentència apareixerà la Llei 24/1992, de 10 de novembre, per la qual s'aprovarà l'Acord de Cooperació de l'Estat amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d' Espanya. En el seu article 12.1 s'estableix que «el descans laboral setmanal, per als fidels de la Unió d'Esglésies Adventistes del Setè Dia i d'altres Esglésies evangèliques, pertanyents a la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, el dia de precepte sigui el dissabte, podrà comprendre, sempre que hi hagi acord entre les parts, la tarda del divendres i el dia complet de dissabte, en substitució del que estableix l' article 37.1 de l'Estatut dels Treballadors com a regla general».

En el mateix sentit s'expressa la legislació de cooperació per a jueus i musulmans. Així, doncs, a partir del acords de cooperació de 1992 el dret del treballador no rau en

⁸⁶ Recordem que l'article 37.1 de l'Estatut dels Treballadors preveu que els treballadors tindran dret a un descans mínim setmanal de dia i mig ininterromput que, com a regla general comprendrà a la tarda del dissabte o, si escau, el matí del dilluns i el dia complet del diumenge. Tanmateix, el dia de descans setmanal pot variar si així ho estableix el conveni col·lectiu aplicable o si treballador i empresari ho pacten en el contracte de treball

el canvi de festivitat pel fet de ser musulmà o jueu o adventista, sinó que rau en el *dret a negociar un acord*. És a dir, si bé és possible l'ajust de l'horari i dia setmanal del descans, és important remarcar que cal una entesa per part dels dos contractants de la relació laboral.

Els termes amb que s'ha expressat el Tribunal han estat objecte de valoracions crítiques i diverses per part de la doctrina, que es poden resumir de la següent manera:

- a) no es oportú deixar aquesta qüestió a la voluntat contractual de les parts ja que equiparar la llibertat de consciència del treballador, que està protegida constitucionalment, amb qualsevol altre motiu que pugui ser al·legat per la part treballadora no és el més convenient;
- b) la protecció constitucional tampoc pot dependre de la discrecionalitat de l'empresari, ja que per exemple, en el cas assenyalat, l'empresa tenia efectivament cert marge de maniobra perquè tenia torns prèviament establerts que haurien permès el facilitar la petició de l'empleada, i, tot i així, no se li va concedir la seva pretensió, davant de la qual cosa ens hem de plantejar fins a quin punt se li pot exigir a l'empresari la denominada «acomodació raonable», precisament quan estava en joc un dret fonamental del treballador.

Aquesta qüestió de la figura de l' «acomodació raonable» l'analitzarem amb més detall en el capítol tercer.

2.3. LA CONCEPTUACIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS SETMANAL

Fins aquí, hem vist com la invocació del dret fonamental de llibertat religiosa en l'àmbit laboral no pot ser utilitzada per una de les parts contractants per a imposar a l'altra part les modificacions de les condicions pactades en la relació contractual que consideri oportunes, sinó que tant l'empresari com el treballador se sotmetran, en les seves

pretensions recíproques en el marc de la relació contractual, a les exigències de la bona fe que implicarà una cooperació entre ambdues parts per tal d'acomplir amb la finalitat contractual.

És a dir, que la *llibertat d'empresa* implica (invocant la direcció i el control de l'activitat laboral prevista a l'article 20 de l'Estatut dels Treballadors), que el treballador estarà obligat, -deixant de banda les seves creences religioses-, a realitzar el treball convingut sota la direcció de l'empresari o persona en qui delegui.

Pel que fa pròpiament a si aquest descans setmanal, -instituit en un període que compren el diumenge-, té o no una conceptualització religiosa que pugui fer qüestionable que la llei estableixi un règim favorable per uns creients i desfavorable per altres, el Tribunal Constitucional entén – en el cas de la treballadora adventista vist anteriorment- que el diumenge té un caràcter preferent. El raonament jurídic que manté és que atès que la llibertat religiosa comporta, -en aplicació del principi de igualtat-, el tractament paritari de les distintes confessions, el Tribunal ha de considerar la preferència de comptar amb les avantatges que suposa l'assenyalament general d'un dia determinat (en el nostre cas, el diumenge), ja que és coincident amb el descans laboral predeterminat per a les oficines públiques, els centres escolars, etc, amb la qual cosa es facilita millor l'acompliment dels objectius del descans.

En aquest sentit, el mateix Tribunal Constitucional advertirà amb posterioritat a la sentència vista anteriorment, que es necessita preservar l'equilibri entre les obligacions derivades del contracte per al treballador i l'àmbit de la seva llibertat constitucional, ja que atesa la posició preeminent dels drets fonamentals, la modulació derivada del contracte de treball solament es produirà en la mesura estrictament imprescindible per a l'assoliment del legítim interès empresarial.⁸⁷

També en la legislació laboral més recent, en concret des de l'any 2007 en la Llei per a l'igualtat efectiva de dones i homes⁸⁸, es reconeix que el treballador tindrà «dret a

⁸⁷ Cf. STC 204/1997, de 25 de novembre, FJ 2

⁸⁸ Llei Orgànica 2/2007, de 22 de març, per a l'igualtat efectiva de dones i homes

adaptar la durada i distribució de la jornada de treball per poder fer efectiu el seu dret a la conciliació de la vida personal, familiar i laboral», en els termes establerts en la negociació col·lectiva o amb un acord amb l'empresari. D'acord a aquest nou criteri legal, i a una hermenèutica d'aquesta concepció de conciliació, podríem considerar positivament l'adaptació de l'horari laboral o del descans setmanal per motius religiosos, quan així s'estableixi en la negociació col·lectiva o per acord entre les parts, a fi de fer efectiu l'exercici del dret fonamental de llibertat religiosa en la seva modalitat de possibilitar la pràctica dels actes de culte. Però, aquest instrument de la negociació col·lectiva no ha estat, fins a al data, una pràctica gens habitual.

En definitiva, podem constatar que, en el marc del Dret Laboral espanyol, l'observança del deure moral religiós queda plantejat exclusivament en termes purament hipotètics, i també, que hi ha un predomini de la posició de l'empresari, ja que aquest no ve obligat a justificar la denegació de la petició del treballador.

Davant aquesta situació, són diverses les solucions proposades per la doctrina jurídica. Per uns autors cal trobar fórmules d'enteniment i concert, que permetin alternatives a la coherència amb les pròpies creences així com intentar pactar-ho laboralment. Altres autors aconsellen la modificació de la redacció de l'article 12 dels Acords per a la supressió de la frase «acord entre les parts», de forma que s'equilibrin les posicions entre l'empresari i el treballador.⁸⁹ Ho analitzarem, també, en el capítol tercer.

2.3.1. La percepció de la naturalesa religiosa del descans laboral setmanal

Podríem dir que l'augment de la pluralitat cultural a Europa, i també a Espanya, juntament amb els efectes de la secularització, ha tingut com a conseqüència canvis importants en la religiositat. Des de fa ja alguns anys moltes conductes han deixat de ser percebudes pels propis creients com de naturalesa *religiosa*.

⁸⁹Cf. S. MESEGUER VELASCO. "La integración de la diversidad religiosa en el ámbito de las relaciones laborales: la cuestión de las prácticas religiosas". *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*, 28

Tanmateix, malgrat l'augment, en general, del nombre de persones que no tenen en compte les seves conviccions religioses en la presa de decisions, encara un 47% d'espanyols afirmen que les seves creences religioses «els preocupa molt o bastant» quan tenen que prendre decisions rellevants. La satisfacció en el treball apareix també associada a la religiositat, si be ha disminuït la “*religiosització*” de l'activitat laboral: solament un 31% dels espanyols estan d'acord amb que el bon acompliment del treball és una obligació religiosa i un 41% creuen que el treball és un mandat diví⁹⁰.

Cal fer notar, però, que potser moltes persones no consideren que les seves conviccions de fons, en el precís moment de la presa de la decisió, siguin realment religioses sinó que són més aviat de tipus cultural. Per exemple, un treballador pot negar-se a treballar en diumenge perquè consideri que tradicionalment no sembla adient o convenient treballar en diumenge, ja que així ho marca la tradició, o acceptar fer festa perquè és l'hàbit en el seu nucli familiar (p.ex. en relació al cònjuge que també lliura els diumenges). És a dir, moltes conductes no canvien massa amb els anys, però, sí *deixen de ser percebudes com de naturalesa religiosa* per part dels subjectes que les duen a terme.

En qualsevol cas, és cert que el refredament en la consideració i la consistència religiosa pot obeir a diferents causes. Per exemple, en el Baròmetre sobre la religiositat a Catalunya, que ofereix una aproximació sobre com es defineixen els catalans des del punt de vista religiós, s'afirma que «el fet de definir-se com a seguidor d'una tradició religiosa no implica necessàriament el fet de tenir creences religioses; hi ha persones que es defineixen simplement des d'un punt de vista cultural».⁹¹

⁹⁰ R. DIAZ-SALAZAR, S. GINER. *Religión y Sociedad*. pp.105-106

⁹¹ Cf. EL BARÒMETRE SOBRE LA RELIGIOSITAT A CATALUNYA. Centre d'Estudis d'Opinió, 2014: «El 52,4% de la població catalana es defineix com a catòlica, el 15% es defineix com a seguidor d'una altra religió, el 18,2% com a atea i el 12% com a agnòstica. El fet de definir-se com a seguidor d'una tradició religiosa no implica necessàriament el fet de tenir creences religioses; hi ha persones que es defineixen simplement des d'un punt de vista cultural. El 7,3% dels enquestats es declara musulmà, el 2,5% evangèlic, l'1,3% budista, l'1,2% ortodox, el 0,4% testimoni de Jehovà i el 2,3% seguidor d'altres confessions. El 55,1% declara tenir creences religioses, mentre que el 44,7% afirma que no en té. El nivell de creença augmenta en funció de l'edat i varia segons l'origen geogràfic. Les persones nascudes fora de Catalunya i fora de l'Estat espanyol es declaren creients en un percentatge major que les nascudes a Catalunya. El 48,8% dels creients afirmen ser persones practicants, mentre que el 49,5%

Però, cal tenir present, que més enllà de totes les diferències que caracteritzen els individus i els pobles, hi ha una fonamental dimensió comuna, «ja que les diverses cultures no són en realitat sinó maneres diverses d'afrontar la qüestió del significat de l'existència personal», dirà Joan II en el seu discurs davant la ONU⁹². «Precisament aquí, -continua dient el Papa-, podem identificar una font del respecte que es deu a cada cultura i a cada nació: tota cultura és un esforç de reflexió sobre el misteri del món i, en particular, de l'home: és una manera d'expressar la dimensió transcendent de la vida humana. El cor de cada cultura està constituït pel seu acostament al més gran dels misteris: el misteri de Déu». Això és així perquè la referència a Déu pertany a la cultura humana i constitueix una dimensió essencial de la societat i dels homes.

La negació de Déu i l'intent d'excloure'l de la cultura i de la vida social i civil són fenòmens relativament recents, limitats a algunes àrees del món occidental. Però, pel Concili Vaticà II, el fet que els grans interrogants religiosos i existencials romanguin invariables en el temps desmenteix la idea de que la religió estigui circumscrita a una fase primària de la història humana, destinada a desaparèixer amb el progrés del coneixement⁹³.

Des dels orígens de la humanitat, la cultura i la religiositat dels pobles han explicat la transcendència de l'ésser humà afirmant la seva dependència de Déu. El Magisteri de l'Església ha subratllat repetidament l'existència de la consciència humana i de la llibertat com a vies cap a Déu. Hi ha itineraris que condueixen a Déu partint de la pròpia experiència existencial, tal com es manifesta en el Catecisme:

Amb la seva obertura a la veritat i a la bellesa, amb el seu sentit del bé moral, amb la seva llibertat i la veu de la seva consciència, amb la seva aspiració a l'infinit i a la felicitat, l'home es pregunta sobre l'existència de Déu. En aquestes obertures, percep signes de la seva ànima espiritual.⁹⁴

no s'identifica com a practicant. El 12% de la població afirma que acudeix a actes de culte un cop per setmana o més; l'11,8% algun cop al mes; el 10,2% algun cop a l'any; i el 65,8% mai».

⁹² JUAN PABLO II, *Discurso a la O.N.U.*, New York, 5-10-1995, Magisterio, XVIII,2 (1995) 730-744, 9.

⁹³ Cf. Constitució Pastoral *Gaudium et Spes*, sobre l'Església en el món actual, 10.

⁹⁴ CATECISMO DE LA IGLESIA CATOLICA, 33

La religiositat humana s'ha expressat en la història i en la cultura dels pobles, en formes diverses i de vegades també en el culte de diferents imatges o idees de la divinitat.

En tant que la fe és un opció vital, el respecte per les religions que manifesten la recerca sincera de Déu i respecten la dignitat transcendent de l'home ha d'estar en primera línia en l'ordre humà i civil. La llibertat religiosa ha de representar, per tant, el primer dels drets, i la recerca de Déu, el primer dels deures. Perquè «tots els homes per la seva mateixa naturalesa i per obligació moral estan obligats a adherir-se a la veritat, un cop coneguda» (DH 2). Per això, un contracte de treball no hauria de poder entorpir la sincera pràctica religiosa.

2.3.2. La qüestió de la comunitat religiosa

El valor religiós del descans laboral setmanal des d'una perspectiva cristiana cal buscar-lo, específicament, en la dimensió intrínsecament eclesial de la Eucaristia dominical. Una dimensió que s'expressa de manera particular el dia en el que tota la comunitat es convocada per a commemorar la Resurrecció del Senyor.

El diumenge no es un dia de festa qualsevol, sinó que és la «festa primordial», com ensenya el Concili. Si be, aquells fidels que, per malaltia, incapacitat o qualsevol altra causa greu, es vegin impedits de participar en aquesta Eucaristia, estan excusats de complir amb el precepte.

Davant la evolució de la fisonomia del diumenge com a «cap de setmana», entès aquest exclusivament com a temps de descans i diversió, l'Església catòlica ha insistit en recordar als seus fidels la «*necessitat de participar en l'assemblea litúrgica*» (DD, 46), i remarca en el Codi de Dret Canònic, la qualificació de caràcter greu per la manca de participació en la Missa dominical (CDC can.2181).

La commemoració del dia de la resurrecció és el *lloc religiós*, exterior i interior, del culte cristià. Amb l'obligació de la presència comunitària i l'especial solemnitat que la

caracteritza, per al creient cristià, l'assemblea eucarística és el centre del diumenge. Precisament perquè és el memorial «del dia en que Crist ha vençut la mort i ens ha fet partícips de la seva vida immortal»⁹⁵.

Tertulià (a.202) és el primer escriptor que esmenta expressament el *descans dominical*:

Nosaltres, però, (segons ens ha ensenyat la Tradició) en el dia de la Resurrecció del Senyor hem de tractar no només d' agenollar-nos, sinó que hem de deixar tots els afanys i preocupacions, posposant fins i tot els nostres negocis, llevat que vulguem donar lloc al diable ⁹⁶

L'obligació de cessar el treball el diumenge va tenir un caràcter d'indefinició durant molts segles. A Laodicea, el Concili de finals del segle IV va prescriure que en el Dia del Senyor els fidels havien de abstenir-se de treballar *fins on fos possible*. A començaments del segle VI hi havia inclinació a aplicar la llei del Sàbat jueva a l'observança de diumenge cristià. El Concili celebrat a Orleans l'any 538 va reprovar aquesta tendència com a jueva i no cristiana. Des del segle VIII la llei va començar a ser formulada com existeix en l'actualitat, i els concilis locals van prohibir el treball servil, les compres i les vendes públiques, els al·legats en les corts judicials i el fer juraments públics i solemnes. La violació de la llei del descans dominical va ser castigada per la legislació anglosaxona a Anglaterra com a crim. Al continent europeu, en anys recents, s'han aprovat lleis validant l'observança del descans dominical en benefici dels treballadors. No hi ha legislació federal als Estats Units sobre l'observança de diumenge, però gairebé tots els estats de la Unió tenen estatuts que tendeixen a reprimir el treball innecessari.⁹⁷

La pràctica dominical més que un precepte és una observança que el creient ha de sentir «com una exigència inscrita profundament en la existència cristiana» (DD 81). *Alioscha*, el personatge més jove de '*Els germans Karamazov*', la novel·la de

⁹⁵ Missal romà - pregària eucarística III.

⁹⁶ Quinto Septimio Florencio Tertuliano, escritor eclesiástico de los siglos II y III. <ECWiki. Enciclopedia católica online: Tertuliano. <http://ec.aciprensa.com/wiki/Tertuliano>] Fragment de Orat.", XXIII; cf. "Ad nation.", i, XIII; "apology.", XVI. Citat a ECWiki. Enciclopedia católica online: Domingo <http://ec.aciprensa.com/wiki/Domingo>>

⁹⁷ Cf. <ECWiki. Enciclopedia católica online: Domingo <http://ec.aciprensa.com/wiki/Domingo>>

Dostoievski, s'adona d'això, tot dient: «El que no puc fer és donar “dos rubles” en lloc de “tot”, i en lloc de “segueix-me” solament “anar a missa”».

Efectivament, la participació en l'Eucaristia dominical, no ha de fer obviar la santificació del diumenge també fora del context litúrgic. És a dir, s'ha de viure amb vida en família, amb relacions socials, amb moments de diversió. Tots ells, moments viscuts amb un estil que ajudi a manifestar la pau i l'alegria del Ressuscitat en l'àmbit ordinari de la vida.⁹⁸

Una «onada de caritat», diu la *Dies Domini*, destinada a estendre's a tota la vida dels fidels, amb una actitud d'entrega als altres, de servei i d'atenció cap als qui la poden necessitar, sobretot per pal·liar i acompanyar en el sofriment. El diumenge cristià es planteja, doncs, en termes de solidaritat, de renovació interior i d'anhel de canvi de les «estructures de pecat». No es tracta, doncs, d'un temps per a l'evasió, sinó d'un temps profètic que obliga al creient a seguir les petjades de Jesucrist.⁹⁹

2.3.3. Més enllà de la religió catòlica

No solament la religió catòlica omple el repòs setmanal del treball amb contingut i valor religiós. Cal esmentar en primer lloc la resta d'esglésies cristianes, com ja s'ha esmentat, ja siguin ortodoxes o protestants¹⁰⁰. Així mateix, també altres tradicions religioses ho fan.

a) El Judaisme

Per al Judaisme, el «Shabat és una illa en el temps, un dia de descans en el fragor de l'activitat que abasta els altres sis dies del cicle setmanal». Des del moviment jueu *Jaba* s'explica així¹⁰¹:

⁹⁸ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 52

⁹⁹ Cf. *Ibíd.*, 72 - 73

¹⁰⁰ Per la seva específica observança del dissabte, farem especial referència més endavant de l'Església Adventista del Setè Dia.

¹⁰¹ <https://es.chabad.org/library/howto/wizard_cdo/aid/596216/jewish/1-Da-de-Descanso.htm>

Durant 25 hores -des de la posta de sol del divendres a la tarda, fins al vespre de dissabte -parem tota implicació creativa amb el nostre entorn, transcendim les preocupacions i lluites de la nostra existència diària, i vam gaudir la Divina tranquil·litat del dia de descans de D-u. Tots sabem la història de com D-u va crear el món en sis dies i va descansar en el setè. Però la creació no va ser un esdeveniment ocorregut una sola vegada. És un procés que continua: D-u està creant contínuament el nostre món en un cicle còsmic de treball i descans. En descansar en Shabbat sincronitzem les nostres vides amb el cicle Diví de la creació. Testifiquem la creació del món per part de D-u, afirmem el nostre paper com a "socis en la creació" de D-u, i donem integritat, santedat i propòsit a les nostres vides.

L'esperit del descans de Shabbat no és menys important que la seva observança tècnica. Evitar el parlar de, o si més no pensar, en negocis, esports, les notícies, o altres temes dels dies de setmana. També han d'evitar activitats que tècnicament, poden no ser violadores de les lleis de Shabbat però pertanyen als dies laborables i són de naturalesa mundana. Shabbat és un moment per recerca espiritual -d'estudi de la Torà, de pregària, de passar el temps amb la família. Un moment de separació de les closques materials que encapsulen les nostres vides i d' estar en contacte amb la nostra ànima, amb la nostra essència i propòsit Divins.

b) L' Islam

Divendres és un dia molt important per als musulmans. És un dia de congregació, de celebració, de contemplació i de súplica; molt més important i beneficiós que qualsevol altre dia de la setmana:

Creients! Quan sigui realitzat el cridat a l'oració del dia divendres, acudeixin al record de Déu i abandonin el comerç, és el millor per a vosaltres. Si sabessin! "(Alcorà 62: 9)

És el dia en què els musulmans es reuneixen per resar en congregació. Just abans de l'oració, escolten un sermó que brinda coneixement sobre Déu i la religió de l' Islam.

Avui els he perfeccionat la seva forma d'adoració, he completat meva gràcia vostès, i he disposat que l' Islam sigui la seva religió. (Alcorà 5: 3)

És important que un musulmà no descuidi l'oració de divendres, sigui per causa del treball, de l'estudi o de qualsevol altre assumpte mundà. En molts països de majoria musulmana, el divendres és dia de descans setmanal, de vegades combinat amb dijous o

dissabte. No obstant això, no hi ha tancament obligatori dels negocis excepte durant el temps de l'oració congregacional. Els creients han de fer prioritària l'assistència a aquesta oració, ja que ignorar-la tres vegades consecutives sense causa justificada farà que el creient s'allunyi del camí recte.

c) L'Església Adventista del Setè Dia

L'Església Adventista del Setè Dia destaca principalment pel seu dia de repòs, dissabte. És un dia santificat i beneït, pel qual els adventistes abandonen qualsevol tipus de feina des de la posta de sol del divendres fins a la posta del sol del dissabte. És un dia de precepte que es guarda com un signe de l'aliança entre Déu i l'ésser humà, per tal que cada dissabte es recordi la creació de Déu i se li adori en el seu dia sant

L'Església Adventista recorre, entre altres textos bíblics, a Mc 16, 9: «Després que Jesús va ressuscitar al matí, el primer dia de la setmana (...)», pel que entenen que si Jesucrist va ressuscitar el primer dia de la setmana (diumenge), el setè dia reflectit en el Decàleg és el dissabte, i que Déu el va beneir i el va santificar, per la qual cosa no s'ha de fer cap treball.

Aquesta benedicció i santificació del setè dia per part de Déu el diferencia clarament dels altres sis dies de la Creació i assenjala als éssers humans que la seva institució a l'Edèn, abans de la caiguda dels primers pares, era alguna cosa més que un recordatori de l'obra creadora de Déu. Era també una identificació de la seva importància per al futur. En observar el dissabte com a dia de repòs, els adventistes afirmen, sense reserves, la creença en Déu com a creador de l'Univers, de la Terra i de les seves criatures. Aquesta benedicció implicava i implica encara avui, que el setè dia seria objecte particular del favor de Déu i un dia de benedicció especial per als seus éssers creats.

d) Els Acords de cooperació subscrits per l'Estat espanyol amb evangèlics, jueus i musulmans.

Reflex de la consideració religiosa del descans exposada n'és el fet de la regulació expressa que d'aquesta matèria es fa en els Acords de Cooperació amb les tres confessions minoritàries. Lamentablement, es tracta d'una normativa purament programàtica, ja que el reconeixement de la suposada motivació religiosa queda condicionat a un eventual acord entre empresa i treballador, o entre representants dels treballadors i empresa. Es tracta d'un acord que necessita la voluntat d'ambdues parts, i que no dona preferència *a priori*, ni al sentiment religiós manifestat pel treballador ni al valor intrínsec religiós objecte de protecció legal. Però, sí que manifesta clarament la realitat religiosa que el creient pretén viure en aquest temps de treball.

Des d'una perspectiva religiosa, la finalitat del descans del treball inclou necessàriament temps per a la manifestació i l'exercici del dret de totes les persones que desitgen professar lliurement la religió en públic. Un dret inviolable que hauria de ser protegit i promogut com a deure essencial del poder civil, «mitjançant lleis justes i altres mesures oportunes, facilitant condicions propícies i favorables a la vida religiosa», i mai restringint «sinó quan sigui menester i en la mesura d'allò necessari» .

La protecció i promoció dels drets inviolables de l'home és un deure essencial de l'autoritat civil. La potestat civil ha de fer-se càrrec, eficaçment, de la tutela de la llibertat religiosa de tots els ciutadans amb lleis justes i altres mitjans aptes, facilitant les condicions propícies que afavoreixin la vida religiosa, perquè els ciutadans puguin exercir efectivament els drets de la religió i complir els seus deures, i la mateixa societat gaudeixi així dels béns de la justícia i de la pau que dimanen de la fidelitat dels homes envers Déu i envers la seva santa voluntat. [...] Això no s'ha de fer de forma arbitrària, o afavorint injustament a una part, sinó segons normes jurídiques conformes amb l'ordre moral objectiu. Normes que són requerides per la tutela eficaç d'aquests drets en favor de tots els ciutadans i per la pacífica composició d'aquests drets, per l'adequada promoció d'aquesta honesta pau pública, que és l'ordenada convivència en la veritable justícia, i per la deguda custòdia de la moralitat pública. Tot això constitueix una part fonamental del bé comú i està comprès en la noció d'ordre públic. Per la resta, s'ha d'observar en la societat la norma de la llibertat íntegra, segons la qual, la llibertat s'ha de reconèixer a l'home el més àmpliament possible i no s'ha de restringir sinó en la mesura que sigui estrictament necessari¹⁰²

¹⁰² Cf. Declaració *Dignitatis Humanae*, sobre la llibertat religiosa, 6 - 7.

CAPÍTOL 3. L'ACOMODACIÓ RELIGIOSA DEL DESCANS SETMANAL

«La qüestió de diumenge laboral no interessa només als creients, sinó que interessa a tots, com a *elecció ètica*, (Papa Francesc)»¹⁰³

Hem vist en el capítol anterior com les eventuais restriccions que es puguin imposar en l'àmbit laboral al dret a la llibertat religiosa es limiten a la dimensió externa o activa, i en concret al dret del treballador a manifestar en el marc de la seva prestació de serveis les seves conviccions i creences religioses. Així mentre els drets romanen en el fur intern del treballador resulten irrelevants des de la perspectiva del contracte de treball. Ara bé, en el moment que aquests drets passius latents, però passius, s'activen, és a dir, s'exterioritzen, el seu exercici pot tenir rellevància en l'àmbit laboral quan suposin un incompliment contractual per contravenir les ordres empresarials.

En aquests supòsits, l'objectiu de la figura de l' *acomodació raonable* consisteix a fer desaparèixer els inconvenients o efectes adversos que, per a certes persones o treballadors generen, en els centres de treball, les normatives aparentment neutrals que tenen a veure amb la multiculturalitat i la pluralitat religiosa.

Fixar-nos en la *raonabilitat* de l'acomodació ens permetrà també una reflexió sobre si el treball en diumenge, -en tant que temps previst per al descans-, ens qüestiona la veritable llibertat, en el cas que la determinació del repòs apunti més aviat a la prioritat d'allò econòmic i s'anteposi sense remei a l'interès pròpiament humà i a la dimensió transcendent que implica. D'aquí la «elecció ètica» que assenyala el Papa Francesc en el discurs de trobada amb el món laboral de l'any 2014.

Per abordar amb èxit aquest darrer capítol, -i, malgrat no ser l'estudi del fet religiós l'objecte del present treball-, haurem de fer prèviament una referència expressa al significat de la distinció i separació de les dos esferes que aporta la Modernitat: la

¹⁰³ FRANCESC I. Discurs a la Trobada amb el món laboral i de la indústria, 5/7/2014. Universitat de Molise (Campobasso, Itàlia).

religiosa i la secular, a fi de poder copsar el rol de la religió i la seva aportació en la deliberació pública d'una societat pluralista -com la d'avui- i amb distintes concepcions sobre el bé.

3.1. DRET I DEURE D'ACOMODACIÓ EN L'ÀMBIT LABORAL

3.1.1. La raonabilitat de la religió i l'acomodació raonable

L'home, en l'actualitat, no té tant una idea de Déu positiva (teista), o negativa (atea), o agnòstica, sinó que es caracteritza per una actitud més radical: negar que hi hagi un veritable problema relacionat amb Déu. Per al teista, el qui té el problema de Déu és l'ateu; per l'ateu, és el creient. Per això, el que resulta fonamental és descobrir que Déu és problema de tots. El creient ha de donar raons de la seva creença, i l'ateu ha de donar també les raons de la seva negació de Déu, així com també l'agnòstic ha de donar les raons de la seva agnòsia. L'ateisme i l'agnosticisme no són menys creences que el teisme. Els tres estan necessitats de fonamentar la seva actitud perquè no n'hi ha prou amb la fermesa d'un estat de creença sinó que és necessària la seva justificació intel·lectual, ja que no es tracta d'un problema que l'home es podria o no plantejar, com si Déu fos un mer objecte més, com si fos un problema de ciència més.

3.1.1.1. El problema de Déu

Es tracta més aviat de veure si a més de l'ésser humà i de les coses hi ha la realitat de Déu. Perquè, com diu Zubiri¹⁰⁴, el problema de Déu en tant que problema «no és un problema arbitràriament plantejat per la curiositat humana, és a dir, dictat per la voluntat o el capritx, sinó que és la realitat humana mateixa en el seu constitutiu problematisme».

¹⁰⁴ X. ZUBIRI. «El problema teològic del home», en *Teología y mundo contemporáneo*, 55

Aquesta formulació zubiriana ens permet mirar el tema de Déu en l'àmbit del treball com a qüestió que afecta radical i formalment a la constitució de la persona humana, com a quelcom que està en la realitat que ens envolta, en la realitat personal de cadascú.

També és fals el prejudici de certs pensadors moderns segons els quals la raó humana estaria com bloquejada pels dogmes de la fe. Es tracta més aviat de tot el contrari, com molt bé han mostrat els grans mestres de la tradició catòlica. Una fatigosa recerca racional per part del gran Agustí d'Hipona (354-430) el porta a afirmar el següent aforisme: «comprèn per creure i creu per comprendre» (Discurs 43, 9: PL 38, 258). Ja que ni l' intel·lecte ni la fe són estranys o antagonistes, sinó que tots dos són condició per a comprendre el sentit de la Revelació, per rebre el seu missatge autèntic, apropant-se al llindar del misteri.

Sant Agustí, al costat de molts altres autors cristians, és testimoni d'una fe que s'exercita amb la raó, que pensa i convida a pensar. En aquesta línia, sant Anselm (1033-1109) dirà en el seu Proslogion que la fe catòlica és «*fides quaerens intellectum*», on buscar la intel·ligència és un acte interior al de creure. Quan Sant Anselm diu que la teologia és la fe que cerca la intel·ligència, fa referència a que hem de saber què creiem, quin sentit té allò que creiem i també què no creiem.

Serà sobretot Sant Tomàs d'Aquino (1225-1274) qui es confronti amb la raó dels filòsofs, mostrant quanta vitalitat racional nova i fecunda deriva cap al pensament humà des de la unió amb els principis i les veritats de la fe cristiana.

Més recentment, en la nostra contemporaneïtat, el teòleg i filòsof Pere Lluís Font ens aporta també una idea interessant en considerar que la *raonabilitat* és un concepte que omple «tot el ventall que va des de l'estricta racionalitat fins a la irracionalitat. No es pot demanar ni a la religió ni a la política ni a l'estètica una estricte racionalitat, alhora que s'ha d'evitar la irracionalitat»¹⁰⁵.

¹⁰⁵ LL. PERE FONT. "La raonabilitat dels enuncisats religiosos". *Enrahonar*. Quaderns de Filosofia 52 (2014), 10

En la defensa conjunta de la fe i de la raó, la Carta Encíclica *Fides et ratio* (1998, 43) ho sintetitza de la manera següent:

La raó de l'home no queda anul·lada ni s'envileix donant el seu assentiment als continguts de la fe, que en tot cas s'assoleixen mitjançant una opció lliure i conscient.

Aquesta opció és la que ha de deixar pas a l'experiència, a la vivència. És a dir, la religió ha de tenir la possibilitat de ser pensada i assumida intel·lectualment, però també ha de ser viscuda. I cal matissar: el cristianisme no és fonamentalment una religió de l'experiència, sinó de la paraula (Sant Pau diu que la fe arriba a través de l'oïda, la paraula, la predicació; Sant Joan afirma que al principi hi havia la Paraula). Ara bé, si la Paraula no produeix una experiència interior, és estèril. De la mateixa manera que una experiència religiosa que no sigui interpretada d'una determinada forma, és una pura vivència interior que no orienta.

A més a més, acceptar que una adequada vivència de la religió implica l'àmbit personal no exclou la existència necessària i el respecte de l'àmbit comunitari. El fet religiós cal que es manifesti visiblement en la societat humana, a través de certes institucions religioses, de ritus, de creences, pràctiques, etc. En el ben entès que el fenomen religiós no s'ha de resumir solament en pràctiques socials, i mai s'ha de limitar a la participació en unes cerimònies. Una vivència religiosa purament social és avui dia totalment inacceptable, però, es tracta d'una dimensió primordial, que implica el compromís social i polític del creient, i que contribueix a l'aportació de sentit a la societat.

Si el seguiment del Crist comporta un determinat estil de vida, aquest es concreta en una determinada manera de situar-se davant la societat i això té transcendència pública. Com a religió de l'alteritat que és, el cristianisme s'ha de concretar en la dimensió ètica, relacional, de l'ésser humà. Negar-li aquesta dimensió és amputar-la. Així mateix, les organitzacions religioses són part del món social, i per tant han d'assumir la participació en la vida política en sentit ampli. D'aquí que potser la pregunta a plantejar-nos és sobre quin és el límit d'aquesta participació.

3.1.1.2. La religió en l'espai públic

En l'actualitat s'està qüestionant la teoria tradicional de la secularització per tal de reconèixer al fenomen religiós el seu valor i la necessitat de que ocupi un lloc públic en la societat. La qual cosa pressuposa capacitat per al diàleg.

D'acord a Charles Taylor, «és el moment de recuperar les intuïcions que la religió pot tenir així com de dialogar amb ella en l'espai públic». En aquesta línia, apunta Taylor una cosa interessant per al nostre tema del descans religiós: la religió no ha de buscar «traduir» les seves idees e intuïcions al llenguatge de la raó per a ser compreses per tothom, sinó que té el dret d'usar el seu propi llenguatge per tal de comunicar el que desitja comunicar. Un exemple pot clarificar la idea: el discurs de Martin Luther King fou entès per tots els seus compatriotes, malgrat utilitzar un llenguatge clarament religiós. El mateix podem dir del bisbe Romero.

Per a Taylor en els espais de deliberació ciutadana i político-legal no s'hauria d'exigir un llenguatge neutral; ans al contrari, s'haurien de poder adduir raons religioses per a proposar i defensar certes idees, de forma similar a com també s'usen raonaments, per exemple de tipus kantian, utilitaristes o marxistes. El que no pot ser admès és que l'Estat deixi de ser neutral. En el ben entès que racionalitat mai pot significar neutralitat.

A l'igual que en el passat, avui en dia el fet religiós segueix sent rellevant per a comprendre tant una societat com el lloc que en aquesta ocupa la pregunta per la transcendència. I, també en la intimitat del nostre «jo» continua existint el qüestionament per la transcendència i pel sentit. D'aquí que el camí de la ètica racional moderna no ha de consistir en el simple alliberament de la religió, sinó que ha de ser capaç de reconèixer quina ha de ser la seva aportació en l'actualitat, ja que la raó pura no té perquè ser l'únic llenguatge comprensible per tothom:

Quina és la raó per pensar que «la raó natural» ens ofereix un tipus d'Esperanto ideològic. ¿Els compatriotes de Martin Luther King van ser incapaços d'entendre el que ell estava argumentant quan ell va posar l'exemple de la igualtat en termes bíblics? ¿Més gent ho hagués entès si ell

hagués invocat a Kant? A més, com un pot distingir el llenguatge secular del religiós? Està la Regla d'Or més clarament a un pas d'un que de l'altre?.¹⁰⁶

El Papa Benet XVI, proposa la necessària elaboració teològica de la doctrina de la Creació i dels seus elements simbòlics per a poder posar de manifest que també en la nostra contemporaneïtat, l'home es fa més humà a mida que creix en ell la capacitat de posar-se a l'escolta del profund missatge de la Creació, del missatge del Creador:

Només si l'Univers procedeix de la llibertat, de l'amor i de la raó, només si aquestes són les forces pròpiament dominants, podem confiar els uns en els altres, encaminar-nos al futur i viure com a homes. Només perquè Déu és el Creador de totes les coses, és el seu Senyor, i només per això, podem pregar. I això vol dir que la llibertat i l'amor no són idees impotents, sinó les forces fonamentals de la realitat.¹⁰⁷

A l'home li cal interioritzat que el fi últim de l'home és la recepció gratuïta de l'Amor infinit de Déu, la contemplació i l'adoració del seu Rostre, el goig i el descans en el seu banquet etern.

No és tracta solament que ens trobem amb el ritme del set i el seu significat còsmic; és que aquest ritme està al servei d'un missatge que va molt més enllà. La Creació està dirigida vers el *Sabbat*, dissabte, que és un senyal de l'Aliança entre Déu i l'home. Hem de reflexionar més acuradament sobre aquest tema; de moment, en un primer impuls, podem deduir el següent: la Creació s'ha fet per a dirigir-se cap al moment de l'adoració. La Creació s'ha fet amb la finalitat de ser un espai d'adoració. I ella es compleix i es desenvolupa de forma correcta cada vegada que de nou existeix per a l'adoració. «*Operi Dei nihil praeponatur*» va dir en la seva Regla Sant Benet: «Res s'ha d'anteposar al servei de Déu». Això no és expressió d'una pietat exaltada, sinó que és pura i autèntica traducció del relat de la Creació, del seu missatge per a la nostra vida. El veritable centre, la força que, provocant el ritme de les estrelles i de la nostra vida les mou i governa al seu interior, és l'adoració. Per això el ritme de la nostra vida batega correctament quan ha quedat impregnat per ella. De fet, això és una cosa coneguda per tots els pobles. En totes les

¹⁰⁶ CH. TAYLOR. «Why we need a radical redefinition of secularism». en *The Power of Religion in the Public Sphere*, 34-59. Obra citada per SEPULVEDA, J.I., *La religión en el mundo secular: trascendencia e individualidad. Un estudio del problema desde el pensamiento de Charles Taylor* (2013).

¹⁰⁷ J. RATZINGER. *Creación y Pecado*, 9

cultures els relats de la Creació han sorgit per expressar que l'Univers existeix per al culte, per a la glorificació de Déu.¹⁰⁸

El llibre de les Cròniques refereix que la causa més profunda de l'exili bíblic és que el poble no ha respectat els dissabtes: «La terra gaudirà del seu repòs tot el temps de la seva desolació, en compensació pel repòs que no ha tingut, fins que s'hauran complert setanta anys.» (2 Cr 36,21). D'aquesta forma el relat bíblic explica que l'home ha rebutjat la serenitat de Déu, la tranquil·litat que procedeix d' Ell, l'adoració, la seva pau i la seva llibertat, caient d'aquesta manera en l'esclavitud del seu activisme, i amb això s'ha esclavitzat a si mateix.¹⁰⁹

Per poder situar l'autèntic valor religiós d'aquest repòs, també avui li cal recordar a l'home que en el setè dia, -el dia culminant, quan tot s'acomplí- Déu va «descansar»:

En el relat de la Creació, el *Sabbat*, dissabte, apareix descrit com el dia en què l'home, en la llibertat de l'adoració, participa de la llibertat de Déu, de la serenitat de Déu i així de la pau de Déu. Celebrar el Sàbat significa celebrar l'aliança, tornar a l'origen, netejar-ho tot de les impureses que el nostre actuar ha introduït. Significa també, al mateix temps, avançar cap a un món nou en el qual ja no hi haurà esclaus i senyors, sinó fills de Déu lliures, cap a un món en què l'home, l'animal i la terra participaran tots junts fraternalment de la pau de Déu i de la seva llibertat.¹¹⁰

3.1.1.3. La raonabilitat de l'acomodació religiosa

Sobre l'acomodació raonable de la religió en el treball, hem de saber que la figura de l'*acomodació* és una construcció jurisprudencial que es relaciona directament amb la protecció de la igualtat i la garantia de la no discriminació. És significatiu que trobi el seu camp d'aplicació preferent en els casos de discriminació indirecta en el treball. Per això, cal entendre què és i quan es produeix *discriminació per raó de les conviccions religioses* en l'ordre del treball.

¹⁰⁸ *Ibíd.*, 12.

¹⁰⁹ *Ibíd.*, 14

¹¹⁰ *Ibíd.*, 13

Aquesta discriminació succeeix en aquelles situacions provocades per disposicions o polítiques, públiques o empresarials, que són aparentment neutrals, però que, tenen un efecte advers sobre certs treballadors. Així, en relació amb la religió, el dret d'acomodació estaria vinculat amb el lliure exercici de la religió a l'àmbit laboral. Requereix, per tant, que quan el treballador se senti discriminat per l'empresari haurà d'aportar necessàriament un *indici de discriminació*, la qual cosa li exigeix acreditar dues qüestions:

- a) la serietat de les seves creences religioses, i
- b) la col·lisió que es produeix amb la exigència laboral.

Cada religió disposa d'un cos normatiu d'obligada observança per als seus fidels, la qual cosa té directa influència sobre la posició d'aquests en el tràfic jurídic. Quan aquestes normes religioses –que estableixen regles per exemple sobre com vestir-se, què menjar o beure, o quins dies dedicar a la feina i quins al repòs o al culte- entren en contradicció amb les obligacions jurídiques que pesen sobre aquests mateixos creients, es genera una zona d'fricció que interessa al Dret. Això passa especialment quan les pràctiques religioses qüestionen normes i convencions socialment acceptades per la majoria

Un cop s'aporti per part del treballador l'indici de discriminació, la càrrega de la prova es desplaçarà, llavors, cap a l'empleador, el qual haurà de demostrar que la mesura qüestionada és una *exigència professional de bona fe*. Enfront d'això l'empleador ha de fer una de les dos coses següents:

- a) oferir al treballador una *acomodació raonable*, o,
- b) demostrar que no és menester fer res perquè li resultaria massa costós, i, per tant, no li és exigible de fer-ho.

3.1.2. La doctrina de l'acomodació raonable a nivell internacional

L'origen de la figura de l'acomodació cal situar-la a EEUU amb la promulgació del Títol VII de la *Civil Rights Act* (Llei de Drets Civils) de 1964, i els successius

pronunciaments que la *Equal Employment Opportunity Commission* - EEOC (Comissió d'Igualtat d'oportunitats en el treball) anirà fent a partir de llavors sobre l'abast de la prohibició de discriminació per motius religiosos.

La formulació inicial de la EEOC, recomanava «el deure dels empresaris d'acomodar les raonables necessitats religioses dels seus empleats quan aquesta acomodació fos possible sense *inconvenients seriosos* per al desenvolupament del negoci», elevant posteriorment la barrera protectora per al treballador a que fos l'empresari qui demostrés que l'acomodació li representava una «*undue hardship*» (una carga excessiva). La incorporació de la obligació legal de l'acomodació a la *Civil Rights Act* es produirà l'any 1972.

El cas més paradigmàtic és la del Tribunal Suprem del EEUU, (*Shebert v. Verner* 374 U.S. 398, (1963) que resol un conflicte plantejat per una treballadora d'una empresa tèxtil que es va negar per imperatius de consciència (motius religiosos) a treballar en dissabte, davant el propòsit de l'empresa d'ampliar els horaris de treball. En ser acomiadada va sol·licitar el subsidi d'atur, que li va ser denegat en base a que abans de la seva sol·licitud d'atur havia rebutjar altre feines precisament per tenir que treballar els dissabtes, la qual cosa va ser considerada com a motivació insuficient. El cas va arribar davant el Tribunal Suprem dels EEUU, el qual donà la raó a la recurrent, entenent que solament un interès de l'Estat de caràcter preponderant podria justificar el gravamen a la llibertat de consciència de la recurrent que es dona en aquest cas. Finalment el Congrés Federal va acabar normativitzant aquest criteri en la *Religious Freedom Restoration Act*.

Els elements claus en la determinació dels Tribunals que cal que es tinguin en compte són:

- a) Examen ponderat dels drets o pretensions que entren en conflicte en l'assumpte: «*scrutiny strict*»
- b) Raonable acomodació entre la pretensió de l'empleador i la del treballador afectat en la seva llibertat religiosa per una llei imperativa o una d'ordre superior: «*compelling state interest*»

- c) Determinació de si l'acompliment de aquesta llei o ordre imposen una càrrega excessiva al treballador: «*undue hardship*»

El principi d'acomodació americà és l'aplicació per part dels tribunals de l'anomenada en el dret continental europeu «*regla de proporcionalitat*», que parteix del reconeixement d'un caràcter prevalent de la llibertat religiosa front a l'acompliment de les obligacions derivades de normes de caràcter general. Aquest predomini o avantatge, que és conseqüència de la seva íntima connexió amb la dignitat personal, solament es trenca quan l'aplicació de les obligacions resulti justificada per la necessitat d'atendre un interès preponderant de l'Estat, i en aquest cas cal garantir que la llibertat religiosa no sigui objecte de més restriccions que les imprescindibles per a la protecció d'aquell interès públic.

Malgrat l'origen nord-americà del dret civil d'acomodació, el seu desenvolupament més important té lloc en l'àmbit canadenc a partir principalment de la jurisprudència del seu Tribunal Suprem. Al Canadà les demandes fonamentades en l'exercici de la llibertat religiosa en l'àmbit laboral es sustenten en la figura de l'acomodació entesa com a un instrument jurídic d'origen jurisprudencial que té com a objectiu facilitar l'aplicació d'una norma o llei per a una persona o grup de persones afectades o amenaçades de discriminació per motius fonamentats en la *Charte de Droits et Libertés* (Carta canadenca de drets i llibertats), de forma que els tribunals podran imposar, en el cas concret, el deure d'acomodar si no es justifica suficientment la «*contrainte excessive o undue hardship*» (la carga excessiva).

Es significativa la sentència O'Malley (Ontario Human Rights Commission and O'Malley v. Simpsons-Sear Ltd., 1985) en dos aspectes:

- a) reconèixer que l'acomodació raonable de les creences religioses dels treballadors constitueix una *auténtica obligació de l'empresari* i no una mera facultat de caràcter discrecional, i,

- b) identificar el límits dels dret de l'acomodació amb la generació de indegudes interferències en el desenvolupament de l'activitat empresarial, així com amb els *excessius costos econòmics* en que podria incórrer l'empleador.

Es constata, doncs, que la posició jurisprudencial canadensa supera les posicions flexibles del Tribunal Suprem nord-americà, a l'admetre que solament un *perjudici notable* en el desenvolupament de l'activitat empresarial pot alliberar l'empresari de l'obligació d'acomodar. És a dir, el posicionament és a favor d'una interpretació estricta del terme "indegut", favorable al treballador.

El principi de *acomodació raonable* pot definir-se, doncs, com l'obligació jurídica que derivant del dret a la no discriminació, consisteix en adoptar mesures raonables per tal d'harmonitzar una acció o inacció amb una determinada demanda d'exercir un dret, llevat que això causi una càrrega excessiva.

A l'àmbit de la legislació comunitària la doctrina de la acomodació raonable apareix en l'article segon de la Directiva 2000/78/CE del Consell, de 27 de novembre de 2000, relativa a l'establiment de un marc general per a la igualtat de tracte en el treball i la ocupació [DOCE 2/12/2000]¹¹¹. Ho fa d'una forma difuminada, en el marc de la denominada *discriminació indirecta* en «aquella situació creada quan una disposició, criteri o pràctica aparentment neutres pugui ocasionar un desavantatge particular a persones amb una religió o convicció [...] respecte a altres persones, excepte que aquesta disposició, criteri o pràctica pugui justificar-se objectivament amb una finalitat legítima i a excepció que els medis per a la consecució d'aquesta finalitat siguin adequats i necessaris». Amb posterioritat, aquesta doctrina ha estat assumida per l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa, a través de vàries resolucions dictades amb motiu de situacions de discriminació.

¹¹¹ Aquesta Directiva va ser transposada a ordenament espanyol a través de la Llei 62/2003, de 30 de desembre, de Mesures Fiscals, Administratives i de l'Orde Social (article 28). [BOE, de 31/12/2003].

Per la seva part, la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans d'Estrasburg (TEDH) no ha estat del tot favorable a l'acolliment d'aquesta doctrina de l'acomodació raonable. De forma que quan s'han plantejat demandes de particulars suposadament discriminats en el seu treball per portar símbols religiosos o adoptar actituds contraries a la línia empresarial o per suposats drets de tercers, el Tribunal ha privilegiat el «principi del marge d'apreciació» per part dels Estats sobre el dret a la llibertat religiosa i de consciència.¹¹²

Tanmateix, en el cas *Eweida v. British Airways*,¹¹³ (el cas de una hostessa de British Airways que volia portar una petita creu al coll, en contra de la política d'uniformes de l'empresa), el tribunal va entendre que sí hi havia hagut una violació de l'article 9 del Conveni Europeu de Drets Humans, que inclou «la llibertat de manifestar la seva religió o convicció individualment o col·lectivament, en públic o en privat», i consegüentment va sentenciar a favor de l'hostessa.

Específicament quant al descans, d'acord al Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics «tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió» (article 18.1), i l'Organització Internacional del Treball (OIT) assenyalava per a l'àmbit del treball l'aplicació del descans setmanal a les empreses de caràcter industrial (Conveni n.14, article 2.3). Per al comerç i oficines la regla per al descans setmanal és encara més específica: «el descans setmanal coincidirà, sempre que sigui possible, amb el dia assenyalat per la tradició o les costums del país o de la regió» (Conveni 106, article 6).

3.1.3. La aplicació de l'acomodació raonable en les relacions laborals espanyoles

La tècnica de l'acomodació raonable es presenta clarament com un element harmonitzador en el tractament dels conflictes que es puguin generar en la pràctica laboral per motius religiosos. Malgrat que aquest principi d'acomodació raonable no

¹¹² Els casos han estat: *Ladele, Chaplin i Mac Farland (Chaplin v Royal Devon & Exeter Hospital NHS Foundation Trust [2010] ET 1702886/2009; London Borough of Islington v. Ladele [2009] EWCA Civ 1357; McFarlane v. Relate Avon Ltd [2009] UKEAT 0106 09 3011.*

¹¹³ [2010] EWCA Civ 80

queda, com a tal, recollit expressament en el nostre ordenament jurídic espanyol, en una primera apreciació podríem entendre que l'acomodació queda emmarcada dins de l'anomenat «principi de proporcionalitat», per raó del qual i des d'una perspectiva constitucional, és menester una solució ajustada dels conflictes relacionats amb els drets fonamentals.

També cal tenir present que el Tribunal Constitucional, en base a l'article 14 de la Constitució Espanyola, que prescriu que «els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social», té declarat reiteradament aquest dret a la igualtat i al tractament desigual. És a dir, que el dret a la igualtat davant la Llei imposa al legislador i als que l'apliquen l'obligació de dispensar un mateix tracte als que es troben en situacions jurídiques equiparables amb prohibició de tota discriminació o desigualtat de tracte que, des del punt de vista de la finalitat de la norma qüestionada, no tingui justificació objectiva i raonable¹¹⁴.

Però al mateix temps, també ha precisat que en ocasions la desigualtat de tracte pot estar legitimada, si obeeix a una causa justificada i raonable, essencialment apreciada des de la perspectiva del fet o situació de les persones afectades¹¹⁵, i estima que la igualtat solament és violada si la desigualtat es troba desproveïda d'una justificació objectiva i raonable; l'existència d'aquesta justificació ha de ser apreciada tant en relació a la finalitat com als efectes de la mesura considerada, i ha d'haver-hi una relació raonable de proporcionalitat entre els mitjans emprats i la finalitat pretesa¹¹⁶. En definitiva, pel tribunal *igualtat no significa uniformitat*.

Tanmateix, tant la doctrina jurídica com la jurisprudència consideren que de la interpretació conjunta de l'articulat del Estatut dels Treballadors i els termes amb els quals es regula la temàtica laboral en els Acords bilaterals de Cooperació, no es desprèn que el treballador tingui un dret absolut per a exigir l'adequació de les seves demandes

¹¹⁴ STC 340/1993

¹¹⁵ STC 110/1993

¹¹⁶ STC 24/1982

(per exemple, l'adequació de l'horari laboral a la pràctica dels seus actes de culte, o dret al canvi de dia corresponent al descans dominical), ni tampoc que el empresari estigui obligat a intentar una adequació entre l'organització empresarial i allò que demana el treballador. No obstant això, podem trobar decisions judicials que, amb fonamentació legal, emparen l'exigència d'acomodació raonable.

En qualsevol cas, s'evidencia la necessitat d'uns criteris jurisprudencials clars que contribueixin a definir els límits del dret a l'acomodació, i més específicament que contribueixin a definir el contingut del «gravamen indegut», es a dir, que permetin concloure com i fins a on poden afectar l'autoorganització empresarial i la regulació laboral a l'acomodació de les creences religioses i pràctiques religioses positives dels treballadors.

Del recull de sentències estudiades a nivell nacional¹¹⁷, també s'extreu la conclusió que no és nombrosa la conflictivitat en aquest àmbit, si bé això no implica ni assegura que no es produeixin desajustos en la realitat quotidiana laboral. Solament es mostra que no s'ha judicialitzat en excés. Aquest fet pot obeir a dues raons:

- a) que el pluralisme religiós, -potencial generador de conflicte-, no hagi assolit una massa crítica suficient; i,

¹¹⁷ La primera decisió judicial espanyola fou el ATC 578/1984, 10 d'octubre, que posà de manifest que les minories religioses acudeixen als tribunals per raó de convicció religiosa en matèria de descans i festivitats. Un any després, STC 19/1985, de 13 de febrer (BOE 5/3/1985) es converteix en una sentència clau. El cas tracta d'una treballadora (de creença adventista) que no havent sol·licitat a l'empresa l'acomodació religiosa, fou acomiada per l'abandonament del lloc de treball els dissabtes. La STSJ de la Comunitat Valenciana 1675/1997, de 24 de juny (AS 1997, 2078), que no entra a valorar les posicions teològiques de les parts, desestima la demanda d'un treballador adventista, per no haver acord entre les parts, d'acord a la normativa vigent. En idèntic sentit, la resolució judicial 3421/2000, de 11 de setembre (AS 2001, 508) del mateix Tribunal, ratifica la procedència de l'acomiadament del treballador en aplicació de la bona fe contractual. La STSJ de Madrid de 27 d'octubre de 1997 (AS 1997, 3751) analitza el supòsit, i dicta la inexistència de vulneració del dret de llibertat religiosa, d'una treballadora de confessió musulmana, que un cop iniciada la relació laboral i sense haver exterioritzat mai abans les seves conviccions religioses pretén l'adequació de l'horari laboral dels divendres.

- b) que la ignorància d'aquesta realitat en la negociació col·lectiva, i en els plans d'igualtat i de conciliació, no animi els creients de les diferents confessions a reclamar els seus drets.

3.1.4. L'acomodació raonable i el factor religió concretat en el descans setmanal

El camí de l'acomodació raonable implica, com venim dient, prohibir la discriminació directa, i generar alternatives que permetin suprimir o temperar la discriminació indirecta. Quan aquestes alternatives depenen de la decisió unilateral l'empresari o -com en el cas espanyol- queden relegades a l'acord a què puguin arribar empresa i empleat, les solucions seran forçosament insuficients.

Primerament, perquè implica col·locar en un pla d'igualtat a dues institucions que difícilment es poden considerar del mateix valor: la llibertat contractual laboral i el dret a la llibertat religiosa. La primera mai s'hauria de convertir en una manera de configurar els drets fonamentals. Però, a més, perquè davant el fracàs del pacte es col·loca al treballador davant del dilema d'haver d'adaptar-se a allò requerit en l'obligació laboral (violentant per tant la seva consciència religiosa), o bé, mantenir-se en les seves conviccions religioses i perdent, per tant, la possibilitat de treballar. Encara que certament en molts casos aquesta disjuntiva serà inevitable, ha de ser tasca del Dret l'ofertament de les alternatives menys lesives per tal de solucionar-ho.

Per altra banda, relegar la possibilitat de l'acomodació a l'existència d'un pacte individual pot ser d'utilitat en la fase prèvia o inicial de la relació laboral. És a dir, mitjançant el principi de la bona fe, l'empleat podria declarar de manera voluntària i espontània les seves necessitats derivades de conviccions religioses, i negociar amb l'ocupador la forma de satisfer les mateixes. N'obstant això, no només s'enfrontaria al treballador a la ja esmentada disjuntiva treball-observança religiosa, sinó que seria molt difícil solucionar per aquesta via els supòsits derivats de canvi de creences sobrevingudes durant el transcurs de la relació laboral. Addicionalment, i potser això sigui el més greu, deixa inerte a l'empleat davant la negativa persistent de l'empresari, tot i que s'hagin ofert alternatives de solució raonables.

Dit d'una altra manera, s'exposa amb tota claredat l'asimetria del poder de negociació que informa les relacions laborals, i que marca la especificitat del Dret del Treball. En aquest sentit recollim la reflexió que realitza Ruiz Vieytez:

El pluralisme religiós no pot ser tractat com un mer problema d'intercanvis contractuals. Aquest és un enfocament que, a l'instal·lar-lo en el tràfic econòmic, queda banalitzat el sentit profund del pluralisme religiós [...] En la seva versió primera i essencial, el pluralisme obliga a reconèixer que, per a determinades religions, hi ha deures dotats d'un contingut profundament sagrat el compliment del qual demana un esforç d'acomodació a la societat secularitzada. [...] Davant cada supòsit de fet, l'òrgan judicial ha de ponderar els drets en joc i, en conseqüència, resoldre la col·lisió d'acord al cànon de proporcionalitat.¹¹⁸

Aquesta solució *ad casum* és l'acollida majoritàriament per la jurisprudència de les societats occidentals, i s'adapta perfectament tant als ordenaments de tradició jurídica europeu continental com a les integrades sota el sistema jurídic de la *common law*.

Però és veritat que la llibertat i el pluralisme es ressenten quan els ciutadans, en la seva condició de treballadors, es veuen obligats a renunciar a l'exercici d'un dret per preservar un altre d'igual rang. Val recordar, sobre això, les paraules del Justice Brennan, jutge de la Cort Suprema dels Estats Units d'Amèrica:

Condicionar la disponibilitat dels beneficis a la voluntària violació per part de l'empleat d'un principi fonamental de la seva fe religiosa, significa efectivament penalitzar el lliure exercici de les seves llibertats constitucionals¹¹⁹

3.2. L'ACOMODACIÓ DEL DESCANS PER MOTIU RELIGIÓS

¹¹⁸E. RUIZ VIEYTEZ. «Crítica del acomodo razonable como instrumento jurídico del multiculturalismo», 1-22.

¹¹⁹ «To condition the availability of benefits up on this appellant's willingness to violate a cardinal principle of her religious faith effectively penalizes the free exercise of her constitutional liberties». *Sherbert v. Verner*, 374, US, 398 (1963)

Des de la panoràmica legal i jurisprudencial sobre l'«acomodació raonable» que propugna la comptabilització del respecte i protecció de la pràctica religiosa amb la necessitat de coordinar els ritmes de la producció de bens i de l'oportú descans dels treballs segons les exigències de la societat actual, podríem continuar reflexionant sobre el valor i significat religiós d'aquest repòs.

Quan l'estiu passat la meua filla en una entrevista per un treball als EEUU va preguntar al futur empleador sobre la disponibilitat del diumenge com a dia de descans perquè ella era catòlica, l'empresa no li va garantir el dia sencer de festa però, a canvi, li va oferir posar a la seva disposició el transport necessari per poder assistir a la missa dominical en la població més propera. Aquest fet va ser decisiu en l'acceptació de la feina i també va resultar que, arribat el diumenge, i en conèixer-se entre els altres treballadors catòlics la disponibilitat del transport per assistir a missa, també ells van poder aprofitar el vehicle per al trasllat fins a missa. Valgui l'exemple per introduir dos nous factors:

1. el convenciment del creient sobre el significat i valor del diumenge com a cita setmanal amb Déu i els germans en la fe.
2. la perspectiva empresarial i la dels poder públics en la qüestió de l'acomodació laboral per motius religiosos.

3.2.1. El descans dominical: més que un precepte, una necessitat cristiana

Per mitjà del descans dominical, les preocupacions i les tasques diàries «poden trobar la seva justa dimensió: les coses materials per les quals ens inquietem deixen pas als valors de l'esperit; les persones amb les que convivim recuperen, en la trobada i en el diàleg més serè, el seu veritable rostre» (DD 67).

No es tracta de no fer res o només activitats de cap utilitat; al contrari: «la institució del Dia del Senyor contribueix a que tots gaudeixin del temps de descans [...] suficient que els permeti conrear la seva vida familiar, cultural, social i religiosa» (CEC n. 2184). És un dia per dedicar especialment a la família el temps i l'atenció que potser no aconseguim prestar prou els altres dies de la setmana.

La mirada religiosa no veu en el diumenge un dia reservat a un mateix, per a centrar-se exclusivament en els propis gustos i interessos. Mirem com s'expressa aquesta idea en la Dies Domini:

Des de la missa dominical sorgeix una onada de caritat destinada a estendre's a tota la vida dels fidels, començant per animar la manera mateixa de viure la resta de diumenge. Si aquest és dia d'alegria, cal que el cristià manifesti amb les seves actituds concretes que no es pot ser feliç *sol*. Ell mira al seu voltant per identificar les persones que necessiten la seva solidaritat. (DD 67).

És a dir, la Missa dels diumenges és una gràcia, una força que ens mou a sortir de nosaltres mateixos; perquè l'Eucaristia és el sagrament de la caritat, de l'amor de Déu i del proïsme per Déu.

La santa Missa és una necessitat per al cristià. Com podríem prescindir-ne si, com ensenya el Concili Vaticà II, «totes les vegades que es renova sobre l'altar el sacrifici de la creu, en què “la nostra Pasqua, Crist, ha estat immolat”(1 Cor 5, 7), s'efectua l'obra de la nostra redempció?»¹²⁰. És més, l'eficàcia santificadora de la Missa no es limita al temps que dura la seva celebració, sinó que s'estén a tots els nostres pensaments, paraules o obres, de manera que esdevé el centre i l'arrel de la vida espiritual del cristià.

«Nosaltres no podem viure sense el sopar del Senyor», deien els antics màrtirs de Abitínia¹²¹. L'Església catòlica ha concretat aquesta necessitat vital del cristià en el precepte de participar en la Missa els diumenges i les altres festes de precepte¹²². D'aquesta manera, vivim el manament inclòs en el Decàleg: «Recordeu-vos del dia dissabte per santificar. Durant sis dies a treballar i fer totes les teves tasques; però el setè és dia de descans en honor del Senyor, el teu Déu» (Ex 20, 8-10). Els cristians portem a plenitud aquest precepte celebrant el diumenge, el dia de la Resurrecció de Jesús.

¹²⁰ LUMEN GENTIUM, n. 3.

¹²¹ Cf. Carta Apostòlica *Dies Domini*, 46. L'any 304 a Abitínia, una petita localitat de l'actual Tunísia, alguns cristians van ser sorpresos en diumenge mentre, reunits a la casa d'Octavi Félix, celebraven l'Eucaristia desafiant d'aquesta forma les prohibicions imperials promulgades durant la persecució de l'emperador Dioclecià contra els cristians i castigades amb la pena de mort: reunir-se el diumenge per celebrar l'Eucaristia, construir llocs per a les seves assemblees i posseir les Escripures.

¹²² Cf. CODI DE DRET CANÓNIC, can. 1247

El diumenge és un dia per viure més a prop del Senyor. Dirigim la mirada al nostre Creador, reposant de la feina habitual, com ens ensenya la Bíblia: «en sis dies el Senyor va fer el cel, la terra, el mar i tot el que hi ha en ells, però el setè dia va descansar. Per això el Senyor va beneir el dia dissabte i el va declarar sant» (Ex 20,11).

Tot i que gaudir d' un dia a la setmana per descansar pot justificar-se per raons merament humanes, com un bé per a la persona, la família i tota la societat, no hem d'oblidar que el manament diví va més enllà:

El descans diví del setè dia no es refereix a un Déu inactiu, sinó que subratlla la plenitud de la realització duta a terme i expressa el descans de Déu davant d'un treball *ben fet* (Gn 1, 31), sortit de les seves mans per dirigir-hi una mirada plena de joiosa complaença. (DD 11)

En el manament del Llibre de l'Èxode (“El dia setè és el dia de repòs, dedicat al Senyor, el teu Déu”) es recullen tres idees sobre la formulació del precepte religiós del dissabte:

- a) El dissabte és un dia sant, dedicat al Senyor.
- b) En aquest dia està prohibit el treball.
- c) El motiu que es dona per deixar de treballar és la necessitat d'imitar Déu, que va descansar de la creació el setè dia.

El dissabte és, per tant, des de la perspectiva religiosa *un dia sant*, és a dir, diferent dels dies ordinaris, perquè està dedicat a Déu: «⁸Recorda't de consagrar-me el repòs del dissabte. ⁹Tens sis dies per a treballar i fer totes les feines que calgui, ¹⁰però el dia setè és el dia de repòs, dedicat al Senyor, el teu Déu» (Ex 20,8-10)

No es prescriuen ritus especials, però la paraula “recorda” (v.8) és d'ordre cultural, de forma que, sigui quin sigui l'origen etimològic o social del dissabte, en la Bíblia aquesta indicació té caràcter religiós.

El descans sabàtic pressuposa també l' *obligació del treball* en els sis dies anteriors (v.9). El comentari oficiós jueu al llibre de l'Èxode anomenat *Mekihlta*, observa que per a poder acomplir el precepte de descansar en el setè dia, hi ha obligació de treballar durant els sis dies precedents; si una persona no te treball, ha de buscar-lo; si te una propietat abandonada que la repari; si te un camp mal cuidat, que el conreï bé. Per la tradició jueva els israelites són *col·laboradors de Déu en la creació*, precisament treballant per tal de millorar i realçar les coses que Déu ha creat. I, de forma paral·lela, en el setè dia, ells descansen juntament amb el Totpoderós i proclamen que Ell és el Senyor. Solament el treball justifica el descans. La pròpia paraula hebrea *sabbat* significa dissabte i descans. Però en aquest dia el descans adquireix valor de culte, ja que en dissabte no hi ha prescripcions de sacrificis o de ritus especials: és tota la comunitat qui rendeix homenatge a Déu, deixant les seves tasques ordinàries.

Són tres les raons d'aquest caràcter religiós del descans sabàtic:

1) La Sobirania de Déu.

Ex 31, 13: «Tingueu present d'observar els meus dies de repòs, perquè, d'una generació a l'altra, seran un signe posat entre jo i vosaltres, i així reconeixereu que jo, el Senyor, us santifico».

2) La Aliança.

Ex 31, 16-17: «Els israelites, doncs, observaran el dissabte i en faran un dia de repòs d'una generació a l'altra. És una aliança per sempre. Serà un signe perpetu entre jo i els israelites, ja que en sis dies jo, el Senyor, vaig fer el cel i la terra, i el setè dia vaig reposar i vaig recobrar l'alè».

3) La pertinença al poble de Déu.

Ex 31, 14-15: «El dissabte serà sagrat per a vosaltres, l'heu de respectar. Qui el profani serà condemnat a mort: tothom qui treballi aquest dia serà exclòs del poble. Hi ha sis dies per a treballar, però el setè dia és el dissabte, dia de repòs, consagrat a mi, el Senyor. Qui faci cap treball en dissabte serà condemnat a mort».

El text sagrat el que fa és significar que la observança del precepte del dissabte és el acte de culte més important del poble d'Israel. El dissabte és el paradigma de les demés festes prescrites per la religió, sobre tot pel que fa al descans.

També el descans dominical cristià té aquest triple significat, al commemorar la resurrecció del Senyor en la que es fa realitat la nova creació, la nova Aliança i el nou poble de Déu.

Les prescripcions que recull el Llibre de l'Èxode sobre el dissabte estan introduïdes en el context de la participació en un atribut concret de Déu: la Saviesa. Això és, Déu és l'únic Savi que ha dut a terme la creació de l'univers amb habilitat i destreses úniques. Per tant els més savis són els que millor imiten Déu; no els que solament gaudeixen d'uns coneixements teòrics ni d'una filosofia o capacitat intel·lectual superior, sinó sobretot els que estan dotats d'una perícia especial en la realització del que Déu vol. Més endavant, els Llibres sapiencials ensenyaran que els savis no són els que més coneixement posseeixen, ni tant se val que siguin de caràcter religiós, sinó que ho són els que viuen conforme a Ell. És a dir, el savi és el pietós. Era tan gran la importància donada a què es podia i què no es podia fer en dissabte que es van arribar a extrems absurds i formalistes. D'aquí que en més d'una ocasió Jesucrist al·ludís a aquestes situacions límit, originades per la interpretació que, a través del temps, havien fet els escribes, creant una casuística tan ampla com insuportable (cf. Mt 15, 1-9; 23,4, Ac 15,10).

La Revelació en l'Antic Testament afegeix un altre motiu de la santificació del setè dia: «Recorda que vas ser esclau a Egipte, i que el Senyor et va fer sortir d'allà amb el poder de la seva mà i la força del seu braç. Per això el Senyor, el teu Déu, et mana celebrar el dia dissabte» (Dt 5, 15). Precisament per això, perquè la resurrecció gloriosa de Crist és el compliment perfecte de les promeses de l'Antic Testament i amb ella ha arribat al seu punt culminant la història de la salvació, iniciada amb els començaments del gènere humà, els primers cristians van començar a celebrar el dia de la setmana en que va ressuscitar Jesucrist com el dia de festa setmanal santificat en honor del Senyor.

L'alliberament prodigiós dels israelites és una figura del que Jesucrist fa amb la seva Església a través del Misteri Pasqual: ens lliura del pecat, ens ajuda a vèncer les nostres males inclinacions. Per això, podem dir que el diumenge és un dia especial per viure la

llibertat dels fills de Déu: una llibertat que ens porta a adorar el Pare i a viure la fraternitat cristiana.

La Doctrina Social de l'Església ensenya com la Revelació cristiana projecta una llum nova sobre la identitat, la vocació i la destinació última de la persona i del gènere humà:

La persona humana ha estat creada per Déu, estimada i salvada en Jesucrist, i es realitza entreteixint múltiples relacions d'amor, de justícia i de solidaritat amb les altres persones, mentre va desenvolupant la seva multiforme activitat en el món. L'actuar humà, quan tendeix a promoure la dignitat i la vocació integral de la persona, la qualitat de les seves condicions d'existència, la trobada i la solidaritat dels pobles i de les Nacions, és conforme a designi de Déu, que no deixa mai de mostrar el seu Amor i la seva Providència envers els seus fills¹²³.

A la llum de la Revelació, l'activitat econòmica ha de ser considerada i ser exercida com una resposta agraïda a la vocació que Déu reserva a cada persona. Aquesta mirada compren tota l'activitat econòmica, la del treball i la de l'organització del treball. La individual i la social. Perquè la finalitat de l'activitat econòmica no està en l'economia mateixa, sinó en seva destinació humana i social. De forma que la economia generada amb i a través de l'activitat humana ha de posar-se al servei de la persona i de la societat. El mateix Jesús sintetitza tota la Revelació demanant al creient d'enriquir-se davant de Déu (cf. Lc 12,21), i l'economia resulta útil a aquest fi, si tal com assenyala la Doctrina Social de l'Església, no es traïx la seva funció d'instrument per al creixement integral de l'home i de les societats, de la qualitat humana de la vida.¹²⁴

Comprometre's amb la protecció de la llibertat religiosa permet a totes les persones contribuir amb la seva visió del bé comú en l'esfera pública sense que hi hagi sospites d'estar imposant els seus punts de vista religiosos. Perquè la llibertat religiosa és una veritat universal que es basa en la naturalesa de la persona. Forma part d'aquesta naturalesa el fet de buscar i conèixer la veritat sobre les coses més elevades.

¹²³ COMPENDI DE LA DOCTRINA SOCIAL DE L'ESGLÉSIA, n. 35

¹²⁴ Cf. COMPENDI DE LA DOCTRINA SOCIAL DE L'ESGLÉSIA, nn.326, 331

Quan les societats, tant creients com no creients, valoren la llibertat religiosa i la consideren la primera llibertat de la persona, tal com ha demostrat la recerca en ciències socials, aquesta llibertat ve seguida per les altres llibertats. Per exemple¹²⁵, Brian Grim i Roger Finke exposen en el llibre *Price of Freedom Denied* (“El preu de la llibertat denegada”), còm de les dades recollides i analitzades en la recerca sobre l’ impacte de les persecucions religioses arreu del món, es pot concloure que la llibertat religiosa està altament relacionada amb l’estabilitat democràtica, la llibertat política, la llibertat de premsa i altres llibertats, així com la prosperitat econòmica i l’harmonia social.

En la passada Audiència General de 13 de desembre, després d’observar que algunes societats secularitzades han perdut el sentit cristià de diumenge il·luminat per l’Eucaristia, el Papa Francesc va evidenciar la necessitat de recuperar el significat de la festa dominical, explicant que la celebració de l’Eucaristia dominical dóna sentit a tota la setmana i ens recorda també, amb el descans de les nostres ocupacions, que no som esclaus sinó fills d’un Pare que ens convida constantment a posar l’esperança en Ell, tot fent el següent incís:

Per desgràcia, per a molts la Missa de diumenge ha perdut sentit, pensen que n’hi ha prou en ser bons i en estimar-se, diu Francesc. Això és necessari, però no és possible sense l’ajuda del Senyor, sense obtenir d’ Ell la força per aconseguir-ho.

El Sant Pare també es va referir a les comunitats cristianes que no poden celebrar la Santa Missa cada diumenge, i va donar una anotació per a elles: «També elles, [...] en aquest sant dia estan cridades a recollir-se en oració en el nom del Senyor, escoltant la Paraula de Déu i tenint viu el desig de l’Eucaristia».

No anem a missa per *donar alguna cosa a Déu* sinó per rebre d’ Ell una cosa que nosaltres de veritat necessitem: a l’Eucaristia rebem del Senyor el que més necessitem, Ell mateix se’ns dóna com a aliment i ens anima a seguir caminant. La Missa és també

¹²⁵ Cf. A MICELI, «Creients i no creients en l’esfera pública: tres fonaments per al bé comú», *Temes d’avui*(2003) 47 .

prefiguració del banquet etern al que som cridats; el Diumenge on no hi haurà plor, ni dol, sinó el goig i l'alegria d'estar sempre junts amb Jesús.

Per això, a la pregunta de perquè anem a missa els cristians el Papa Francesc respon que no n'hi ha prou en dir que *és un precepte de l'Església* el que ajuda a custodiar el valor. No. Els cristians necessitem participar a la Missa de diumenge perquè *només amb la gràcia de Jesús, amb la seva presència viva en nosaltres i entre nosaltres podem posar en pràctica el seu manament, i ser així testimonis creïbles seus.*

En la confirmació d'aquesta idea religiosa i de transcendència hem de reprendre, 1700 anys després, l'al·locució dels màrtirs d' Abitínia, per reflexionar-hi: «*Sine dominico non possumus!*». És a dir, sense el do del Senyor, sense el Dia del Senyor no podem viure: així van respondre aquells 49 cristians d' Abitínia, sorpresos en la celebració eucarística dominical, que estava prohibida, van ser conduïts davant el jutge i se'ls va preguntar per què, en Diumenge, havien celebrat la funció religiosa cristiana, sabent que això era castigat amb la mort.

«*Sine dominico non possumus*». En la paraula *dominico* estan enllaçats indissolublement dos significats, i també, la unitat que hem d'aprendre de nou a percebre. S'hi troba sobretot «el do del Senyor». Aquest do és Ell mateix: el Ressuscitat, el contacte i la proximitat de qui els cristians tenen necessitat per a ser ells mateixos. Això, però, no és només un contacte espiritual, intern, subjectiu: la trobada amb el Senyor s'inscriu en el temps a través d' un dia precís. I d'aquesta manera s'inscriu en la nostra existència concreta, corpòria i comunitària, que és temporalitat, donant al nostre temps, i per tant a la nostra vida en el seu conjunt, un centre, un ordre interior.

3.2.2. Un valor religiós que transcendeix i que integra una unitat de vida

De la Revelació bíblica i de la pròpia experiència humana podem extraure el pensament de que Déu ha previst un temps periòdic en la nostra vida per a la pràctica específica de la intel·ligència espiritual. Totes les tradicions religioses, d'una manera o altra fan referència a aquesta idea. Observant el nostre entorn, cada cop són més les persones que

cerquen certa tranquil·litat els caps de setmana per tal de recuperar les energies perdudes i, també, per a renovar-se.

Efectivament la intel·ligència espiritual ens ajuda a aprofundir en el nostre propi coneixement. La que reconeix els grans temes de la nostra vida: qui sóc, què hi faig aquí, per a què visc,... Ens cal temps per cuidar del nostre esperit i del nostre cos. Cal escoltar el llenguatge del nostres sentits, que són receptors del cos per captar informació i que ens poden connectar amb el nostre interior, que es el motor de la nostra actuació exterior. L'esperit, a l'igual que el nostre cos, és un organisme viu i està dotat per a conèixer que hi ha més enllà de l'espai i del temps, més enllà de lo sensible. Descobrir la missió més profunda de les nostres vides.

La eficàcia com a persona depèn molt de la forma com aquesta tasca sigui resolta, i també de les motivacions que ens impulsen. Quan en el dia a dia la balança de l'ús del nostre temps s'inclina cap a motius exclusivament *extrínsecs* (guanyar diners, adquirir fama i reconeixement,...) el resultat és la frustració. Si els motius són solament *intrínsecs* (dedicar el temps a allò que ens fa sentir bé, o suposa un desafiament social o professional) s'acaba produint un desequilibri. Perquè són els motius *transcendents* (aquells que ens fan actuar per satisfer la necessitat dels altres) els que fan que el temps sigui de qualitat, revertint en la millora personal dels altres i permetent que ens apropem més a l'excel·lència com a éssers humans.¹²⁶

Obrir el temps a Déu - i, el descans dominical és un do d'amor en aquest sentit- és un temps guanyat per a la humanització profunda de les nostres relacions i de la nostra vida. Per això, el Magisteri de l'Església ens recorda que el treball humà no solament exigeix el descans «cada set dies», sinó que «ha de deixar un espai interior, on l'home, convertint-se cada cop més en allò que per voluntat divina te que esdevenir, es va preparant a aquell *descans* que el Senyor reserva als seus servents i amics» (LE 25).

¹²⁶ La triple consideració de la motivació en extrínseca, intrínseca i transcendent s'ha extret del model sobre acció humana a les organitzacions, proposat pel professor Juan Antonio Pérez Lopez (1991) en la seva obra principal *Teoría de la acción humana en las organizaciones: la acción personal*.

Entrar en aquest descans exigeix acceptar la Paraula de Déu, que es manifesta de manera plena i perfecta en el Crist. Com va reconèixer el Concili Vaticà II, és tanta l'eficàcia que rau en la paraula de Déu, que «és, en veritat, suport i vigor de l'Església, i fortalesa de la fe per als seus fills, aliment de l'ànima, font pura i perenne de la vida espiritual» (DV 21).

Una tal comprensió del diumenge i del descans setmanal en el treball fa posar en primer pla la importància del respecte a la inclinació religiosa del treballador, i la converteix en una prioritat en la gestió del temps laboral. Permet passar de l'àmbit exclusivament privat al públic. És així que copsem que és molt el que està en joc, i podem comprendre com la raonabilitat dels motius religiosos per a l' exercici de la pràctica religiosa no pot decaure front altres prioritats d'ordre organitzatiu o econòmic. De forma que l'acomodació per motius religiosos cal que sigui plantejada des de la vessant del treballador i no quedi solament a expenses de la conveniència empresarial.

3.2.3. La exigència de la raonabilitat

Hem vist que, en l'àmbit de la llei laboral la raonabilitat s'estableix com un marc límit del poder de direcció de l'empresari, per mitjà del qual pot determinar-se si estem davant d'un exercici regular o arbitrari de les seves facultats. És a dir la raonabilitat és un reflex de l'acomodació que s'espera del empresari, davant un conflicte per motius religiosos en la prestació del treball i l'acompliment del contracte laboral pactat. En tant que sinònim de proporcionalitat, el criteri de raonabilitat és un paràmetre objectiu de valoració pel que fa a la restricció de drets fonamentals en general, com a oposició d'allò arbitrari.

L'examen de raonabilitat ens ha portat a dir que la limitació només procedeix mentre no hi hagi una altra manera de satisfer l' interès empresarial, o el contrari, aquesta mesura no procedeix si és innecessària, inadequada, o desproporcionada al fi que es busca. De forma que l'empresa no hauria de veure distorsionat el seu funcionament més enllà del que és raonable com a conseqüència d'aquesta exigència. És a dir, cal esperar una

modulació dels drets en la mesura estrictament imprescindible per al correcte i ordenat desenvolupament de l'activitat productiva. El respecte per al descans religiós significa, doncs, entendre que l'economia està al servei de l'home.

«Fou el sentit cristià del viure com a fills i no com a esclaus, animat per l'Eucaristia, el que va fer del diumenge el dia de descans casi universalment», insisteix el Papa Francesc en la seva Audiència del passat mes desembre¹²⁷ (2017). «Per desgràcia, hi ha comunitats que no poden gaudir de la Missa cada diumenge; també ells estan cridats en aquell dia a recollir-se en oració en el nom del Senyor, escoltant la Paraula de Déu, i mantenint viu el desig de l'Eucaristia», afegeix en clara sintonia amb la Carta Apostòlica *Dies Domini*, i com a mostra de que la pràctica religiosa forma part intrínseca de la relació de l'home amb Déu.

3.3. PER UNA VISIÓ INTEGRAL DE L'ÉSSER HUMÀ

La Doctrina Social de l'Església proposa un desenvolupament integral de l'home (en frase de Pau VI a la *Populorum Progressio* «Un desenvolupament de tots els homes i de tot l'home»). Pel que fa al tema objecte de la tesina el Magisteri Social de l'Església ha remarcat insistentment tant el valor del temps de descans com també el de la celebració religiosa, assenyalant que el descans festiu és un dret que les autoritats públiques tenen deure de vigilar per a que els ciutadans no siguin privats, per motiu de productivitat econòmica, d'un temps destinat al descans i al culte diví. També els empleadors tenen anàloga obligació respecte als seus empleats. La figura de l'acomodació raonable apunta en aquest sentit, i s'emmarca exclusivament en el marc del reconeixement dels drets.

El criteri afegit que aporta l'ensenyament del Magisteri és que l'economia és solament un aspecte i una dimensió de la complexa activitat humana. Si es absolutitzada, si la producció i el consum de les mercaderies ocupen el centre de la vida social i es

¹²⁷ PAPA FRANCESC I. Audiència General de 13 de desembre de 2017.

converteixen en l'únic valor de la societat, no subordinada a cap altre, quan l'home es considerat més com un productor o un consumidor de bens que com un subjecte que produeix i consumeix per a viure, llavors perd la seva necessària relació amb la persona humana i acaba alienant-la i oprimint-la.

L'Església creu que la dinàmica de la primacia de lo econòmic en els estils de vida dels ciutadans, menystenint els valors teològics, -siguin aquests catòlics o d'altres confessions i tradicions religioses-, no afavoreix el nucli familiar ni els valors humans i espirituals de la institució del descans. Deixar de banda el valor religiós del sentit de la festa i del descans laboral afecta el conjunt de l'organització social, i és per això que l'Església creu que el debat no correspon exclusivament al govern, a la patronal o als sindicats. Entén que cal obrir una reflexió sobre la singularitat del diumenge, que no quedi limitada a la ponderació de criteris merament economicistes sinó atengui a la seva radical dimensió religiosa i al seu caràcter derivat generador de comunió i de factor multiplicador de relacions interpersonals.

Estic convençuda que el temps de descans, quan reconeixem la seva vinculació amb la celebració ritual de la divinitat, és l'esfera on els valors humans poden ser assumits i també salvats i preservats. Per això, finalitzaré el present estudi amb el Salm 117, que és una crida a la joia i a l'agraïment. El cant brolla de la convicció de pertànyer a la humanitat: «tots els pobles, totes les nacions», i expressa una lloança a l'amor immens que Déu ens té més enllà de qualsevol diferència de raça, nació, religió o ideologia. Una lloança agraïda i confiada perquè aquest amor i aquesta fidelitat no ens mancaran mai, i perquè són per a tothom. Ningú n'és exclòs.

I si lloem i agraïm la manera d'estimar del Senyor, i això ens omple el cor de joia i els llavis de lloances, potser també podrem percebre que aquesta és la manera d'estimar que Ell ens demana.

«Lloeu el Senyor, tots els pobles;
glorifiqueu-lo, totes les nacions:
el seu amor per nosaltres és immens,

la fidelitat del Senyor durarà sempre.

Al·leluia!»

CONCLUSIONS

En la recta final de l'estudi, i abordant les que han de ser les conclusions del treball realitzat, es confirma la tesis inicial de que la singularitat del descans dominical s'aprecia en l'àmbit dels drets humans. Concretament, del dret a una vida digna (que implica tant el treball com el descans) i, derivadament, del dret a la llibertat religiosa, que també és un dret humà. En aquest supòsit s'ha mostrat que la tradició bíblica té un fonament ben raonable i fomenta el que és bo per a tothom.

Dins d'aquest marc genèric conclusiu, s'assenyalen a continuació les consideracions finals:

1) Avui dia el concepte de treball està referit exclusivament a una activitat productiva que es realitza a canvi d'una remuneració. Aquesta visió deteriora el valor del treball, així com la singularitat del descans setmanal laboral.

El pas de l'economia de sustentació a l'economia de l'acumulació material i individualista que vivim ha comportat que la feina ja no sigui una forma d'atendre les necessitats més immediates, sinó d'entrar a formar part d'un procés de producció de béns per al mercat. En aquest context, en un esforç de superació d'aquest concepte de treball limitat a la seva dimensió socioeconòmica, la Doctrina Social de l'Església el situa com una forma més dins la multiplicitat de l'activitat humana, i advoca per la necessitat de reconstruir la societat sobre bases ètiques. Defensa que el mercat no pot ser el criteri absolut en la definició del valor treball i entén que tant les estructures socials com les polítiques han d'estar al servei de la persona humana.

Cal notar que no es tracta d'oposar el «benestar econòmic» (o el possible augment de llocs de treball) a la «santificació de les festes». Es tracta de subratllar que el benestar econòmic no ha de posar en perill la dignitat dels treballadors, l'atenció a les seves famílies, o el seu dret a conrear els valors espirituals, la qual cosa imprimeix una

important nota d'essencialitat en la consideració i l'accés al descans setmanal per motius religiosos.

2) La tradició bíblica dóna un gran valor al descans setmanal com a garantia d'una vida veritablement humana.

S'ha constatat que la mesura principal del valor del treball no és el rendiment financer, sinó que és, sobretot, la seva capacitat de proporcionar dignitat, felicitat i autonomia a qui l'executa. Això ve a significar no només un qüestionament en l'hegemonia de la relació guany-treball sinó també al fet de que la producció d'objectes dirigits al consum deixa de ser l'únic valor important assignat al treball: el treball és productiu quan genera altres valors materials.

La dimensió teològica i espiritual del treball és una de les principals aportacions del Magisteri: l'home, creat a imatge i semblança de Déu, participa de la seva obra creadora i té en Crist el seu referencial. El treball té un lloc a ocupar en el desplegament del Regne de Déu. La crítica explícita a l'economicisme per part de la Doctrina Social de l'Església representa una font d'inspiració per a línies d'acció que possibilitin avançar cap a formes de treball més humanes.

3) El precepte religiós del descans té una convergència natural amb la necessitat humana de descans, però és necessari referir-se a la fe per descobrir el seu sentit profund.

Els relats bíblics presenten el descans com a garantia d'una vida veritablement humana: garantia de que l'home no s'autodestruirà treballant, perquè la feina ni ho és tot ni és lo primer; garantia de dedicar temps als altres, començant per la família; garantia d'obertura als valors espirituals, que són els que el constitueixen com a persona, i cal que pensi ja aquí sobre aquesta transcendència; garantia de que la societat o l'Estat no l'explotarà ni l'utilitzarà com a pur mitjà de producció. El descans setmanal, en definitiva, és una manera de protegir el més feble.

La descoberta del descans com un component essencial de l'ètica del treball obre la mirada a considerar l'autèntica relació amb Déu i amb els homes. El dia de descans setmanal revelat en la Bíblia ens recorda que el temps i la història pertanyen a Déu i que l'home no pot dedicar-se a la seva obra de col·laborador del creador en el món sense prendre consciència d'aquesta veritat.

Per això, Israel i després l'Església no ho contempen com una simple disposició religiosa comunitària, sinó com una expressió específica i irrenunciable de la seva relació amb Déu. És fonamental no banalitzar ni traïr aquesta mirada, perquè el manament diví va més enllà de la seva mera convergència natural amb la necessitat humana de descans. No es tracta tant d'un precepte sinó d'una necessitat material i espiritual.

4) Quan el treballador queda empresonat per l'imperatiu de productivitat, el temps es converteix en mercaderia i el diumenge s'annexa al «cap de setmana», que està reservat al pur entreteniment.

El Concili Vaticà II ensenya el deure de santificar el diumenge, sobretot amb la participació en l'Eucaristia i amb un descans ple d'alegria cristiana i de fraternitat. El Magisteri insisteix a recordar als cristians que no confonguin la celebració del diumenge amb un simple temps de descans i diversió. Quan el diumenge perd aquest significat originari, i es redueix a un pur «cap de setmana», pot succeir que l'home deixi de veure el cel, i el temps lliure de treball quedi capturat per les forces productives i de consum.

5) El dia de descans setmanal és per damunt de tot el dia beneït i santificat per Déu: el «dia del Senyor». Les tres religions monoteistes coincideixen en aquesta apreciació.

La relació de l'home amb Déu necessita moments de pregària explícita que implica totes les dimensions de la persona. Precisament per això és també el dia de descans. La interrupció del ritme del treball expressa el reconeixement de la dependència pròpia i del cosmos respecte a Déu. Per la qual cosa, no es tracta pròpiament d'una interrupció de la feina sinó de la celebració de les meravelles obrades per Déu. És a dir, el culte

com a expressió de l'afirmació que constitueix allò festiu de la festa; l'assentiment expressat com a lloança, glorificació, acció de gràcies, referit a tota realitat i a tota existència. La festa es un dia que ha fet Déu.

6) Es el dia de descans el que confereix sentit als dies de treball.

La Sagrada Escripura presenta una mirada particular. Proposa el descans com a punt de partida amb la finalitat de conferir al temps de treball un sentit humanitzador del món. Per això, en el temps de treball i en el temps de descans l'home ha de tenir la seva dignitat i la seva llibertat assegurades, ja que són un reflex de la imatge de Déu en ell.

7) El reconeixement efectiu de la dignitat de la persona, com a fonament i valor suprem de la convivència i de l'ordenament social.

La Declaració *Dignitatis Humanae* va suposar un punt d'inflexió en l'ensenyament de l'Església, dins de la continuïtat doctrinal del Magisteri, presentant un model a la societat civil de diàleg entre realitats polítiques i institucions religioses, i entre ordenament jurídic i drets civils. La relació laboral és una relació jurídica especialment propensa al risc de vulneració dels drets fonamentals, a conseqüència de la posició de subjecció i subordinació derivades de la característica de dependència (desequilibri de les parts) i de ser una relació per compte aliè. D'aquí que la conculcació de drets sigui susceptible de materialitzar-se amb més facilitat en forma d'afectació de l'esfera jurídica del treballador, inclosa, la vulneració del seu dret a la llibertat religiosa.

8) Ningú pot ser forçat a actuar contra la seva consciència ni pot ser impedit de professar la seva religió, ni en públic ni en privat.

El nucli essencial de la llibertat religiosa està constituït per la llibertat que ha de tenir la persona per formar lliurement en el seu interior les seves pròpies conviccions en matèria de religió. Però té un segon moment, extern, constituït per la llibertat de manifestar a l'exterior aquestes conviccions. Un tercer moment, també extern, està constituït pel dret d'aquesta persona a comportar-se d'acord amb la religió professada i a no ser obligada a

fer-ho de forma contrària a les mateixes. Així, en el conflicte entre obligació jurídicolaboral i convicció religiosa, l'obligació jurídica entra en contradicció amb preceptes religiosos de prou entitat, amb el nucli dur de les conviccions, les que formen la cosmovisió del treballador creient.

L'objecte de la llibertat religiosa no és la mera opinió sinó és la cosmovisió individual. Totes les persones, pel fet de ser-ho, tenen el dret a tenir la seva pròpia explicació de l'ésser humà, del món i de la vida per poder viure amb dignitat i en llibertat, i poder actuar en conseqüència i en relació a aquestes creences.

9) La fe cristiana afirma radicalment la persona i el seu valor absolut, i condueix a plena exaltació de la seva dignitat inviolable.

Aquest ha de ser el punt de partida per a la col·laboració dels cristians amb els conciutadans que, tot i no compartir la nostra fe en el Déu de Jesucrist, reconeixen també la persona humana com l'origen i fi de la vida social.

Els relats bíblics presenten el descans com a garantia d'una vida veritablement humana: garantia de que l'home no s'autodestruirà treballant, perquè la feina ni ho és tot ni és lo primer; garantia de dedicar temps als altres, començant per la família; garantia d'obertura als valors espirituals, que són els que el constitueixen com a persona; garantia de que la societat o l'Estat no l'exploitarà ni l'utilitzarà com a pur mitjà de producció. El descans setmanal, en definitiva, és una manera de protegir el més feble.

10) El dia del Senyor com a descans setmanal ha marcat la història bimil·lenària de l'Església, i aquesta valora que la legislació civil sigui respectuosa amb aquest ritme setmanal.

Durant alguns segles els cristians van viure el diumenge només com a dia de culte, sense poder relacionar-lo amb el significat específic del descans sabàtic. Només en el segle IV, la llei civil de l'Imperi Romà va reconèixer el ritme setmanal. Els Concilis han mantingut, fins i tot després de la caiguda de l'Imperi, les disposicions relatives al

descans festiu. Als països on els cristians són un nombre reduït i on els dies festius del calendari no es corresponen amb el diumenge aquest és sempre el dia del Senyor, el dia en què els fidels es reuneixen per l'assemblea eucarística. Però, no disposant del temps lliure suficient, és a dir, coincidint amb obligacions laborals, la santificació del diumenge es converteix certament en un repte difícil.

11) La llibertat religiosa és sobretot un dret individual cara als poders públics i davant la societat; pertany a l'esfera de la intimitat personal i mereix protecció enfront de tota discriminació de caràcter religiós.

La Constitució Espanyola no estableix una separació entre l'Església i l'Estat absoluta. És a dir, l'Estat és aconfessional i per això cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les altres confessions. El Dret és «laic» perquè no té una arrel teològica. Però la neutralitat de l'estat respecte al fet religiós no equival a la indiferència davant el factor religiós.

El problema que planteja la cooperació avui dia és la seva materialització. Els Acords amb l'Església Catòlica i els Acords amb la resta de confessions són de diferent naturalesa i amb diferent contingut. Aquest tractament diferenciat obeeix a altres tipus de factors, que no s'han tractat en profunditat en aquest estudi.

12) Hi ha controvèrsia entre la pràctica religiosa i el compliment del descans setmanal previst per la legislació laboral, però és resoluble.

El moment per al gaudiment de descans setmanal mínim establert per l'ordenament jurídic espanyol (el diumenge i la tarda de dissabte o el matí de dilluns) és de caràcter dispositiu, de manera que en conveni col·lectiu o contracte de treball es pot pactar una regulació diferent, d'acord amb els interessos de les parts. Especialment per als que professen les religions jueva, evangèlica o musulmana, resulten d'aplicació acords signats amb cadascuna d'aquestes confessions, en virtut de les quals es pot negociar amb l'empresa la inclusió en els contractes d'una clàusula que permeti un descans laboral

d'acord amb les seves creences, sempre que això sigui compatible amb l'organització del treball en l'organització productiva. Altres formes d'actuació, però, es perfilen millor ajustades a una resolució més positiva de la controvèrsia, mitjançant la interiorització de l' «acomodació raonable» dins de l'empresa, com a mesura preventiva o incorporada al codi de bones pràctiques.

13) L'acomodació raonable per motius religiosos resulta una tècnica a considerar.

La tècnica canadenca de l'acomodació raonable és un bon exemple, encara que això no vol dir que s'hagi de fer necessàriament un traspàs directe d'aquesta noció jurisprudencial al nostre ordenament. Amb l'exposició d'alguns dels detalls d'aquesta noció jurídica, el que s'ha intentat ressaltar és la indispensable visió positiva de les llibertats, que inclou necessàriament el tractament de la convicció religiosa com una riquesa i no com un problema. Hi ha, en aquest reconeixement, una tasca feixuga però que resulta un primer pas en la recerca de solucions legalment possibles, tant normatives com jurisprudencials. En aquest assumpte, hem procurat argumentar com resulta altament positiva la contribució del pensament doctrinal i teològic de l'Església catòlica, en assenyalar la preeminència de la vida espiritual sobre la material.

Perquè allò que s'acomoda és la norma a les persones, no a l'inrevés, per tal de permetre l'exercici real del dret constitucional, sense més límits que els costos excessius (les traves certes a l'explotació de l'empresa o els drets dels altres empleats o usuaris), la seguretat i l'ordre públic, els valors democràtics i el benestar general.

14) Finalment, voldria deixar constància de les dificultats trobades a l'hora d'acotar el concepte de «treball» objecte d'estudi.

Si bé havia quedat definit des de l' inici que el referent era el «treball assalariat», no podem obviar la dramàtica realitat en torn la precarització actual en el treball. Tampoc, ni molt menys, l'alta taxa d'atur entre la població activa, especialment els joves. Ambdós situacions fan qüestionar el significat i sentit del treball, que necessita de la incorporació de matisos, -de vegades prou importants-, que superen amb escreix el

present anàlisi. També la reflexió sobre el valor del descans requeriria una aproximació més acurada.

15) Així mateix, queden temes oberts que ni tan sols s'han apuntat, com són la colonització de les forces productives en els que s'anomena «mercat 24/7», i, la infraestructura global per al treball i el consum continu. En definitiva, una societat sense diumenge. La raó d'obviar el seu tractament obeeix també a la superació de l'objecte del present estudi i requereix apreciacions específiques, ja que en aquestes situacions queden desdibuixades de ple les fronteres entre temps de treball i temps d'oci.

ÍNDIX DE SIGLES

Documents Socials del Magisteri:

CA	Centesimus Annus	MM	Mater et Magistra
CV	Caritas in Veritate	OA	Octogesima Adveniens
DD	Dies Domini	PP	Populorum Progressio
DH	Dignitatis Humanae	PT	Pacem in Terris
DV	Dei Verbum	QA	Quadragesimo Anno
DR	Divini Redemptoris	RN	Rerum Novarum
GE	Gaudete et Exultate	RH	Redemptor Hominis
GS	Gaudim et Spes	SC	Sacrosanctum Concilium
LE	Laborem Exercens	SR	Sollicitudo Rei Socialis
LG	Lumen Gentium	SS	Spes Salvi
LS	Laudatio SI'	VS	Veritatis Splendor

Altres sigles i acrònims:

ATC	Auto del Tribunal Constitucional
BOE	Butlletí Oficial de l'Estat
CDC	Codi de Dret Canònic de 1983
CDSI	Compendio de la Doctrina Social de la Iglesia
CEC	Catecisme de l'Església Catòlica de 1997
CE	Constitució Espanyola de 1978
ET	Estatut dels Treballadors
DOCE	Diari Oficial de la Comunitat Europea
LORJ	Llei Orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa
OIT	Organització Internacional del Treball
ONU	Organització de les Nacions Unides
STC	Sentència del Tribunal Constitucional
STS	Sentència del Tribunal Suprem
STSJ	Sentència del Tribunal Superior de Justícia
TC	Tribunal Constitucional
TS	Tribunal Suprem

BIBLIOGRAFIA

Llibres i articles:

ALONSO, J., «La increença després del Concili Vaticà II. Una anàlisi del Magisteri de l'Església», *Temes d'avui* 47 (2013) 21-26.

ALONSO GARCIA, M., *Curso de Derecho del Trabajo*, Barcelona: Ariel 1981.

ALONSO OLEA, M., *El Estatuto de Trabajadores. Texto y comentario breve*, Madrid: Civitas 1980.

ALVAREZ SANTALO, L.C., “La fiesta religiosa moderna: la madeja sacralizada del poder y la necesidad”, en AAVV: *Historia del cristianismo*, III, *El Mundo moderno*, Madrid: Trotta 2006.

ANDIÑACH, P., *El Libro del Éxodo* (Biblioteca de Estudios Bíblicos 119), Salamanca: Sígueme 2006.

ARIAS MALDONADO, M., “Psicopolítica del domingo” [en línia], *Revista de Libros* <<https://www.revistadelibros.com/blogs/torre-de-marfil/psicopolitica-del-domingo>> [Consulta: 13 desembre 2017]

_____ “La religión dentro de los límites de la mera emoción” [en línia] <<https://www.revistadelibros.com/blogs/torre-de-marfil/la-religion-dentro-de-los-limitesde-la-mera-emocion>> [Consulta: 13 desembre 2017]

BÍBLIA CATÒLICA INTERCONFESSIONAL . Associació Bíblica de Catalunya, Barcelona: Claret 2001

BAJET, E.,- DALMAU B., - OLEART O., (eds.), *Codi de Dret Canònic*, Barcelona: Abadía de Montserrat 1983.

CATECISMO DE LA IGLESIA CATOLICA . Asociación de Editores del Catecismo , 2005

CORTINA, A., *Ética de la empresa: claves para una nueva cultura empresarial*, Madrid: Trotta 2008.

CALVEZ, J.Y. *La enseñanza social de la iglesia. La economía, el hombre, la sociedad*, Barcelona: Herder 1991

CONSEJO PONTIFICIO JUSTICIA Y PAZ, Compendio de la Doctrina Social de la Iglesia. Biblioteca de Autores Cristianos 2005

CONFERENCIA EPÌSCOPAL ESPAÑOLA, “Instrucción pastoral sobre el sentido evangelizador del domingo y de las fiestas” [en línia]

<http://www.conferenciaepiscopal.es/documentos/Conferencia/domingo_fiestas.htm>
[Consulta: 13 novembre 2017]

DIEZ DE VELASCO, F., *Introducción a la Historia de las religiones*, Madrid: Trotta 2002

DIAZ-SALAZAR, R. - GINER, S., *Religión y Sociedad*, Madrid: CIS 1993.

DURKHEIM, E., *Les formes elementals de la vida religiosa* (trad. Jordi Parramon), Barcelona: Edicions 62 1987

ECHEVARRIA, J. *Eucaristia y vida cristiana*, Madrid: Rialp 2005

ELOSEGUI, M., “El modelo de interculturalidad en el informe de la Comisión Bouchard-Taylor para Québec”, *Anuario de Derechos Humanos* 11 (2010) 129-164

FAYOS FEBRER, R., “El sentido religioso del trabajo” [en línea] *Blog sobre la antropología filosófica de Romano Guardini*,
<<http://guardiniromano.blogspot.com/2015/09/el-sentido-religioso-del-trabajo.html>>
[Consulta: 17 desembre 2017]

GALINDO, A., *Moral socioeconòmica*. Madrid: BAC 1996

GAMPER, D. (ed.), *La fe en la ciudad secular: laicidad y democracia*. Madrid: Trotta 2014

GASDA, E.E., *El sentido del trabajo. Los impactos de la reconfiguración del capitalismo contemporáneo sobre los trabajadores: por una nueva comprensión del trabajo en la Teología Moral*. [Tesi doctoral]. Madrid: Universidad Pontificia Comillas. Facultad de Teología. Departamento de Teología Moral y Praxis de la Vida Cristiana, 2010.

GHAI, D. “Decent work: Concepts, models and indicators” [en línea], *International Labor Review* 142 (2002)
<<http://ilo.org/public/spanish/revue/download/pdf/ghai.pdf>> [Consulta: 17 gener 2018]

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA. Barcelona: Edicions 62 1968

GUARDINI, R. “El domingo, ayer, hoy y siempre”, *Preocupación por el hombre*, (Cristianismo y Hombre actual 70), Madrid: Cristiandad 1965, 195-234.
_____ *Libertad, Gracia y Destino*, San Sebastián: DINOR 1954, apéndice.

ILLANES, J.L., *Ante Dios y en el mundo. Apuntes para una teología del trabajo*, Pamplona: Eunsa, 1997.

_____. *La santificación del trabajo. El trabajo en la historia de la espiritualidad* Madrid: Palabra 2001.

INTXAURBE VITORICA, J.R., “Cuando Dios también ficha a las ocho. El origen del Acomodo razonable de las prácticas religiosas en el puesto de trabajo” [en línea] *Derechos y Libertades* 32 (2015) 205-238
<<https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/22461/DyL-2015-32-intxaurbe.pdf>> [Consulta 17 noviembre 2016]

LOPEZ MARTIN, J., “El sentido espiritual del sábado según la Carta Apostólica *Dies Domini*”. *Dialogo Ecuménico* XXXIV 109-110 (1999) 429-447.

LLUIS FONT, P., “La raonabilitat dels enunciats religiosos”. *Enrahonar, Quaderns de Filosofia* 52 (2014), 9-25

MATABOSCH, A., “Laïcitats, laïcisme i aconfessionalitat. Models de relacions entre Església i Estat” en *Pluralisme confessional i laïcitat. IDEES* 26 (2005) 136-143.

MESEGUER VELASCO, S., “La integración de la diversidad religiosa en el ámbito de las relaciones laborales: la cuestión de las prácticas religiosas”. *RGDCDEE* 28 (2012) 1-28

MICELI, A.C., “Creients i no creients en l'esfera pública: tres fonaments per al bé comú”. *Temes d'avui* 47 (2013) 33-39.

NICLOS, J.V., “Génesis 3 como relato de apropiación”. *Estudios Bíblicos* 53 (1995) 190-191.

ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE (OSCE), *Guidelines for review of legislation pertaining to religion or belief* [en línea] 2004 <<https://www.osce.org>> [Consulta: 20 noviembre 2017].

PEREZ LOPEZ, J.A., *Teoría de la acción humana en las organizaciones: la acción personal*. Madrid: Rialp 1991.

PIEPER, J., *Una teoría de la fiesta*. Madrid: Rialp 1974.

RAHNER, K., *Advertencias teológicas en torno al problema del tiempo libre*. Madrid: Escritos de Teología, IV, 1961.

RATZINGER, J., *Creación y Pecado*. Pamplona: EUNSA 2005.

RUIZ DE LA PEÑA, J.L., *Imagen de Dios: Antropología teológica fundamental*. Bilbao: Sal Terrae 1988.

RUIZ VIEYTEZ, E., “Crítica del acomodo razonable como instrumento jurídico del multiculturalismo” [en línea]. *Cuadernos electrónicos de filosofía del derecho* 18 (2009), 1-22 <<https://doi.org/10.7203/CEFD.18.104>> [Consulta: 20 juny 2015].

SALAS PORRAS, M., "El poder de dirección del empresario como elemento modulador del derecho fundamental del trabajador a la libertad religiosa. Revisión de la jurisprudencia española procedente del Tribunal Constitucional y del Tribunal Supremo", Comunicación al XXIV Congreso Nacional de Derecho del Trabajo y de la Seguridad Social, Pamplona, 29 y 30 de mayo de 2014.

SASTRE GARCIA, J. V., “La cultura del ocio, implicaciones sociales y eclesiales del fin de semana”. *PUC* 1984, 143-147.

SEGLERS, A., “Llibertat religiosa i laïcitat: un estudi comparat”, a *Pluralisme confessional i laïcitat. IDEES* 26 (2005), 160-198.

SEMPERE, P., “Treballar per Nadal per lliurar a Diwali o a Yom Kipur” [en línea], *Cinco Dias* 20 desembre 2017 <https://cincodias.elpais.com/cincodias/2017/12/19/fortunas/1513708812_994801.html> [Consulta: 20 desembre 2017].

SEPULVEDA DEL RÍO, J.I., *La religión en el mundo secular: trascendencia e individualidad. Un estudio del problema desde el pensamiento de Charles Taylor* [Tesi doctoral], Universitat de València, Departament de Filosofia del Dret, Moral i Política (2013).

SOUTO PAZ, J.A., *Comunidad Política y Libertad de Creencias*, Madrid: Marcial Pons 1999.

TAYLOR, CH. “Why we need a radical redefinition of secularism”, en *The Power of Religion in the Public Sphere*. Mendieta, E.- Vanantwerpen, J., New York: Columbia University Press 2011, 34-59.

TOLEDO OMS, A., *Relación laboral y libertad religiosa*. [Tesi doctoral] Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Dret Mercantil, Dret del Treball y de la Seguretat Social, 2016.

WEBER, M., *Sociología de la Religión*. Madrid: ISTMO 1997

WOEHLING, J., “La llibertat de religió, el dret a l’acomodament raonable i l’obligació de neutralitat religiosa de l’Estat en el Dret canadenc”, *Revista catalana de dret públic* 33 (2006) <<http://revistes.eapc.gencat.cat/index.php/rcdp/article/viewFile/2118/n33-Woehrling-ca.pdf>> [Consulta: 17 novembre 2016]

ZUBIRI, X., “El problema teològic del home”, en *Teología y mundo contemporáneo*. Madrid: Cristiandad 1975, 55-64.

Documents del Magisteri:

[recurs en línea] <<https://www.vatican.va/archive>>

LLEÓ XIII, Carta Encicl. *Rerum novarum*, 1891

PÍUS XI, Carta Encicl. *Quadragesimo anno*, 1931

JOAN XXIII, Carta Encicl. *Mater et magistra*, 1961

_____ Carta Encicl. *Pacem in terris*, 1963

CONCILI VATICÀ II, Const. *Sacrosantum Concilium*, sobre la Sagrada Litúrgia, 1964

_____ Const. *Gaudium et Spes*, sobre la Iglesia y el mundo de hoy 1965

_____ Const. *Dei Verbum*, sobre la Divina Revelación, 1965

_____ Declaració *Dignitatis Humanae*, 1965

PAU VI, Carta Encicl. *Populorum progressio*, 1967

_____ Carta Apost. *Octogesima adveniens*, 1971

JOAN PAU II, Carta Encicl. *Laborem exercens*, 1981

_____ Carta Encicl. *Sollicitudo rei socialis*, 1987

_____ Exhort. Apost. *Christifideles laici*, 1988

_____ Carta Encicl. *Centesimus annus*, 1991

_____ Exhort. Apost. *Pastores Dabo Vobis*, 1992

_____ Carta Encicl. *Veritatis splendor*, 1993

_____ Carta Apost. *Dies Domini*, 1998

BENET XVI, Carta Encicl. *Spes Salvi*, 2007

_____ Carta Encicl. *Caritas in veritate*, 2009

_____ Audiència General, 14 novembre 2012

FRANCESC I. Audiència General, 19 agost 2015

_____ Carta Encicl. *Laudatio SI'*, 2015

_____ Carta al Gran Cancellier de la Pontifícia Universitat Catòlica Argentina en el Centenari de la Facultat de Teologia, 3 març 2015

_____ Discurs. Visita pastoral a Gènova. Trobada amb el món del treball Establiment siderúrgic Ilva, 27 maig 2017

_____ Audiència General, 13 desembre 2017

_____ Audiència General, 28 febrer 2018

_____ Exhort. Apost. *Gaudete et exultate*, 2018